molt Veient parc en
rpūst e senyor meu y
molt alt lo senyor en
jacme p la prouidēcia
diuinal dela stā sglesia
romana Cardenal bis
he de Sabina e admini
strador del bisbat de
Valencia ffrare antoni canals del orde dels
frares predadors per uostra altea licencia
en sancta Theologia e fet lector dela sen de
valencia humil seruidor mi
nerable paternitat de si p
uolent fer alguna seruitut
ta dignitat mostendent
la sua singular affecio
la obra present en
laqual esmerladement ha trebellat offir
a uostra alta senyoria
Com molt alt sen
yor com esperiencia matisca endetrimēt ma
stra uuy en nostres temps les uirtuts morals
esser excellades dela terra tornat sen
on agueren son principi o com lamen Con
siderant io lo temps dels romans en lequal
lo benefisi dela encarnacio era molt luyn d
natura humana los sagramēts no erē institu
ts les uirtuts theologals no erē diuulga
des Esser tanta moralitat en les gents
per les uirtuts splendēts e
qui ara per diu
p la fiador da
gons la expulsio del enuig es desterre enaqll
temps dits romans per merit de lurs
actes uirtuosos pgne esser dit segle dauratt
Car senyor on es huuy tan gra amor del
ben publich p loqual offir si amoit alo
dits romans ere studi suetlat encara q
custuma si endrauia alleguat qrels seo mo
riuen per lo dit ben publich p laqual raho
aell se pdua morir pdret de successio
Com es huy tan diligent seruat fera adu
com era dels romans qui temie p proueu
ent molt gran en lurs temples tractar sol
de paraula alguna cosa que prangues atem
poralitat Com es huy tanta de ueritat co
era en lo tempe dels romans qui ano elegit
mort dura e cruel que contra uenir ala ue
ritat de lur fe promesa Com huy en nostres
temps regnant los pcats los uirtuts ere
lades dela terra com dits de pphetes proui
bis de sanis Exemplar dela uida d nostre
saluador Instruccions dels apostols Testimo
nis dels euangelistes anuda singular dels sa
gramēts de sancta mare esglesia la uirtut
dela fe xpiana lo merit dla passio del nostre
redemptor no amollesquen nre cor no entregue
nostra uida ja no uista sino q crim
plu degents strampes uirtuts de homes
qui agren conuerssa de dia fst pfemo
de uida de pble qui no fon audat e sustin
ts ab efficacia de sagramēts feelitat e amo
degents q no agren profitts quils pcauss
apostols quils promatessen lo regne del cel
sin alleguats ferut lo front de nra pcs
agonya aterrant nostra pusillanimosa sugre
dia qui appellats per fst xpians pstumpn p
lo sol nom esser mos uirtuosos q tota altra
gentilesa Com en fets e en obres pteneents
als dits xians siam meyns q pagusans tp
uerts los uirtuts dls romans los nostros
uicis manifests
entrels altres vsso
nable
ele fets uirtuosos d
bren e molt sentencios
uallar
hauets lengu
larmet per mans Qui desigats quels ho
mens qui no son gramatiches entenguts lo
valer pfectament loqual es pgne e pech co
muniat en lo regne d Aragon e aco pr lo
stret stil que sta en la ordinacio pderque
vo amarrament del uostra senyoria ell fet
de lan en nostre uulgade lengua materna
valenciana ari com he pgut jatsiasia q
altres lagen tret en lengua catalana em
pero co lur stil sia fort larch e quax ofus
entremestlant hi les glosses q fon odefall
limet de uocables o no pder comprendre
les dits vstorias en breu sentencia mes

CRIT
DE LA
LLENGUA

COBERTA

Reproducció, a tota color, del foli 4 del codex titulat «VALERI MAXIM», conservat en la Biblioteca de la Universitat Literària de València, procedent de la llibreria particular del Marqués de Dos Aigües, que conté part de la dedicatòria de l'autor, Fra. Antoni Canals, al cardenàl de Sabina i bisbe de València, Don Jaume d'Aragó.

Cap al finàl de la segona columna es pot llegir la frase L'[HE] TRET DE LATI EN NOSTRA VULGADA LENGUA MATERNA VALENCIANA AXI COM HE POGUT, JASSETSSIA QUE ALTRES L'AGEN TRET EN LENGUA CATHALANA, en la qual frase, a mes d'afirmar-se l'existència de nostra Llengua Valenciana, s'establíx clàrament sa diferenciació de la llengua catalana.

CRIT DE LA LLENGUA: TESTIMONIS

CRIT
DE LA
LLENGUA

DENOMINACIO
DE LA LLENGUA VALENCIANA:
TESTIMONIS
(sigles XIV - XVI)

Edicions «Valéncia 2000»
VALENCIA, 1981

Texts i transcripcions: JOSÈP ALMINYANA I VALLÉS
Aportació bibliogràfica: JOAN ALARCÓ I PRECIADO
Disseny de la coberta: JOSÈP ALMINYANA I VALLÉS
Fotografies: FRANCESC CALPENA I GARCIA
Edicions: VALÉNCIA 2000
© JOSÈP ALMINYANA I VALLÉS
I.S.B.N.: 84 - 300 - 5003 - 5
Depòsit legàl: V. - 2.023 - 1981
Imprenta: CARLES NÀCHER - Miracle, 7 - Valéncia-3

Presentació

NI de presentació ni de prolec precisa este llibre en el qué s'aborda, àmpliament i ab documentada profunditat, l'abundós i ric patrimoni de la Llengua i Cultura Valencianes.

Els qui han aportat son esforç al «Crit de la Llengua» saben ben be lo que fan, allò que han escrít i cóm han treballat investigant a plaer.

El «Crit de la Llengua» es un llibre que recull, fonamentalment, testimonis i dades precises. No n'hi ha cap afirmació gratuïta o que no estiga ben raonada.

El «Crit de la Llengua» no es un llibre que tracta de justificar l'existència o no de la Llengua Valenciana. Es un llibre que demostra, documentalment, que la Llengua Valenciana te sos origens i sa paternitat clàrament definida. Que no hi valen adopcions d'última hora, ni partides de naiximent falsificades...

El «Crit de la Llengua» no es sinó un llibre refrescant per als desmemoriats. Un llibre que aportarà arguments a tots aquells que els precisen, i avalarà als qui hui, com fa cent anys, parlen la Llengua Valenciana, dins d'eixa latitut de famoses civilisacions, que naixen sabent, i després malgasten el temps oblidant...

La Llengua no es estàtica: te vida pròpia. I del matéix modo que la Fonètica es la base de tota Ortografia, també la Llengua que parlém, el nostre idioma diari, es una etapa més d'expressió generacionàl, del nostre «hui», tan replet de virtuts i, ¿com no?, de defectes...

El «Crit de la Llengua» es un llibre important per als valencians sotmesos a la pressió del dupte. Es un llibre d'afirmació i de clarificació per als qui dupten de bona fe. Es un llibre escrít sense condicions apriorístiques, sense servituts polítiques o econòmiques.

La Llengua Valenciana, principàl soport de la cultura autóctona, està sent bloquejada, des de fa amuntó d'anys, perqué desaparega literàriament i, una volta expoliada, se la incloga en l'àrea de la «unitat» ab la Llengua Catalana. Unitat que no es forçada per una determinada intelectualitat, debil i de criteris prou terbols, sinó per unes atres intencions extraculturals que aprofiten i provoquen la pobrea culturàl valenciana per tal de capitalisar sos propis interessos.

No hi ha equivalència entre els qui patrocinen la «normalització» de la Llengua Valenciana —i tota simbologia i cultura— ab els qui, a primeries del sigle actuàl, creïen que una aproximació lingüística entre valencians i catalans en podria ser convenient.

L'Associació Culturàl *Valéncia 2000* ha colaborat en l'edició del «Crit de la Llengua». No per a atacar a ningú, sinó per a clarificar. No per a augmentar divisions, sinó per a aportar camins de superació valenciana, essencials de tot punt per a la divulgació de sa pròpia Història.

FRANCESC DOMINGO I IBAÑEZ,
President de «Valéncia 2000»

NORMES ADOPTADES EN LA TRANSCRIPCIO DELS TEXTS

1. Com a norma generàl, s'ha procurat seguir la major fidelitat possible al text originàl, introduïnt-ne les mínimes variants, per tindre en conte les persones a les qui va dirigida l'obra.

2. Les abreviatures s'han desenrollat segons el modèl que presente el text, d'acort ab el sentít de la paraula dins de la frase.

3. Seguint la línia marcada de fidelitat al text, no s'ha utilisat cap d'accentuació.

4. En quant a la puntuació, s'han seguít les normes actuals utilisant-ne la cometa, el punt i cometa, els dos punts i el punt, aixina com també els signes d'interrogació, d'admiració, etc.

5. Per lo que fa al canvi de majúscules i minúscules, s'han seguít els criteris utilisats en tot el llibre.

6. La *s* alta s'ha traduít per *s* corrent i normàl.

7. A les lletres *i-j*, i *u-v* se'ls ha assignat el valor que tinguen en la paraula que les porta, ab independència de l'us que en faça l'originàl.

8. A voltes, en cas d'elisió directa, s'ha fet us de l'apostrof per a individualisar la preposició *de=d'*, iguàl com l'articul *l'* i les formes pronominals complementàries que precedixen al verp o a uns atres noms i partícules: *m'*, *t'*, *s'*, *l'*, *n'*, etc.

9. Es restituïxen les paraules al seu propi conjunt; o siga, se separen les paraules que en l'originàl es troben unides, i s'unixen lletres o sílabes de paraules que hi apareixen separades.

10. El claudator [] es utilisat per a indicar l'adició de lletres, sílabes o paraules que clàrament falten en el text originàl.

Prolec

L senyor President de *Valéncia 2.000,* eixa jove entitat culturàl que tant i tan be està treballant en defensa de la personalitat valenciana, ha tingut la gentilea d'invitar-me a colaborar en sa magna obra, a la qué accedixc molt a gust oferint-li el meu treball sobre la denominació de la *Llengua Valenciana* en els escritors dels sigles XIV al XVI.

Fa uns quants anys, concrétament en 1978, recebia l'encarrec de redactar un informe sobre este tema de la denominació de la *Llengua Valenciana,* especialment en els nostres classics, comanda que vaig complir de tot cor i de la qué vaig fer puntuàl entrega en haver-la duta a bon terme a primeries d'eixe any 1978.

Com no-res s'improvisa i ni molt manco en este camp de la investigació, vaig podér presentar eix informe, gràcies a la quantitat de dades històriques, que tenia en el meu propi archíu, dels escritors valencians i que les havia anat reunint en escodrinyar i llegir pacientment codexs, incunables, pergamins i d'atres documents dels nostres archius.

Que no s'estranye ningú d'esta afició meua. Ben be podria apropiar-me d'unes paraules que nos deixà escrites l'historiador, i capellà com yo, Mn. Pere-Antoni Beuter: «Encara que la mia professio m'obligue a ocupar les hores del meu studi en les materies de la Sagrada Theologia per a aprofitar en la santa Sgleya de Deu y esmerçar lo talent que tinch acomodat en lo guany spiritual de les animes, no sera cosa stranya del que se spera d'un eclesiastich haver fet algun disgres de aquells studis per a regirar los libres vells y escriptures de memories antigues y traure a la llum lo qu'es segui en los temps passats en estes nostres partides».

Realment, si es posa orde i amor a una cosa en la vida diària, n'hi ha temps per a molt. El meu descans ha segut a sovint el cambi d'ocupació o de treball i la dedicació a ell de moltes hores de la nit. Per això he vixcut els gojos i les esperances, l'abatiment i el conhort que comporta tota labor d'investigació.

He reunít molts documents i he arreplegat també moltíssimes dades sobre autors valencians. El treball que ara em demanen es un

compendi de la meua obra originàl que hi conté a muntó de notes i de testimonis fidedignes i que la tinc ya redactada, des de fa temps, ab tota aquella disposició científica que se m'ha estat permesa, ateses les meues limitacions i els mijos en qué he pogut moure'm.

Pero, com lo mes important es aplegar al poble, crec que ha segut un acert de *Valéncia 2.000* demanar-me un resúm del meu treball, sense notes ni aparell critic, perqué aixina arribe també a la gent senzilla i, inclús, als chiquets, a fi que vagen coneixent poc a poquet la nostra important història literària.

No es ma intenció, ni ho intente tampòc, agotar el tema dels escritors dels sigles XIV al XVI que van afirmar escriure ses obres en *Llengua Valenciana.* Només hi pretenc donar-ne ara una mostra, en este temps de confusió i d'inexactituts. I ho faig conscientment escrivint en *Llengua Valenciana,* en la mateixa Llengua que adeprenguí de mos pares i, com ho diria el P. Vesach: «No curant, empero, de servar estil poetich ni modo artizat en lo arromançar, sino planament e grossera, segons lo meu modo comu de parlar». Perqué moltes voltes, tal com ho continua dient el propi P. Vesach, lo que fem ab tan complicades formes de parlar i d'escriure es «perdre la sentencia e la inteligencia».

Allò que sí intente tot yo es presentar unes breus biografies, acompanyades d'algunes pàgines de la nostra literatura clàssica, a fi de demostrar que al bell cim, açò es, en la edat nostra d'or, els literats valencians i també uns atres no naixcuts en Valéncia, alguns dels quals hi alcançaren renòm universàl, van afirmar inequívocament que escrivien en *Llengua Valenciana.* Pero conste que, detràs dels estrictes detalls o informes de cada historiàl, n'hi ha un document, be siga d'allò que han anat repetint els nostres bibliografs, be d'uns atres, de primera mà, que he pogut yo trobar. Deu vullga que algún d'estos treballs, ben documentat, sobre algún d'estos autors, ixca ya a la llum pública pronte; perqué el tema es d'actualitat i te transcendentals ressonàncies per als valencians.

Els naturals moradors d'estes beneïdes terres son nobles per naturalea, clars i transparents com el nostre sol i la mar nostra; per això prou freqüentment son atrapats, sens adonar-se'n, pels llaços que els paren.

Efectívament, en estos darrers temps alguns grups, ben preparats i estratègicament ben colocats, han intentat dur-nos al seu propi terreny de combat, pretenint fer-nos creure ab ressonants «proves científiques» que la Llengua que «parlém els valencians» —¡vaja eufemisme!— va ser duta al nostre «país» pels catalans que acompanyaren al rei Don Jaume I en la conquesta de Valéncia i son Regne, convertint-la aixina, per tant, en una llengua filiàl o, com ara es diu, «dialecte» del català.

Plantejat d'este modo el problema, els valencians hem hagut de combatre en camp enemíc, per tal de provar que els mestres de la

llengua del nostre poble no van podér ser-ho mai els catalans, ni pel seu número, que fon molt reduít, ni per sa eficàcia, puix que n'hi ha casos concrets de prou pobles que van ser donats a senyors catalans i que, encara hui, continuen parlant castellà.

Sincérament estime que pretendre fer-nos caure en este parany no es cosa de bons estrategues: ells intenten ab un llavat de cervell fer-nos creure, a força de repetir-ho, que els catalans del sigle XIII nos van dur una llengua que aparéix ab una denominació (la de *catalana)* que en realitat de veritat no es troba en cap document fins al 1362, prou després d'un sigle llarc, per tant, de l'entrada de Don Jaume en la ciutat de Valéncia; i açò es tan gros i atrevít, que no aguanta una crítica mijànament científica i racionàl.

Es precís i vitàl per a nosatres, els valencians, eixir-nos-en de dins d'eixe camp en qué es pretén reduir-nos, a fi de deixar, d'este modo, les coses com son: en son lloc i en sa històrica realitat.

Sens ara faltar al respecte degut a Don Jaume com a persona i a sa conquista cristiana com a obra política, allò que nos correspón fer hui als estudiosos valencians es remuntar el vol de sa mirada i situar el camp de treball uns quants sigles arrere i considerar els origens de la nostra *Llengua Valenciana,* per tal de deixar, ab raonaments fonamentals i cientifics, ben lligats tots els caps:

L'any 138 a. C. el consul romà Decius Junius Brutus fon l'eixecutor de la creació d'un «*oppidum*» denominat *Valentia;* pero tampòc no comença sa història aquell any, puix que les troballes arqueològiques nos parlen de cultures molt anteriors, algunes de les quals es perden en la lluntania dels temps.

Deixant-ne a un costat totes estes cultures remotes, inclús la pròpia dels ibers, cal tindre present l'ocupació dels romans de la nostra terra, que va durar set centúries; la preponderància visigòtica de quasi tres sigles, i la dominació islàmica d'uns atres llarcs cinccents anys. Pregunte yo ara: ¿en tots estos sigles es que no es parlava en Valéncia i son Regne? Crec que el fet es prou clar per a qualsevòl que, ab recta intenció i ben desproveít de prejuïns, es vullga acostar a les fonts de la història, la gran mestra de la vida.

Els romans arribaren ací, a la nostra terra, allà cap a l'any 297 a. C. Cal preguntar-se: ¿quina llengua parlaven els dominadors nostres? Com fan i ho han fet sempre tots els dominadors, també els romans intentaren ficar-li sa llengua i cultura, ses lleis i costums al poble que tenien subjugat. Això es una constant històrica en totes les invasions hagudes al transcurs dels temps.

En la mateixa península itàlica, solar dels dominadors romans, atesa la supremacia que adquirí la ciutat de Roma, la llengua de l'imperi adoptà el nom de *Llengua Romana,* la qual es manifestà a través de dos modalitats ben remarcades: la clàssica i la vulgar, denominades també llatí classic i llatí vulgar o baix llatí. El llatí classic l'usaven els

grans escritors i els poetes, els lletraferits i els tribuns, mentres que el baix llatí o el llatí vulgar el parlaven només la gent plana i els soldats. Es normàl que els soldats i les gents pobladores de les províncies romanes recent conquerides no foren experts en l'art d'escriure o forense, sinó de baixa cultura i que, per tant, amprarien el llatí vulgar o baix llatí.

I eixos soldats i eixa gent romana, permanentment habitadors de les nostres terres a lo llarc de tants sigles, es llogic, perqué es naturàl, que aplegaren a influir en els natius de la nostra pàtria valenciana. I si no dona ningú allò que no te, aquells romans de baix estrat tampòc no pogueren transmetre la llengua clàssica romana, que no la dominaven, sinó la vulgar, la d'anar per casa o domèstica, que es la que tots ells entenien i parlaven.

Est es el gran fenomen llingüistic que cal estudiar. La llengua llatina vulgar dels conquistadors romans del Regne de Valéncia es la mare de la nostra *Llengua Valenciana* que, com les seues germanes, es denomina «*Romànica*» per procedir de la romana vulgar, la qual llengua romana vulgar anà aconseguint poc a poc en estes terres nostres una transformació naturàl i ben llògica, tal com els passa a totes les llengües vives, d'acort ab el caracter, condicions, costums i les demés circumstàncies dels seus habitants.

No caldria dir que l'evolució del llatí baix o vulgar durant les civilisacions visigòtica i islàmica hi va ser obligàdament i extraordinàriament també molt important; i açò es precísament lo que també s'ha d'estudiar abans d'ocupar-se de la llengua que nos pugueren portar les hosts catalanes del rei Don Jaume I, d'entre atres raons, per sa prioritat cronològica.

N'hi ha al nostre abast moltes fontes d'estudi boníssimes i prou llibres molt bons i molt ben escrits que ya son com a classics en estes matèries. Aixina, a guisa d'eixemple i per lo que fa al nostre cas ben concret, en tenim els de Simonet: *Los mozárabes españoles* i *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas por los mozárabes españoles.* En esta obra, que acabém de citar i que hauria de ser d'estudi obligat per als «cientifics valencians», pot trobar, el qui ho vullga, centenars de paraules que parlaven els mossaraps, corresponents totes elles, per tant, a èpoques anteriors a la reconquesta de Don Jaume I, i que encara estan vigents hui en el nostre poble i es consideren vives, perqué ho son, en la *Llengua Valenciana* que parlém els valencians de hui en dia.

En estos llibres de Don Francesc-Xaviér Simonet es diu expréssament: «Nuestros mozárabes, dando gallardas muestras de su capacidad, su ingenio y aplicación y acomodándose a las difíciles circunstancias de su largo cautiverio, cultivaron ambas lenguas y literaturas, sobresaliendo así en el árabe como en la hispana-latina, pero sin olvidar por eso la suya propia. De lo cual dan fe las notas y escolios ará-

bigos que se encuentran en muchos códices latinos de procedencia mozárabe, probando que hasta los cristianos arabizados entendían y manejaban los textos escritos en lengua latina.»

I, retornant al fil de la meua argumentació, dec deixar ben clàrament assentat que la llengua romana vulgar o baix llatí, denominada després «*romancium*», es l'arraíl de totes les llengües de la Península Ibèrica (exceptuant-ne, clar està, la dels bascs) i de les atres de tot el mon dominat pels romans, les quals, precísament per això, es diuen ara i adés «*llengües romàniques*».

La història i els estudis d'investigació que es facen nos vindràn un dia a donar la raó. En est historic moment de tanta agitació i tan apassionat, només alcancém vore, ara per ara, l'extrém de l'iceberg, que apunta en la immensitat d'eixe mar de papers i documents que n'hi ha coneguts; pero arribarà un dia que podrém contemplar, submergint-nos en les profunditats de la investigació, sa ingent massa de documents i papers que encara estàn per descobrir. Normalment, el finàl de les controvèrsies ha de marcar un punt de llum en les matèries debatudes. Que així siga pronte.

Pero ademés dels estudis del que ya hem fet menció, he tingut també a la vista un document molt important de primeries de la reconquista de Valéncia per Don Jaume d'Aragó. Es tracta d'un famós procés en el qué apareixen citats els «*valentini*», o siga, els cristians que vivien en Valéncia quan D. Jaume feu sa entrada triumfàl i que van ser fidels a sa fe cristiana durant la dominació muslina, document que esperém impacients podér consultar tranquílament quan nos el done a conexier al public un especialiste valencià en estos temes.

Si preferím referir-nos als documents atribuïts al matéix rei Don Jaume I, nos encontrém ab idèntiques conclusions. El famós *Libre dels Furs*, d'eixos furs que el propi rei va jurar el dia 7 d'abríl de 1261, està escrit en llengua *romanç*, tal com allí mateix es fa constar mes d'una volta. Com a confirmació, val la pena afegir que el propi Don Jaume hi mana i ordena, entre els texts d'eixos furs, que els mateixos juristes s'expressen, no en llatí, sinó en *romanç;* i l'any 1264, en la ciutat de Calatayud, del Regne d'Aragó, otorga el privilegi reàl a fi que tots els escrits que, d'ara en avant, es consignen en el llibre de la Cúria del Rei, estiguen redactats en *romanç*, i hi prohibíx, en conseqüència, que es faça en llatí.

De tot lo susdít fins ací aparéix clàrament que la llengua que Don Jaume ordena i mana per a la redacció dels documents oficials de la Cúria Reàl no es el català, sinó el *romanç*. La nostra *Llengua Valenciana* hi figura denominada *romanç* en molts escritors classics nostres. En servixca d'eixemple, si mes no, Sor Isabél de Villena, qui, al començament de sa *Vita Christi*, diu: «Ací comença hun *Vita Christi* en *romanç* perque los simples e ignorants puguen saber e contemplar la vida e mort del Nostre Redemptor e Senyor». Igualment hi aparéix

esta denominació en numerosos codexs, manuscrits i incunables, que es guarden en els nostres archius. Valga per tots el testimoni del tractat, que hi ha en l'archíu de la Seu Valentina, sobre la Santa Missa, de Guillém d'Anglés, dominíc, mort en el seu Convent de Valéncia el dia 6 de desembre de 1368, i que porta per titul: *Comença la exposició breu gramaticalment en Romanç del Canon.*

D'aquell baix llatí, que parlava aquell poble que fon dominat pels romans dels quals l'aprengué, anaren naixent les diferents llengües de la Península Ibèrica, les quals, en temps dels de Bizanci i dels visigots, aconseguiren les verdaderes diferències dialectals, que van encontrar sa consolidació durant els llarcs sigles de la dominació musulmana. La llengua parlada en el Regne de Valéncia, com tan be ho diu el Professor San Valero, no es un fenomen medievàl, coetani o posterior a la conquista de Don Jaume I, sinó molt anterior.

I del *romanç* anterior i subsegüent a la reconquesta jaumina naix, com d'un nucli generador, la *Llengua Valenciana,* la qual, en la segona mitat del sigle XIV, alcança tot el seu esplendor i hi aparéix sa denominació definitiva de *Llengua Valenciana,* tal com ho podrà comprovar el lector en la documentació globàl d'este llibre, constituïda per les pàgines extretes dels codexs i incunables dels nostres fondos comunals històrico-literaris.

Com a resúm de tot quant s'ha dit, podém formular la següent conclusió: que la *Llengua Valenciana* te existència pròpia i independent de les del seu entorn geografic, que no es ni mai no pot ser una variant del català, pretenciósament importat pels qui acompanyaren a Don Jaume I en la Conquista de Valéncia, sinó una llengua autóctona que, si be en sa formació recebí la influència eficaç del llatí i de les atres llengües romàniques, ya en el sigle XIV, pel número i la qualitat dels seus escritors, es dir, dels qui tant destacaren en terres valencianes, va influir en unes atres llengües romàniques de dins i de fora, sobre tot, en el català tan afí, per tal d'aplegar a ser, com ho afirma Viciana, eixa «Llengua polida, dolça i bonica» de la que diu Menendez i Pidàl: «Ya fué clásica antes de que entrara el Renacimiento en España», i a la que li dedicà un dia estes paraules el mateixissim Cervantes: «Graciosa lengua con quien sola la portuguesa puede competir en ser dulce y agradable.»

Estes reflexions sobre l'orige de la nostra *Llengua Valenciana* i de sa denominació vullc que queden ací, en el Prolec, com una llum que hi vaja iluminant tot el contingut d'este treball. Y, perqué sé del valor que la pedagogia concedíx a la repetició d'una idea, no tindré cap d'inconvenient de ser-ne reiteratíu, perqué pense prou insistir sobre el tema en quasi tots els capituls d'esta obra.

Y com a finàl d'esta introducció, faig constar ací el meu agraïment als Directors dels Archius i Biblioteques de la nostra Ciutat, per l'afable acollida i ajuda que sempre m'han dispensat, i a tots aquells que,

d'alguna manera, m'han prestat la seua colaboració desinteressada, especialment a la Doctora M.ª Ampar Cabanes Pecourt, al meu ilustre feligrés i investigador Don Lluís Cerveró Gomis, a l'insigne advocat i bon amíc Don Vicent Ginér Boira i als meus condiscipuls i germans d'entranyable amistat: Mn. Vicent Castell Maiques, prestigiós historiador, i Mn. Lluís Alcon Edo, que tant m'ha encorajat en moments de desanim i ab sa aportació.

En este renaixer de les nostres lletres valencianes, vaja també ma humíl contribució a favor de la *Llengua Valenciana,* la primera de les d'Espanya que aplegà al bell cim de la categoria de Llengua Literària ab la consecució ben mereixcuda de la edat seua d'or.

Y que tots els valencians sintàm en est històric moment tota la responsabilitat que sobre nosatres pesa i de la qué nos exigiràn contes precisos les futures generacions.

MN. JOSÈP ALMINYANA VALLÉS

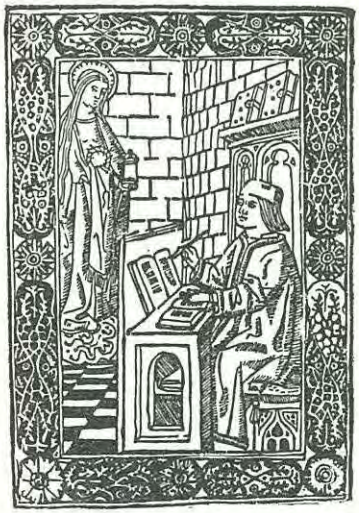

Escritors del Regne de Valéncia

Dom Bonifaci Ferrér

OM Bonifaci Ferrér encapçala la llista dels nostres autors que afirmen en les seues clàssiques obres haver-les escrites en Llengua Valenciana. El testimoni d'estos escrits te un valor historic de primera magnitut. Pensém, si mes no, en el cas concret d'est escritor, que es d'abans de la primera mitat del sigle XIV.

Quan moltes llengües romàniques encara feen balbuceigs, la nostra, la Valenciana, ya estava arribant a l'edat seua d'or.

I. BREU BIOGRAFIA

Bonifaci Ferrér i Miquèl, fill del ciutadà Guillém Ferrér i de sa mullér Constança Miquèl, va naixer en Valéncia, carrér del Mar, i va ser batejat en la Pila de la Parròquia de Sant Esteve, en la mateixa pila que ho fon son germà, el gloriós Sant Vicent.

Documentalment apareixen cinc germans de Bonifaci: Pere, Vicent, Constança, Francesca i Agnés.

Generalment, la major part dels seus biografs asseguren que naixqué l'any 1355, cinc anys després que son germà Vicent. Crec sincérament podér provar que va naixer abans de 1350.

La seua infància transcorregué com la de qualsevòl xiquet de les famílies de sa condició; i ben pronte, sent encara molt jove, obtingué el grau de Bachillér en la Universitat de Lleida, famosa en aquells temps entre les mes célebres d'Europa.

Nos consta documentalment que obtingué alguns Benifets. D'entre ells cap destacar-ne el que se li assignà en la Seu baix de l'advocació de Sant Antoni, i el de la Iglésia de Sant Tomàs Apostol, benifet que ya l'havia obtingut son germà Sant Vicent i que portava per titul el de Santa Anna. També se li'n va concedir un atre en la Parròquia de Sant Nicolàu.

Raons ben fonamentades nos fan pensar que Dom Bonifaci va podér continuar sos estudis en l'estrangér, gràcies a la concessió d'una beca. Per la seua obra *De schismate Pisano* sabém que va cursar

sos estudis de Dret en Perusa (Itàlia) i que fón discipul molt aventajat del famós Pere Baldo degli Ubaldi. Estos estudis cal situar-los tal volta un poc abans de 1370 i no mai després de 1375.

L'any 1375, per havér pres molta virulència la rebelió de Pisa contra el Papa Gregori XI, Dom Bonifaci Ferrér regressà a Valéncia i hi eixercí la carrera d'advocat.

Nòvament en Lleida, obtingué el grau major en Lleis o Doctorat. També aconseguí, segons consta en alguns documents, el Doctorat en Sagrada Teologia.

El Bisbe de Valéncia, D. Jaume d'Aragó, el nomenà, el dia 1 d'octubre de 1376, Professor de Dret.

En 1381 aparéix com a Regent de l'Assessoria de la Cúria de Govern del Regne de Valéncia.

L'any 1382 contràu matrimoni ab Jaumeta Despont, filla de Pons Despont, de la qual tingué quatre fills i set filles.

Durant la primera època del seu matrimoni, li comprà a Guillém Jafer el poble d'Alfara, que en 1396 li'l va vendre a Bertoméu Cruïlles.

L'any 1385, acta del 22 de desembre, fon nomenat assesor del Justícia Criminàl de Valéncia i, l'any 1388, acta de 16 de maig, Jurat de ciutadans, i, poc després, el 30 d'abril de 1389, advocat de la Ciutat, a la qué va representar en les Corts de Monçó, al regrés de les quals, a ell i als qui l'acompanyaven, se'ls processà, com a conseqüència d'una denúncia, i els van reduir a presó l'any 1389. El procés durà mes de dos anys en sa primera fase, i quatre en la segona (1395), al terme del qual es declarà la innocència dels acusats.

Durant la pesta, anomenada «dels infants», que afectà a Valéncia l'any 1394, va perdre sa mullér i tots els seus fills, excepte dos, tal com queda testimoniat en el retaule que es denomina de Dom Bonifaci, anonim de 1400, a on aparéix ell vestít de cartoixà en estat d'oració i davant d'ell, els dos fills que li quedaven, també en idèntica postura.

D'estos dos fills salvats de la pesta, a u, que es dia Joàn, i que aparéix citat algunes vegades en els protocols de l'Archíu del Patriarca de Valéncia, l'aceptà com a monge en la Cartoixa de la Vall de Crist, i va decidir tindre'l personalment com a novici, mostrant-se-li, a mes de pare naturàl ab ses atencions materials, com a pare espirituàl ab una dedicació molt singular, fins a formar en la seua ànima la image de Crist, d'acort ab l'observança cartoixana. El dia de la professió de son fill trià, com a tema del sermó, les paraules de Davit: «filius meus es tu, ego hodie genui te».

Tal com es deduíx d'estes últimes dades, Bonifaci Ferrér, a conseqüència de les desgràcies que li van passar i, a bon segur, aconsellat per son germà Vicent, decidí abraçar la vida monàstica i ingressà en la Cartoixa de Porta Coeli el 21 de març de 1396, a on va pendre l'habit, de mans del prior Dom Pere Julián.

Segons el P. Vidàl, Dom Bonifaci, abans de professar, va fer el seu testament (19 de juny de 1396), que es conservava en la Cartoixa de la Vall de Crist, i en el qual, segons el matéix P. Vidàl, «repartió su gruesa hacienda, parte en pobres i en otras obras pías, parte al dicho monasterio i parte a sus hijos, dexando a cada uno cinco mil sueldos, que hacían quatrocientos setenta i seis florines y cuatro sueldos».

Professà tres mesos després, el 24 de juny, i el dia 22 de juliòl, quan encara no havia passat ni un mes, obtingué, ab les degudes dispenses pontifícies, les ordens sagrades, de mans del bisbe Joàn de Formentera, frare agustí, i va celebrar sa primera missa molt fervorosament el dia 15 d'agost del matéix any 1396. El 31 de ginér de 1398 el van elegir, en la Cartoixa de Porta-Coeli, Mestre de Novicis; el 15 d'agost de 1399 el nomenaven sindic-administrador, i el 9 de ginér de 1400 era elegít prior del monasteri i visitador de la província cartoixana.

En març d'este matéix any, 1400, va assistir al capitul de la gran Cartoixa de Grenoble i, quan se'n tornava cap a Valéncia, passà per Avinyó per a entrevistar-se ab el seu amíc el Papa Benet XIII, Pere de Lluna, qui el va retindre ab ell en sa Cort Pontifícia per la gran amistat que els unia i per les qualitats de ciència i experiència que, com a bon jurisconsult, tenia Dom Bonifaci Ferrér. Una de les primeres legacions que confià Benet XIII a Dom Bonifaci Ferrér fon davant del Rei de França Carles VI, a través de la persona del duc d'Orleans. La missió li va resultar prou dificil, pero de tal modo la dugué a terme l'habilidós cartoixà que, segons el P. Antist, des d'aquells instants es tornaren a posar en bon camí els negocis de Benet XIII, que ya començaven a decaure en França.

El dia 1 de març de 1401 s'encaminà nòvament cap a la gran Cartoixa per a assistir al capitul generàl. De repent se li ordenà que, al passar per París, acompanyara els embaixadors de Martí l'Humà, Rei d'Aragó, per tal d'influir sobre el Rei de França, Carles VI, en favor de Benet XIII.

El dia 8 de ginér de 1402 arribava de nou a Avinyó ab l'embaixada reàl francesa encarregada de comunicar a Pere de Lluna que se li havia nomenat com a custodi papàl seu, al duc d'Orleans.

Nòvament se'l troba en un atre capitul generàl de sa Orde, en el qual el nomenen Definidor Generàl; el 15 de juny de 1402 mor Dom Guillém Reynaldo, i el dia 23, huit dies després, es elegít Dom Bonifaci Ferrér per al mes alt carrec de la Cartoixa, XVII Generàl de l'Orde, carrec del qué no pogué pendre possessió, a causa de sos ingents treballs en la Cort Pontifícia d'Avinyó, fins el 20 de febrér de 1403. Quan ya hagué pres possessió del nou maxim carrec, va poder dedicar-se de ple a la vida monàstica, que era sa ilusió, i celebrà anualment els capituls generals de l'Orde, preparats per ell ab molt de miramént i competència.

La seua pau monàstica es va trencar pocs anys més tart quan en 1408 el cridava urgentment el Papa Benet XIII, a fi que assistira al cónclave de Perpinyà, organisat per a contrarrestar el de Pisa. El cónclave de Perpinyà s'inaugurà el 15 de novembre de 1408 i es clausurà el 26 de març de 1409. En este Concili es va pendre l'acort d'enviar un legat al Concili de Pisa i en fon elegít Dom Bonifaci Ferrér, el qual arribà a esta ciutat el mes de maig de 1409. Com ya se sap, en el Concili de Pisa van ser destituïts els Papes Gregori XII i Benet XIII, al ser elegít nou Papa Aleixandre V. La cosa no va anar be per a ningú, i concretament per als legats d'Avinyó anà molt mal, ya que, segons es deduíx de la *Relatio itineris Bonifacii Ferrerii*, paréix que es van vore en greu perill de perdre la vida.

Allí, en Pisa, a part del complet fracàs diplomatic, passà un fet que afectà directament al nostre biografiat.

Veja's, si no. De la mateixa manera que la cristiandat estava dividida en dos obediències, també ho estava l'Orde Cartoixana. Al ser destituïts els dos Papes, Urbà i Benet, i elegít Aleixandre com un nou Papa, al Generàl dels cartoixans, Dom Esteve Maconi, partidari del Papa Urbà, li semblà que havia arribat l'ocasió de fer sa renúncia al generalat i això matéix esperava que ho fera Dom Bonifaci Ferrér, partidari del Papa Lluna. Pel be i la pau de la Iglésia i de l'Orde Cartoixana, el nostre biografiat ho aceptà de bon grat i renuncià al generalat el 21 de març de 1410.

Va ser elegít un nou generàl en la persona de Dom Jean Griffenberg (de Grifomonte); pero, com no es van complir les condicions estipulades, l'elecció del nou Generàl quedava nula, encara que Dom Bonifaci preferí sofrir-ho callant. Benet XIII no tolerà eixes actituts, i per Bules del 18 de juny i del 26 de setembre de 1410, declarà invàlida l'elecció del Generàl, feta en el capitul, i restituí en el generalat a Dom Bonifaci Ferrér. Des d'eix instant es retirà a la Cartoixa de la Vall de Crist, a on es dedicà plenamet a la vida contemplativa, a l'estudi i a escriure, a fi de moderar la vida cartoixana en Espanya.

Apart i tot de la Cort d'Avinyó, hagué d'intervindre com a juriste en el pleit que havia plantejat l'Orde de Montesa sobre els seus dos Maestres. Destituïts els dos en sengles eleccions, fon elegít D. Fra. Romeu de Corbera, elecció que fon aceptada per tots.

Valéncia designà a Dom Bonifaci Ferrér com a u dels seus compromissaris per a l'elecció del nou Rei de la Corona d'Aragó, successor del rei Martí I l'Humà, en el celeberrim parlament d'Alcanyís i en la vila de Casp —del 12 d'abril al 28 de juny de 1412—, i va ser u dels nou juges que elegiren per Rei a Don Ferràn d'Antequera. El 18 de juny de 1413 el van cridar una volta mes perqué assessorara a Benet XIII en unes converses molt llargues que mantingué ab el nou Rei Ferràn en Morella.

L'any 1415 ix de sa Cartoixa per última volta a fi d'assistir en Perpinyà a una gran reunió en la qué van intervindre Benet XIII, l'emperador Segismond, reis, cardenals, prelats, teolecs, juristes i atres homens insignes, per tal d'ultimar lo referent al Cisma d'Occident.

Davant de la tossuda actitut de Benet XIII, el dia 6 de ginér de 1416 es va publicar l'edicte pel qual se li negava l'obediència al Papa Lluna.

Havent complít sa missió diplomàtica, se'n tornà a la Cartoixa de la Vall de Crist, a on va morir l'any següent, el 29 d'abríl de 1417, segons consta en el Llibre necrologic de l'Orde. El seu cos fon soterrat en el cementeri del claustre del monasteri, prop de la capella de les ànimes. Este lloc sagrat havia segut beneít en presència de Dom Bonifaci el 18 de ginér de 1415.

Les seues despulles mortals van ser venerades, a través dels temps, com les d'un sant, pero, després de l'exclaustració i desfeta del cenobi cartoixà de la Vall de Crist el sigle proppassat, quedaren abandonades, fins que l'any 1917, al celebrar-se el V centenari de la seua mort, van ser trasladades al santuari marià de la Cova Santa (d'Altura, de Castelló de la Plana), per venerar-se allí una image de la Mare de Deu que, segons una tradició molt arraïlada entre el poble fidèl, era obra del venerable Dom Bonifaci Ferrér, i que els iconoclastes de la revolució de l'any 1936 van destruir.

L'any 1955, en la mateixa montanya del santuari i a les seues envistes, a Dom Bonifaci Ferrér se li va erigir, baix del pontificat del bisbe de Sogorb Monsenyor Josèp Pont i Gol, un monument, impressionant per sa senzillea i elegància, que du en lloc destacat esta inscripció: «En 1936 los impíos destruyeron los restos del autor de la imagen de Ntra. Sra. de la Cueva Santa, Fray Bonifacio Ferrer, los cuales, en 1917, había mandado depositar en su santuario el reverendísimo P. Luis Amigó, Obispo de Segorbe.»

II. BIBLIOGRAFIA

De la gran activitat literària del nostre Bonifaci Ferrér ara es pot oferir la següent relació:

1. TEMES REFERENTS AL CISMA

EPISTOLAE QUAEDAM

Es una colecció molt important de cartes i documents referents al Cisma, tant del papa Benet XIII com d'uns atres princips i personages rellevants d'aquell temps.

Els pares Dom Edmund Martène i Dom Ursí Durand, en sa monu-

mentàl obra *Thesaurus novus*, copiaren algunes cartes de les qué n'hi havia en un manuscrít que es guardava en l'archíu de la Cartoixa de la Vall de Crist. En doném d'elles ara una relació:

a) Epistola Bonifacii Ferrerii, prioris Majoris Carthusiae, ad fratrem Bernardum: De conversione fratris Guillelmi de Mota et ejus ad Benedicti XIII obedientiam reversione.

b) Epistola Benedicti XIII ad Bonifatium Ferrerii: Irritam declarat electionem Prioris Parisiensis in priorem majoris Carthusiae, mandatque ut Bonifacius Prioris officium excerceat, eique cuncti obediant.

c) Epistola Benedicti XIII ad Bonifacium Ferrerii: Ut capitulum congregare possit in eo quo libuerit monasterio.

d) Epistola Benedicti XIII ad Bonifacium Ferrerii: Mandat ei ut, non obstante cessione, officium prioris majoris Carthusiae exerceat.

e) Epistola Benedicti XIII ad capitulum generale ordinis Carthusiensis: Hortatur eos ad preces pro pace ecclesiae effundendas, eisque concedit indulgentias.

Ademés d'esta valuosa colecció, es conserven unes atres cartes en diferents archius, tals com la del dia 1 de maig de 1401 en la que conta les peripècies que va passar durant l'embaixada a França, i aquella atra, tramesa als Jurats de la ciutat de Valéncia, en la que, entre atres coses, els diu que el seu germà Vicent predicava a diari en les jornades de preparació del compromís per a l'elecció del nou Rei d'Aragó.

De Schismate Pisano

Com ya es sabut, durant el Cisma d'Occident es va convocar l'anomenat Concili de Pisa, en el qué els cardenals assistents deposaren als dos Papes i en nomenaren un atre de nou, el qual va pendre el nom d'Aleixandre V; ab açò s'agreujà el Cisma encara molt mes, puix que, en conte de dos, n'hi hagué tres papes.

Bonifaci Ferrér, en ares de la pau i buscant el silenci i tranquilitat del claustre, renuncià al generalat, decisió que li sentà mal al Papa Benet XIII, el qual va declarar nula esta renúncia, i ordenà a Dom Bonifaci Ferrér que reassumira la prelacia, i li donà mes amplis poders.

Com a molts cartoixans i a uns atres homens de govern no els va pareixer be l'actitut de Dom Bonifaci Ferrer, General de l'Orde Cartoixana, est es va aprofitar de semblant actitut per a fer una bona defensa del papa Benet XIII, al qui ell tenia per verdadér bisbe de Roma, aduint les seues raons per tal d'atraure a sa obediència els cartoixans que se li n'havien separat.

RELATIO ITINERIS BONIFACII FERRERII

Es una descripció ben documentada de la intervenció de l'embaixada pontifícia enviada al Concili de Pisa per Benet XIII, entre els legats de la qual hi figurava Dom Bonifaci Ferrér.

D'esta obra dona fe Nicolàu Antonio ab estes paraules:

«Extat item penes me: Relatio itineris Bonifacii Ferrerii et DD. Petri Archiepiscopi Tarraconensis, Episcoporum Mimatensis, Avenionensis, Sennetensis; Petri Episcopi Seguntini, Dominici Ram Prioris Ecclesiae Caesaraugustanae, et fratris Didaci de Maiorga ex ordine Minorum Electi Pacensis, qui ex urbe Perpiniano Pisam anno MCCCCIX, ad generale Concilium inibi congregatum Benedicti XIII nomine Legati missi fuere; eorumque Pisam adventus, gestorumque ibidem historica narratio, ex authentico apud Ioannem Baptistam Dei Civem Florentinum Romanorum Imperatoris Magnique Etruriae Ducis Antiquarium codice Florentiae a me ad annum 1756 descripta: quae cum ab altero ex Legationis fociis confecta videatur, fortassis Bonifacium quode agimus auctorem habuerit.»

2. TEMES CARTOIXANS

QUARE CARTHUSIENSES NON COMEDANT CARNEM

Esta obra nos l'ha conservada íntegrament el P. Jaume Villanueva en sa extensa obra *Viaje literario a las Iglesias de España*, el qual diu que la va copiar d'un manuscrít que n'hi havia en la Cartoixa de la Vall de Crist, gràcies al cartoixà Dom Judes-Tadèu Otero.

Es una narració deliciosa en la qué, per a provar que els cartoixans no mengen carn ni encara quan estan malalts, presenta fets maravellosos, com si foren contalles de fada.

LIBELLUS OSTENDENS QUOD AD PROBANDAM SANCTITATEM ET PURITATEM ORDINIS CARTHUSIENSIS NON EST NECESSARIUM QUOD DICTUS ORDO HABEAT SANCTOS CANONIZATOS VEL QUOD IN EODEM ORDINE FIANT MIRACULA SICUT FIT IN CETERIS ORDINIBUS APROBATIS

També esta obra nos l'ha conservada el P. Jaume Villanueva, i el codex procedíx del monasteri de la Vall de Crist.

En este tractat Dom Bonifaci Ferrér fa gala de sos coneiximents juridics, teologics i biblics, per a provar que en la Cartoixa no calen sants canonisats ni que es facen miracles per a provar sa castitat i purea.

DE CAEREMONIIS ORDINIS CARTHUSIENSIS, ET DE EJUS CONFIRMATIONE ET APROBATIONE

Este tractadet, com els dos anteriors, nos l'ha conservat, en sa obra ya citada, el P. Jaume Villanueva, qui el va traure també del

codex de la Vall de Crist. Els tres han segut atribuïts a Gerson, pero, després de diversos estudis, podém fer ben be nostra la frase del P. Joàn-Batiste Civera, monge de la Cartoixa de Porta-Coeli, gran coneixedor de la persona i obres de Dom Bonifaci: «El llibre de Gerson es com un epítome del qué va escriure Dom Bonifaci.»

Esta obreta va dirigida a un jove, que se'l supòn interessat per sabér lo que n'hi ha sobre l'aprovació i confirmació, de part de les autoritats eclesiàstiques, de l'Orde cartoixana, iguàl com de les seues ceremònies religioses o litúrgiques.

RESPONSIO AD QUAESITUM DE CAEREMONIIS ORDINIS CARTHUSIENSIS IN OFFICIO DIVINO, MAXIME IN MISSA

Comença est escrít ab tres advertències generals: L'obligació que tota criatura te d'alabar, servir i amar a Deu ab tota l'ànima, ab tota la ment i ab totes les forces; que la Iglésia militant deu viure d'acort ab la triumfant en tot allò que fa a l'alabança divina; i, finalment, que a Deu li agrada l'observança de les sagrades cerimònies.

A continuació, tracta, en concret, de les reverències, genuflexions, inclinacions profundes i de les atres postures que els cartoixans adopten en sa litúrgia i explica àmpliament el seu significat, ab gran profussió de cites bíbliques.

Aprofundisa encara mes en allò que fa a la santa Missa, centrant-se en la Consagració i elevació i continuant ab les cerimònies finals.

DE NOVITIO INDUENDO ET INTRODUCENDO IN CELLAM

Es un perfecte cerimoniàl ab tots els detalls per a la presa d'habit d'un novici, a on es va describint, pas a pas, allò que deu fer el novici, el Pare Prior i la comunitat.

D'est escrít nos ha deixat constància el P. Jaume Villanueva, que també el transcríu del manuscrít de la Cartoixa de la Vall de Crist.

A mes d'este manuscrít, se'n sap d'un atre, procedent de la Cartoixa de Porta-Coeli. Este manuscrít es conserva hui, en molt ben estat, en l'archíu de la Seu de Valéncia.

DE AEGROTIS VISITANDIS, ET DEFUNCTORUM SEPULTURA

El text, que du el P. Jaume Villanueva, es transcripció del codex que hi havia en el Monasteri de Porta-Coeli.

Iguàl que l'anterior, es un cerimoniàl ab tots els detalls per a fer la visita als malalts greus, i no únicament els detalls liturgics, sinó també els atres adjunts.

Es tracta especialment del malalt en perill imminent de mort, con també del malalt ab una agonia prolongada mes temps del previst. Acaba ab una abundosa exposició de tot lo que s'acostuma a fer en la

Cartoixa quan mor un religiós i l'orde a seguir en l'enterrament, ab totes les seues cerimònies i pregàries especials.

A mes de les obres descrites sobre temes cartoixans, n'hi ha també autors que citen estes atres dos obres: DECLARATIONES ET RESPONSIONES DE QUIBUSDAM DUBIIS i ANIMADVERSIONES AD STATUTA ORDINIS CARTHUSIANORUM.

3. TEMES JURIDICS

NOTAE SUPER FORIS REGNI VALENTIAE i LIBRE DE MENESCALIA

En estes dos obres es revela Dom Bonifaci Ferrér com un gran juriste; era sa gran afició i sa gran especialitat. En estos moments historics, pels quals passa actualment Valéncia, vindria be que els valencians llegirem ses notes sobre *Els Furs del Regne de Valéncia;* obra admesa com una de les millors en el seu gènero i que supera en excelència a totes les atres d'este tema i d'aquella època, i que cèrtament en foren moltes, tals com les de N'Albert d'Alavanya, Arnàu de Morera, Ginér Rabaça, Arnàu Joàn, Guillém Jafer, Joàn Mercadér, Domenech Mascó i tants d'atres.

4. OBRES VARIES D'ESPIRITUALITAT

DE PASSIONE DOMINI

Es te coneiximent d'esta obra com de Dom Bonifaci, entre atres testimonis, pel de Fr. Joàn dels Angels, religiós franciscà descals.

GOJOS DEL ROSÉR

N'hi ha qui estos Gojos els atribuíx al seu germà Sant Vicent, pero molts critics moderns, entre els quals es troba D. Manuèl Milà i Fontanals, ho posen en dubte.

Son uns gojos els versos dels quals destaquen pel seu candor i bellea, i han segut uns dels mes tradicionals i dels qué mes s'han cantat, no solament en els nostres pobles valencians, sino també en tot el Regne d'Aragó.

5. SERMONS

Han arribat fins a nosatres molts sermons, atribuïts a Dom Bonifaci Ferrér, que es conserven en algunes biblioteques.

6. TRADUCCIO AL VALENCIA DE LA BIBLIA, BREVIARI, MARTIROLOGI I EPISTOLES DEL CICLE LITURGIC ANUAL

D'este tema nos ocuparém a continuació.

III. TRADUCCIO DE LA BIBLIA

Acabém de vore la gran activitat de Dom Bonifaci Ferrér com a intelectuàl de sa època i com a home d'Iglésia en les altes esferes de la Cort Pontifícia i en la intimitat del claustre cartoixà. Sa figura com a religiós es admirada i venerada per tots. Sa personalitat literària no s'acaba en sa especialitat de jurisconsult o canoniste, sinó que s'extén als camps profunds de la teologia, exègesis bíblica, mística, litúrgia, història i inclús poesia. D'ell va dir Ranzano que era «vir utriusque juris omnium sui temporis eruditissimus»; es dir, l'home mes erudít del seu temps en abdós drets. D. Jaume d'Aragó, bisbe de Valéncia, féu d'ell est elogi, quan encara era molt jove el nostre Dom Bonifaci: «Quod vos quem virum late, profunde et eminentis scientie novimus»; açò es: «baró o home d'àmplia, profunda i eminent ciència».

Per a nosatres, per damunt de qualsevòl activitat i de qualsevulla de ses obres, està la monumentàl obra de sa *Bíblia Valenciana*, la qual, per sa qualitat i per havér segut la primera que s'edità en llengua romànica, l'enaltíx i honra tota una pàtria.

Davant d'una obra tan important convé puntualisar que fon traduïda del llatí a la Llengua Valenciana.

IV. LA BIBLIA EN LLENGUA VALENCIANA

En el colofó de l'obra aparéix ben clàrament que «fon trelladada de aquella propia que fou arromançada en lo monestir de Portaceli de lengua latina en la nostra valenciana».

Abans de tot, i sens entrar en profunditats, aném a dir unes paraules sobre la història d'este foli de la *Bíblia* de Dom Bonifaci Ferrér, que constituíx un verdadér monument de l'antiguitat.

D'esta Bíblia no en queda cap d'eixemplar, i només s'ha salvat un foli incunable, de marca major o paper reàl.

Encara que no lamentarém mai prou la pèrdua irreparable d'estos eixemplars de la *Bíblia Valenciana* impressa, hem de donar gràcies a Deu perqué l'any 1645 aparegué, entre els papers de l'Archíu de la Seu de Valéncia, un full incunable d'esta *Bíblia Valenciana*, el qual full vingué a parar a mans del P. Joàn Batiste Civera, monge de la Cartoixa de Porta-Coeli, qui l'insertà en el seu llibre manuscrít *Anales de la Cartuja de Porta Celi.*

Esta obra li la dedicà quasi tota a Dom Bonifaci Ferrér i hi conté gran quantitat d'ilustracions fetes pel matéix autor. Al finàl del manuscrít va introduir l'ultim full de la *Bíblia Valenciana*, que el folià ab els núms. 362 i 363, tal i com es pot comprovar en les fotografies de abdós pàgines, realisades pel famós mege i erudít escritor Don Juli Oltra.

D'acort ab lo qué nos diu el P. Jaume Villanueva en son *Viaje literario a las Iglesias de España*, el P. Joàn Batiste Civera conta d'este modo com van aplegar a les seues mans els ultims quatre fulls impressos de la *Bíblia Valenciana* de Dom Bonifaci Ferrér:

«El año pasado de 1645, por el mes de octubre, llegaron a mis manos quatro hojas de papel de marca mayor que me envió un clérigo de Valencia, diciendo las había hallado entre otros papeles viejos en el archivo de la Seo, y eran las últimas de una biblia escrita en lengua valenciana, vertida de la latina por el dicho padre Bonifacio, y impresa en Valencia el año 1478. Espantéme mucho cuando tal vi, porque nadie de quantos de él trataron, que fueron muchos, semejante cosa habían dicho, por no haber llegado a su noticia... Y por ser esta cosa tan nueva, me ha parecido encaxar la última hoja...»

Quan el sigle passat es produí l'exclaustració, van desapareixer els llibres de la Biblioteca de la Cartoixa i les pàgines finals de la Bíblia de Dom Bonifaci Ferrér aparegueren en l'Alqueria de Bellvér, camí de Valéncia a Burjassot, a dos quilòmetres de la capitàl.

D'esta alqueria va traure el Rector de Benicalàp, Mn. Antoni Alapont, el famós full ab el colofó per a mostrar-lo al public en l'exposició literària que «Lo Rat Penat» feu en maig i juny de 1908.

Mes tart, anà a parar a mans del bibliofil català Salvador Babra, i hui s'exhibíx en la «Hispanic Society» de Nova York. El catalec d'este museu qualifica este full de la *Bíblia Valenciana* com una autèntica joya: una de les obres mes importants allí conservades.

Este full incunable l'han reproduít i ha segut transcrít en bastants llibres. Aixina en les obres de: Josèp Rodriguez, Vicent Ximeno, Gregori Mayans, Josèp Rodriguez de Castro, Francesc Perez Bayér, Francesc Mendez, Jaume Villanueva, Joaquím-Llorenç Villanueva, Josèp-Enríc Serrano Morales, Eduart Genovés Olmos, Konrad Haebler, Josèp Ribelles Comín i molts d'atres.

Ademés, per una providència especiàl, podém oferir ara també la transcripció del text complet de les dos últimes pàgines de la *Bíblia Valenciana* de Dom Bonifaci Ferrér, la transcripció de les quals es pot comprovar en el gravat, que ací oferím, de les dos cares del full.

Si per a tots te un valor extraordinari est full incunable, ne te molt mes per a nosatres, perqué en el colofó consta que la Bíblia de Dom Bonifaci Ferrér va ser escrita en Llengua Valenciana i com a tal *Bíblia Valenciana* l'han tinguda els mes eminents escritors i personages ilustres.

Veja's, si no, el testament de Pere Garro, pare de Joana, mullér de Berenguér Mercadér, consellér del senyor Rei i Baile de Valéncia. En l'inventari dels seus bens aparéix esta data: «Item, una Biblia de forma major, en pla, en Llengua Valenciana, de emprenta en paper, ab cubertes de fusta ab quatre gafets.»

Federíc Furió Ceriòl diu: «Fuit centum et triginta abhinc annis, plus minus, versa Sacra Scriptura in Valentinam Liguam.»

Ciprià de Valera, el testimoni del qual nos es de gran interés, constata: «Los libros impressos [de la Biblia] en Espannol, que yo he visto, son los siguientes: la Biblia in Lingua Valenciana, con licentia de los inquisidores, a cuya traslación assistió S. Vicente Ferrer: que ha más de ciento y tantos annos que se imprimió en folio de papel real...»

Josèp Rodriguez categòricamente senyala: «Traducción de Latín, en nuestra Lengua Valenciana... de toda la Biblia Sagrada.»

Vicent Ximeno afirma igualment: «Traducción [de la Biblia] de latín en nuestra Lengua Valenciana.»

Agostí Calmet, en sa erudita obra *Dictionarium historicum*, referint-se a la traducció de la Bíblia, diu: «Omnium prima Bibliorum Hispanica versio typis vulgata ea est, quam Cyprianus de Valera anno 1500 editam, et a se ipso visam esse testatur. Latet adhuc ejus Author, qui tamen circa annum 1420 claruisse, et integram Scripturam in idioma Valentinum vertisse creditur.»

Josèp Rodriguez de Castro, en la seua *Biblioteca Española*, afirma: «La mas antigua es la de todos los libros del viejo y nuevo Testamento, que hizo en Lengua Valenciana el hermano de S. Vicente Ferrer, el R. P. Bonifacio Ferrer, Doctor en Sagrada Teología, y en ambos Derechos, y General de los Cartujos, y fue impresa en Valencia en el año 1478.»

Joaquím-Llorenç Villanueva, en sa obra, hui tan rara, *De la lección de la Sagrada Escritura en lenguas vulgares*, diu clàrament: «A principios del siglo XV un hermano de San Vicente Ferrer, llamado D. Bonifacio, Doctor en Teologia y en ambos Derechos, monge cartuxo del monasterio de Porta-Coeli, asistido de algunos hombres de grandes letras y, como otros creen, de su hermano S. Vicente, traduxo la Biblia a la Lengua Valenciana.»

Encara que podriem oferir uns atres testimonis sobre este cas singulàr, crec que en son suficients i rellevants els aduïts per a confirmar que esta *Bíblia* fon traduïda en Llengua Valenciana.

Ademés d'estos testimonis, està l'examen intern del text: encara que no existira la contundent testificació de les paraules del colofó i la legitimació dels autors adés ya citats, n'hi hauria prou ab la lectura del capitul XX, a partir del verset 8 «super latitudinem terrae, et circuierunt castra sanctorum...» i els capituls XXI i XXII, que son els finals de l'Apocalipsis de sant Joàn, per a comprovar-ho.

Sens intenció de fer un examen exhaustíu, basta llegir, només per damunt, el text i comprovar cóm les paraules: «amplea, longuea, amada, oí, torcarà, cadira, temerosos, mentirosos, mentira, resplandent, verdaders, spirits, benaventurat, sagelles, sedejant, llaven...» i moltres mes,

pertanyen al lexic propi del nostre poble valencià, no sols en el sigle xv, quan s'editava l'incunable, sinó també hui, puix que continuen vives i plenes de actualitat.

V. COLOFO DE LA BIBLIA VALENCIANA

Després de tot açò, no em resistixc a fer un brevissim examen intern d'este colofó, ressaltant reiteràdament les notes de l'obra.

El colofó de la Bíblia de Dom Bonifaci Ferrér es tan ric en contingut que, mes que el finàl justificat d'una obra, es un detalladissim testimoni notarial en el qué es consignen tal quantitat de circumstàncies, dades, persones, llocs i, sobre tot, la llengua en qué està escrít, que ve a constituir un testimoni irrefutable de tot quant s'hi diu.

Després de la devota i entranyable acció de gràcies «al omnipotent Deu e Senyor nostre Jesucrist, e a la humil e sacratissima Verge Maria, mare sua», comença la sèrie d'afirmacions i dades inqüestionables. En primér lloc fa ben patent que es tracta d'una Bíblia verdadera i catòlica «treta d'una Biblia del noble mossen Berenguer Vives de Boil, cavaller».

A mes del nom exacte del propietari de la Bíblia llatina, fa constar tres dades molt interessants per a l'historiador: que es noble, es mossén i es cavallér de la distingida família valenciana dels Boïl, Senyors de Bétera, posteriorment entroncada en els Marquesos de Dos Aigües.

A continuació exposa el tema principàl. Nos diu que la *Bíblia Valenciana* fon trasladada d'aquella *Bíblia* en llengua llatina, propietat de mossén Berenguér Vives de Boíl. Per tant, ve a dir que el text de la *Bíblia* fon traduít, com diriem hui, trasladat, posat en llengua vulgar, en romanç, per tal que tots els qui parlaven la Llengua Valenciana pugueren tindre en les seues mans i entendre el text de la Bíblia, revelat per Deu a tots els homens.

L'expressió diàfana «de lengua latina en la nostra valenciana» constituíx una manifestació rotunda i definitiva contra els qui intenten confondre al nostre poble negant-li la personalitat de sa Llengua Valenciana. En les paraules d'este colofó tenim el testimoni inequivoc, la prova irrefutable de l'existència de la nostra Llengua Valenciana. Observém, si no, la precissió de la frase que no deixa lloc a dubtes ni a interpretacions veleïtoses.

Pero encara mes, reforçant el nostre argument, podém afirmar que, en el colofó de la *Bíblia,* es diu que: «Es stada diligentment corregida, vista e regoneguda per lo Reverend mestre Jaume Borrell, mestre en Sacra Theologia, del Orde de Pricadors e Inquisidor en

Regne de Valencia.» Per tant, el qui va fer la revisió del text —i ho feu diligentment— no fon u qualsevòl, sinó un home tecnic en les disciplines eclesiàstiques i en la cultura de son temps i, per afegidura, inquisidor. Per tant, si no hi pogué deixar passar cap error contra la fe i les costums, tampòc no hi pogué consentir que es diguera que la *Bíblia* estava escrita o traduïda en una llengua que no existia. En conseqüència, donava per bo que la *Bíblia* fon traduïda del llatí a la Llengua Valenciana.

Pero encara n'hi ha unes atres dades també interessants: a sabér, que la *Bíblia* es va traduir «en lo monestir de Portaceli»: que l'obra fon dirigida, com s'ha dit, per Dom Bonifaci Ferrér, del qual nos dona bones i prou abundants clarícies: que era «molt reverend», «micer», «doctor en cascun dret», «e en facultat de sacra theologia», «e don de tota la Cartoixa», «germa del benaventurat Sant Vicent Ferrer, de l'Orde de Pricadors». Tots estos tituls apareixen ben clars; potsér el que no es comprenga tant a primera vista siga el de «don de tota la Cartoixa»; pero es prou clar que es referíx al carrec que ocupà Dom Bonifaci Ferrér després de ser prior de Porta-Coeli, ya que, tal com s'ha dit, arribà a ocupar la mes gran dignitat en l'Orde Cartoixana que es la de Generàl, i per això se'l denomina «Don de tota la Cartoixa».

Una atra dada important i que dissipa molts dubtes es que en la traducció de la *Bíblia Valenciana* li va ajudar a Dom Bonifaci un equíp d'experts en tot lo que fa referència a la Sagrada Escritura, Teologia, Història, Llengües... Per això diu: «en la qual translació foren e altres singulars homens de sciencia».

Finalment nos diu que la *Bíblia* fon impresa en Valéncia «emprem-tada en la ciutat de Valencia», a on floria, per aquells dies, l'art tipogràfic mes pur.

També n'hi ha constància de qui pagà l'edició. Fon el magnific senyor En Felíp Vizlant, comerciant, de la Vila de Jsne (Alta Alemanya), i també quins van ser els qui dirigiren la impressió: els mestres Alfonso Fernàndez de Córdova, del Regne de Castella, i Lambert Palmart, alemany.

Per lo que fa a les dates de la impressió, la cosa queda ben clara perqué, com allí es diu, es començà a impremtar en el mes de febrér de 1477 i s'acabà en el mes de març de 1478.

Estes son les valuosíssimes i maravelloses notes que nos oferíx el colofó de la *Bíblia* de Dom Bonifaci Ferrér i que a l'investigador de huí li poden marcar una bona fita de llum en la labor clarificadora dels fets ya passats.

VI. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Lo que, ab tanta veritat i benevolència, van afirmar tots estos autors al llegir el colofó de la *Bíblia* de Dom Bonifaci Ferrér quan diu: «que fou arromançada en el Monestir de Porta Coeli, de lengua latina en la nostra valenciana», ara n'hi ha qui vol posar-ho en tela de juí desvirtuant del tot el merit del text.

Després de cinc-cents anys d'havér afirmat l'autor d'una traducció que ho fea en Llengua Valenciana, ara resulta que, per una metamorfosis inaudita, esta llengua ya no es valenciana, sinó que «de llengua llatina ha segut traduïda a la catalana».

I no son unes tímides veus les qué s'alcen per a fer eixa tal afirmació, sinó que, en la mateixa Barcelona, s'ha commemorat el quint centenari de la *Bíblia* escrita en català. ¿Es o no es açò atreviment?

Esta celebració l'han anat preparant uns i atres quan han volgut donar a la frase del colofó «Llengua Valenciana» mil peregrines explicacions com esta: «L'expressió "Llengua Valenciana" no es mes que la manera que tenen els valencians de parlar el català.»

Es de supondre que Dom Bonifaci Ferrér, u dels homens mes cults de sa època i notabilissim jurisconsult, sabia prou be en quina llengua traduïa el llibre mes important de la història.

Pero lo mes deplorable es que no siguen només els de fora de casa els qui intenten apropiar-se de lo nostre, sinó que alguns valencians, els quals ya en vida han arribat a ser «mestres indiscutibles» i per això els seus discipuls els han prestat vassallage de fe, no hagen fet només d'esta frase una exègesis mes o manco aceptable, sinó que, en la transcripció feta per ells, han omés les mateixes paraules originals. Aixina, un professor, en la *Revista Valenciana de Filología*, publicada per l'Institut Alfons el Magnanim, va escriure un articul que el titulà *Identificació de nous fracments de la Bíblia valenciana.* En est articul es diu que val la pena reproduir el colofó de la Bíblia, i el posa entre cometes. Pero, ¡oh maravella!, per art de màgia han desaparegut set paraules del text: «de lengua latina en la nostra valenciana».

La transcripció, que presenta el susdit professor, aparéix perfecta a primera vista, pero lo ben cert es que han desaparegut unes paraules essencials en un document de capitàl importància per als valencians, perqué son precísament elles les qué declaren el nom de la llengua en que l'obra està escrita.

En una revista científica de tanta categoria com esta, dedicada concretament a la filologia, cometre esta omissió, si n'hi ha voluntarietat, seria de conseqüències gravíssimes, tant per lo que puguera havér de falta d'ètica professionàl com per les implicacions que comportaria una tal falsificació.

Queda, per tant, ben clar que Dom Bonifaci Ferrér, valencià de sanc i de cor, traduí sa *Bíblia* del llatí a l'idioma valencià: «de lengua latina en la nostra valenciana»; i lo que ell afirmava de la traducció de sa *Bíblia,* ho proclamém ara, com un eco de sigles, nosatres: que la Llengua que es parlava i s'escrivia en temps de Dom Bonifaci es la Valenciana, la que parlava el poble i la que anava creixent dia a dia ab son accent, to, sintaxis, fonètica, etc. I eixa Llengua, la Valenciana, es la qué parlém hui i l'aném fent, perqué no volém normes de gabinet-laboratori, sinó allò viu que fa el poble i de lo que es amo i senyor.

re la ãpiea vela terra e cercolarẽ los caſtells als ſants e la ciutat amada. E veualla per veu foch vel cel e veuora a ells: e lo viable qui vece/ biaells fon trames en lo ſtany ve foch e vo ſofre on e la beſtia e los falſos ꝓpbetes ſeran turmẽ tats via e nit en los ſergles vels ſergles. E viu vna gran cavira blanca e lo ſeu ſobre ella: vel eſguaro vel qual fugi la terra e lo cel: e loch no ſan trobat per ells. E viu los morts grans e petits ſtants en la preſencia vela cavira: e los libres foren vberts: e lo altre libre fon vberts lo qual es libre ve viva. E fozẽ iutiats los morts per aqueles coſes que eren ſcrites en los libres ſgõs les obres ve ells. E vona la mar los morts ſeus qui eren en ella: e la mort e lo infern vona zen los morts ſeus qui eren en ells: e fon iutiat ve caſcuns ſegons les obres ve ells. E lo infern e la mort foren treſneſos en lo ſtany vel foch. Aqueſta es la mort ſegona e lo qui no fon tro/ bat ſcrit en lo libre ve viva: traines fon en lo ſtany vel foch. E viu cel nou e terra noua. Car lo primer cel e la primera terra ſen ana: e la mar ia no es.

.XXI.

yo ioan viu la/ ciutat ſanta iheruſalem noua vual lant vel cel apparellada per veu: axi cõm ſpoſa ornada al ſeu marit. E oi veu gran vel vbro vient: veus lo tabernacle ve veu ab los homens e habitara els ells. E ells vobſe ve ell ſeran e ell veu ab ells ſera veu ve ells. E torca/ ra veu tota lagrema vels vlls ells: e mort pus no ſerà me plor ne claner ne color ſera pus: les quals coſes primeres ſen anaren. E vix lo qui ſebla en lo vbro: ver quehoues faç totes bro co ſes. E vix ami: ſcriu: car aqueſtes paules molt ſon feels e veres. E vix ami: fet es. yo ſo al/ pha e o principi e fi. yo tenare vegrat al ſede/ lant vels ſeus vela aygua viua. Qui baura ven gut: poſſeira aqueſtes coſes: e ſere a aquell veu: e aquell ſera ami fill. Mes als temcroſos e als incredulis e als abominables e als homicidas e als formicadors e als encãtadors e als ioclatzes e arors los mentiroſos: la part ve aquells ſera en lo ſtany ardent ve foch e ve ſofre: la qual coſa es la mort ſegona. E vench vn vels ſet an gels hauẽs les phiales plenes vles ſet plagues derreres: e parla ab mi vient: vine e moſtrare e tu la ſpoſa muller vel anpell. E leua mi en ſp it en vn mõt gran e alt: e moſtra ami la ciutat ſanta ihrlm vcuallãt p veu vel cel: hauẽt la cla rtat ve veu. E la lũ vella ſemblãt a pedra preci oſa: axicõ a pedra ve taſpis axicõ cpſtall. E haui a mur gra e alt hauẽt. xij. portes: e en les portes xij. ãgels: e noms ſcrits qui ſon les nõs vels xij. tribs ve iſrael. Vo orient tres portes: a a quilo tres portes: a auſtre tres portes: e a occi dent tres portes. E lo mur vela ciutat hauent. xij. fonaments: e en ells los xij. noms vels xij. apoſtols e vel anpell. E lo qui parlaua a/ mi hauia meſura vna canya ve or: perque me/ ves la ciutat e les portes ve ella: e lo mur. E la ciutat es poſada en quatre: e la longuea ve ella es tanta quanta e la amplea. E meſura la ciu/ tat vela cãpa ve or per ſtavis xij. milia: e la lõ guea: e amplea: e la altitud ve ella eguals ſon. E meſura los murs ve ella ve cent q̃anta q̃tre cubits per la meſura vel home la qual es vel an gel. E era lo edifici vel mur ve ella ve pedra ia/ ſpis: e ella la ciutat or mundo ſemblant a vidrẽ mundo: e los fonamẽts vel mur vela ciutat tots ornats ve pedra precioſa. Lo fonamẽt primer iaſpis: lo ſegon ſaphyr: lo tercer calcedonius: lo quart ſmaragde: lo cinquen ſardonix: lo ſiſe ſardius: lo ſeten crysolitus: lo huyte bezyllus: lo noue thopazius: lo vee chryſopaſſus: lo onze hiacynthus: lo xij. ametiſtus. E xij. por/ tes: xij. perles ſon p caſcũes. E caſcũes por/ tes eren ve ſengles perles: e la plaça vela ciutat or munde axicom vidre molt luent. E temple no viu en ella: car lo ſenyor veu omnipotẽt es temple ve aquella: e lo ãpell. E la ciutat no ha fretura ve ſol ne ve luna: que luen en ella. Car la clareuat ve veu illumina a ella: e la candela ve ella es lo anpell. E ivan les gents en la lum ve ella: e los reys vela terra portaran la gloria ſua e la honor en aquella. E les portes ve ella no ſeran tancades per lo via: car nit no ſera al li. E portaran la gloria e la honor vels gents en aquella. No entrara en ella res ſutzeu o fa ent abominacio e mẽtira: ſino los qui ſõ ſcrits en lo libre vela viva vel anpell

.XXII.

Moſtra ami vn riu ve aygua viua reſplandent axi com creſtall proceint vela ſeilla ve veu e vel anpell. En lo mig vela plaça ve ella: e vela vna part e altra vel riu lo fuſt ve viva por tant xij. fruyts: per caſcuns meſos retent ſõ fruyt: e les fulles vel fuſt a ſanitat vels gẽts. E res malcyt no ſera pus: e la ſeilla ve veu e vel anpell ſeran en aquella: e los ſeruents ve ell ſi/ viran a aquell: e veuran la faç ve ell: e lo nom ve ell ſcrit en los fronts ve ells. E nit pus no ſera: e no hauran fretura ve lum ve candela ne ve lum ve ſol: car lo ſenyor veu illuminara aq̃lls: e regnaran en los ſergles vels ſergles. E vix a mi: aqueſtes paules freelliſſimes ſon e verdade res. E lo ſenyor veu vels ſpirits vels propbetes ha trames lo ãgel ſeu moſtrar als ſeruẽts ſeus les coſes: que coue toſt eſſer ferea. E veus que vinch ivaçoſament. Benauenturat es lo qui guarda les paules vela ꝓpbecia ve aqueſt libre.

Bíblia Valenciana de Dom Bonifaci Ferrér. Incunable de 1478. Foli, conservat en la **Hispanic Society** de Nova York, que conté part dels capituls XX i XXII i tot el capitul XXI del **Llibre de l'Apocalipsis** de Sant Joàn

.Apocalypsis.

E yo ioan qui oi e viu aquestes coses. E puix que les hagui oides e vistes: caygui perque adoras dauant los peus del angel: qui mostraua a mi aquestes coses. E dix ami: guarda nou façes. Seruent so ensemps ab tu e ab los frares teus prophetes: e ab aquells qui seruen les paraules dela prophecia de aquest libre. A deu adora. E dix ami: no sagelles les paraules dela prophecia de aquest libre. Car lo temps es prop. Qui nou noga encara: e qui en les sutzures es ensutzeixca encara: e qui iust es sia iustificat encara e lo sant sia sãntificat encara. Veus que vinch tost: e lo guardo meu es ab mi: retre a cascu segons les obres sues. yo so alpha e o: primer e darrer: principi e fi. Benauenturats son los qui lauen les stoles sues en la sanch del anyell: perque sia la potestat de ells en lo fust de vida: e per portes entren en la ciutat. Defora los cans e fents veri e los luxuriosos e los homicides e los seruints ales idoles: e tot aque... ama e fa mentira. yo iesus he trames lo angel meu a testificar aquestes coses a vosaltres en les esglesies. yo so rael e linatge de dauid: stela resplandent e matutina. E lo spos e la sposa dien: vine. E lo qui ou: diga vine. E qui ha set vinga. E qui vol prenga degrat aygua de vida. Car faç testimoni a tot oint les paraules dela prophecia de aquest libre. Si algu haura a iustat a aq̃stes: aiustara deu sobre aq̃ll les plagues que son scrites en aquest libre: e si algu haura diminuit deles paraules dela prophecia de aquest libre: tolra deu la part de ell del libre de vida e dela ciutat sancta: e de aquestes coses que son scrites en aquest libre. Diu ho lo qui testimoni dona de aq̃stes coses. Encara. Vinch tost: amen. Vine senyor iesus. La gracia del senyor nostre iesu crist sia ab tots vosaltres Amen.

Gracies infinides sien fetes al/ omnipotẽt deu/e senyor nostre/

Jesu crist: e ala humil e sacratissima verge maria mare sua. Acaba la biblia molt vera e catholica: treta de vna biblia del noble mossen berẽguer viues de boil caualler: la qual fon trellaadada de aquella propria que fon arromançada en lo monestir de portaceli de lengua latina en la nostra valenciana per lo molt reuerend micer bonifaci ferrer doctor en cascun dret/e en facultat de sacra theologia: e don de tota la Cartoxa: germa del benauenturat sanct vicent ferrer del orde de pricadors: en la qual translacio forẽ e altres singulars homẽs de sciencia. E ara derreramẽt aquesta es stada diligentment corregida/vista/e regoneguda per lo reuerẽd mestre jaume borrell mestre en sacra theologia del orde de pricadors: e inquisidor en regne de valẽcia. Es stada empremptada en la ciutat de valencia a despeses del magnifich en philip vizlant mercader dela vila de jsne de alta Alamãya: per mestre Alfonso fernãdez de Cordoua del Reg de Castella/e per mestre lambert palomar alamãy mestre en arta: comẽçada en lo mes de febrer del any mil quatrecents setãta set: e acabada en lo mes de Març del any Mil. CCCCLXXVIII.

Bíblia Valenciana de Dom Bonifaci Ferrér. Incunable de 1478. Foli, conservat en la **Hispanic Society** de Nova York, que conté el final del **Llibre de l'Apocalipsis** de Sant Joàn i el colofó de l'obra, acabada en març de 1478

«...sobre la amplea de la terra, e cercolaren los castells dels sants e la ciutat amada. E devalla per Deu foch del cel e devora a ells. E lo diable, qui decebia ells, fon trames en lo stany de foch e de sofre, on e la bestia e los falsos prophetes seran turmentats dia e nit en los setgles dels setgles.

E viu una gran cadira blanca e lo seen sobre ella, del esguard del qual fugi la terra e lo cel, e loch no fon trobat per ells. E viu los morts, grans e petits, stants en la presencia de la cadira; e los libres foren uberts, e lo altre libre fon ubert, lo qual es libre de vida. E foren jutjats los morts per aquelles coses que eren scrites en los libres, segons les obres de ells. E dona la mar los morts seus qui eren en ella, e la mort e lo infern donaren los morts seus qui eren en ells, e fon jutjat de cascuns segons les obres de ells. E lo infern e la mort foren tramesos en lo estany del foch. Aquesta es la mort segona, e lo qui no fon trobat scrit en lo libre de vida trames fon en lo stany del foch. E viu cel nou e terra nova, car lo primer cel e la primera terra sen ana; e la mar ia no es.

XXI

[E] yo, Ioan, viu la ciutat santa, Jherusalem nova, devallant del cel apparellada per Deu, axi com sposa ornada al seu marit. E oi veu gran del thro dient: veus lo Tabernacle de Deu ab los homens, e habitara ab ells, e ells poble de ell seran, e ell Deu ab ells sera Deu de ells, e torcara Deu tota lagrema dels ulls de ells, e mort pus no sera ne plor, ne clamor ne dolor sera pus, les quals coses primeres sen anaren.

E dix lo qui sehia en lo thro: vet que noves faç totes les coses E dix a mi: scriu, car aquestes paraules molt son feels e veres. E dix a mi: fet es. Yo so alpha et o[mega], principi e fi. Yo donare de grat al sedejant de la font de la aygua viva. Qui haura vençut posseira aquestes coses, e sere a aquell Deu, e aquell sera a mi fill. Mes als temerosos, e als increduls, e als abominables, e als homicides, e als fornicadors, e als encantadors, e als idolatres, e a tots los mentirosos la part de aquells sera en lo stany, ardent de foch e de sofre, la qual cosa es la mort segona.

E vench un dels set angels havents les phiales plenes de les set plagues darreres, e parla ab mi dient: vine e mostrare a tu la sposa, muller del Anyell. E leva mi en sperit en un mont gran e alt, e mostra a mi la ciutat santa, Jherusalem, devallant per Deu del cel, havent la claredat de Deu. E la lum d'ella semblant a pedra preciosa, axi com a pedra de iaspis, axi com crestall. E havia mur gran e alt havent XII portes e, en les portes, dotze angels e noms scrits, qui son los noms dels dotze tribus de Israel: a orient tres portes; a aquilo tres portes; a austre tres portes; e a occident tres portes. E lo mur de la ciutat havent dotze fonaments, e en ells los dotze noms dels dotze apostols e del Anyell.

E lo qui parlava a mi havia mesura, una canya de or, perque medis la ciutat, e les portes de ella e lo mur. E la ciutat es posada en quadre: e la longuea de ella es tanta quanta e[s] la amplea. E mesura la ciutat de la canya de or, per stadis dotze milia: la longuea, e amplea, e la altitud de ella eguals son. E mesura los murs de ella, de cent quaranta quatre cubits per la mesura del home la qual es del angel. E era lo edifici del mur de ella de pedra iaspis, e ella, la ciutat, or munde semblant a vidre munde; e los fonaments del mur de la ciutat tots ornats de pedra preciosa: lo fonament primer iaspis; lo segon saphyr; lo tercer calcedonius; lo quart smaragde; lo cinquen sardonix; lo sise sardius; lo seten crysolitus; lo huyte beryllus; lo nove thopazius; lo dee chrysopassus, lo onze hiacynthus; lo dotze amethistus. E dotze portes, dotze perles son per

cascunes, e cascunes portes eren de sengles perles; e la plaça de la ciutat, or munde axi com vidre molt luent. E temple no viu en ella, car lo Senyor, Deu omnipotent, es temple de aquella, e lo Anyell. E la ciutat no ha fretura de sol ne de luna que luen en ella, car la claredat de Deu illumina a ella, e la candela de ella es lo Anyell. E iran les gents en la lum de ella, e los reys de la terra portaran la gloria sua e la honor en aquella. E les portes de ella no seran tancades per lo dia, car nit no sera alli, e portaran la gloria e la honor de les gents en aquella. No entrara en ella res sutzeu o faent abominacio e mentira, sino los qui son scrits en lo libre de la vida del Anyell.

XXII

[E] mostra a mi un riu de aygua viva, resplandent axi com crestall, proceint de la seilla de Deu e del Anyell. En lo mig de la plaça de ella e de la una part e altra del riu, lo fust de vida portant dotze fruyts, per cascuns mesos retent son fruyt, e les fulles del fust a sanitat de les gents. E res maleyt no sera pus, e la seilla de Deu e del Anyel seran en aquella, e los servents de ell serviran a aquell, e veuran la faç de ell, e lo nom de ell scrit en los fronts de ells. E nit pus no sera, e no hauran fretura de lum de candela, ne de lum de sol, car lo Senyor Deu illuminara aquells e regnaran en los setgles dels setgles.

E dix a mi: aquestes paraules fidelisissimes son e verdaderes, e lo Senyor Deu dels spirits dels prophetes ha trames lo angel seu mostrar als servents seus les coses que conve tost esser fetes. E veus que vinch ivaçosament. Benaventurat es lo qui guarda les paraules de la prophecia de aquest libre.

E yo, Ioan [soc], qui oi e viu aquestes coses. E, puix que les hagui oides e vistes, caygui perque adoras davant los peus del angel qui mostrava a mi aquestes coses. E dix a mi: guarda, no u façes. Servent so ensemps ab tu e ab los frares teus prophetes, e ab aquells qui serven les paraules de la prophecia de aquest libre, a Deu adora. E dix a mi: no sagelles les paraules de la prophecia de aquest libre, car lo temps es prop. Qui nou, noga encara, e qui en les sutzures es, ensutzecixca encara, e qui just est, sia justificat encara, e lo sant, sia santificat encara. Veus que vinch tost, e lo guardo meu es ab mi, retre a cascu segons les obres sues. Yo so alpha e o [mega]; primer e darrer, principi e fi. Benaventurats son los qui laven les stoles sues en la sanch del Anyell perque sia la potestat de ells en lo fust de vida e per portes entren en la ciutat. De fora los cans, e fents veri, e los luxuriosos, e los homicides, e los servints a les idoles: e tot aquell qui ama e fa mentira.

Yo, Iesus, he trames lo angel meu a testificar aquestes coses a vosaltres en les esglesies. Yo so rael e linatge de David, stela resplandent e matutina. E lo spos e la sposa dien: vine. E lo qui ou diga: vine. E qui ha set, vinga. E qui vol prenga de grat aygua de vida. Car faç testimoni a tot oint les paraules de la prophecia de aquest libre. Si algu haura ajustat a aquestes, ajustara Deu sobre aquell les plagues que son scrites en aquest libre; e si algu haura diminuit de les paraules de la prophecia de aquest libre, tolra Deu la part de ell del libre de vida e de la ciutat sancta e de aquestes coses que son scrites en aquest libre. Diu-ho lo qui testimoni dona de aquestes coses. Encara, vinch tost. Amen. Vine, Senyor Iesus. La gracia del Senyor nostre Jesu Crist sia ab tots vosaltres. Amen.»

COLOFO DE LA BIBLIA DE DOM BONIFACI FERRER

«Gracies infinides sien fetes al Omnipotent Deu e Senyor nostre Jesu Crist, e a la humil e sacratissima Verge Maria, mare sua. Acaba la Biblia molt vera e catholica, treta de una Biblia del noble mossen Berenguer Vives de Boil, cavaller, la qual fon trelladada de aquella propia que fon arromançada en lo monestir de Portaceli, de lengua latina en la NOSTRA VALENCIANA, per lo molt reverend micer Bonifaci Ferrer, doctor en cascun dret e en facultat de sacra theologia, e don de tota la Cartoxa, germa del benaventurat sanct Vicent Ferrer del Orde de Pricadors; en la qual translacio foren e altres singulars homens de sciencia. E ara, derrerament, aquesta es stada diligentment corregida, vista e regoneguda per lo reverend mestre Jaume Borrell, mestre en sacra theologia del orde de Pricadors, e Inquisidor en Regne de Valencia. Es stada empremptada en la ciutat de Valencia, a despeses del magnifich en Philip Vizlant, mercader de la vila de Jsne de Alta Alamanya, per mestre Alfonso Fernandez de Cordova, del Regne de Castella, e per mestre Lambert Palomar, alamany, mestre en arts; començada en lo mes de febrer del any mil quatrecents setanta set e acabada en lo mes de Març del any Mil. CCCCLXXVIII [1478].»

Fra Antoni Canals

LA gran consideració i alta estima que al Mestre i Predicador fra Antoni Canals li van tindre els seus coetanis devém unir el nostre homenage els valencians de hui en dia i adquirir, a lo manco, un coneiximent prou suficient de sa rellevant personalitat.

Els escritors antics no van dispondre dels mijos que ara i ací tenim tots al nostre alcanç i, per això, es facil trobar en ells certes contradiccions que els hem de dipensar no prenent-les en conte.

I. BREU BIOGRAFIA

Encara que Echard i alguns atres autors diguen que Antoni Canals era català, la major part d'ells, sobre tot els moderns, afirmen que naixqué en el Regne de Valéncia.

De sa infància i de sa joventut no tenim cap notícia. Per les actes del Capitul Provinciàl de l'Orde Dominicana d'Aragó, celebrat en Barcelona, nos consta que en 1369 era assignat a l'estudi gramaticàl del seu convent de Valéncia. A base d'esta data, i atesa l'edat normàl en qué els jovens solien entrar en religió, ben be es pot deduir que Antoni Canals naixeria al voltant de 1352, un parell d'anys mes tart que el Pare Sant Vicent Ferrér.

Resseguint l'itinerari de les Actes d'estos Capituls Provincials de l'Orde Dominicana, que normalment se celebraven cada any, podém fixar unes dates molt concretes, referides totes elles a la vida del Mestre Canals. En les actes del Capitul Generàl celebrat en Valéncia en 1370, el veém designat al convent de Girona, a fi de continuar estudiant Gramàtica. Esta assignatura, en els plans d'estudis dels dominics d'aquella època, precedia als cursos de Lògica. Per això, no es gens estrany que el vejàm ya en 1371 estudiant el primér curs de Lògica en Palma de Mallorca. El segón i el tercér els va estudiar en Manresa i en Lleida respectívament. Els estudis de quart i quint no sabém a on els cursaria.

En 1376 comença ya en Barcelona el primér curs de filosofia natu-

ràl, del que es son professor Sant Vicent Ferrér, i també en el matéix convent barceloní fa el segon curs.

Un poc mes tart, en el Capitul de l'any 1377, celebrat en el convent de Balaguér, ya hi figura Antoni Canals com a lector i se li assigna un grup d'estudiants com alumnes en el convent dominicà de Santa Caterina de Barcelona.

Passat est any de docència, retorna al seu Convent de Valéncia, pel qual sentia una predilecció especiàl, a fi de cursar els estudis de teologia; pero poc li durà l'alegria, puix que en 1379 fon destinat a l'estudi generàl de Tolosa. Un any després aparéix com a sublector del convent de Saragossa.

Per desgràcia no disponém de les actes dels Capituls Dominicans de la primera mitat d'esta década dels huitanta per a podér seguir els camins de la vida de fra Antoni Canals; pero com, pels seus escrits, nos consta que va estar en París, es pot supondre que, durant este lapse de temps, molt be pogué ser assignat a l'estudi generàl d'esta ciutat, ateses les condicions intelectuals que l'adornaven i de les qué havia donat ya mes que suficients proves.

En 1387 apareixen de nou les actes capitulars, i a Canals el veém nomenat com a lector del famós Estudi Generàl de Lleida.

Es de supondre que fra Antoni Canals continuaria impartint les seues classes de mestre; pero lo ben cert es que en 1391 estava ya en Valéncia, puix que el Rei Joàn I solicita del prior del convent de la nostra ciutat que a fra Antoni Canals se li assigne, per a ocupar-la, la «cambra situada en la segona claustre del convent de vostre monastir, apellada la cambra de mestre Johan Muntso», a fi que, sense trava i ab més llibertat, es poguera dedicar intensívament a traduir «de latí en nostre vulgar alcuns libres».

Cap a l'any 1387, Canals establíx relació ab el bisbe de Valéncia, Don Jaume d'Aragó, creat cardenàl ab el titul de Santa Sabina, el qual, veent les qualitats extraordinàries del jove dominicà, se li oferí a pagar-li les despeses de la llicenciatura, tal i com consta en un document datat el 11 d'agost de 1393, i en el prolec del *Valeri Maxim:* «Per vostra altea licenciat en sacra Theologia.»

La Càtedra de teologia de la Seu de Valéncia, ocupada en aquells temps per Sant Vicent Ferrér, passà a ser regentada en 1390 pel nostre Canals per concessió del matéix bisbe Jaume d'Aragó, el qual li va encarregar la traducció, del llatí a la Llengua Valenciana, de l'obra de Valeri Maxim *Dictorum factorumque memorabilium,* cosa que feu abans del dia primér de desembre de 1395, que es la data de la tramesa de l'obra als consellers barcelonins.

Que eix any estava en Valéncia nos ho testifica un document, del 11 d'agost, del notari Domenec Barrera, en el qual es fa referència al «venerabile et religioso fratre Antonio Canals de ordine predicato-

rum, magistro in sacra pàgina». De lo que podém deduir que eix any 1395 ya posseïa el titul de Mestre.

Es quasi segur que en 1398 assistí al Capitul de Calatayud, perqué, si be no existixen ses actes, sí que n'hi ha indicis fidedignes. Veja's, si no: Per un document, datat el dia 1 de juliòl de 1398 en Saragossa, sabém que el Rei Martí l'Humà, cridà a Canals perqué s'incorporara a la seua Cort, i el nomenà Mestre de la recent creada càtedra de Teologia en els estudis del Reàl Palàu. La càtedra de Valéncia li l'assignà el matéix rei Martí, l'Humà, a Pere Canals, germà de sanc i de religió d'Antoni Canals.

Del 17 de juliòl d'este any es la carta dels Jurats de Valéncia al provinciàl i definidors del Capitul que devia celebrar-se en Balaguér; en la qual carta es queixaven de Canals perqué malparlava d'ells i de Valéncia. Antoni Canals es defengué admiràblement, provant que tot eren calúmnies, escampades per enveja, contra la seua persona. Tots ho comprengueren aixina, i el 17 de maig de 1400 els mateixos Jurats demanen al Generàl de l'Orde, fra Joàn de Podionucis, que, per favor, al P. Antoni Canals el destinen de nou a Valéncia.

De l'any 1399 tenim dos documents més del Rei Martí I l'Humà, que fan referència a Canals: u, del 16 d'octubre, i l'atre, del dia 15 de novembre. En el primér, el Rei li demana el llibre *Valeri Maxim*, i en el segón li diu havér recebít ya sa carta i els quaderns que li hi adjuntava.

Del carrec de Lloctinent de la Inquisició Generàl a favor d'Antoni Canals es te notícia per una lletra del matéix Rei, del 12 de ginér de 1401, i per una atra que també el Rei Martí, l'Humà, li trameté al Governador Generàl de Valéncia, Ramon de Boïls. Durant est any, a instàncies d'Antoni Canals, es creà en Xàtiva un hospitàl per a pobres i malalts, tan abundosos a causa de la pesta.

En un Notàl del notari Andréu Polgar, de 1402, datat el 22 de setembre, i en una relació referida al Convent dels Predicadors de Valéncia, Antoni Canals encapçala la llista dels religiosos: «Frater Antonius de Canalibus in sacra pàgina magister».

En setembre d'est any el Rei, per una part, i els Jurats de Valéncia, per l'atra, demanen al Generàl de Dominics que nomene Inquisidor a fra Antoni Canals en substitució de fra Bertomèu Gaçó, mort el 7 de febrér proppassat.

L'any 1403, en el Capitul Generàl, celebrat en Valéncia, Canals es nomenat Predicador Generàl.

El dia 14 de maig del matéix any, els Jurats de la ciutat de Valéncia escriuen una carta de recomanació al bisbe d'Avila en favor del mestre Canals.

Que Canals estava en el Convent de Valéncia l'any 1405 ho atestigua una nota del llibre d'actes votius en la qué consta que va pagar

onze sous, en la dominica XIII post Trinitatem, per un aniversari «pro ànima fratris sui magistri Petri de Canàlibus».

En 1406 es anomenat visitador dels Convents de Barcelona, Tarragona, Girona i Castelló d'Ampúries.

El Rei Martí, l'Humà, li demana, a Pere d'Artés, el 15 d'abril de 1406, el llibre de Canals: *L'exposició del Pater Noster.*

En un Notàl, i també en un Protocòl, datat aquell el 28 d'agost de 1411, Antoni Canals aparéix com a manumissor de Francesc d'Aguilar.

La reina Na Violant, viuda de Joàn I, li encarregà a Canals la traducció dels Evangelis, en una carta del dia 11 de novembre de 1413.

En 1415, encara que no n'hi ha cap d'acta, podém afirmar que Canals va assistir al Capitul Generàl de Perpinyà.

En dos documents notarials d'Andréu Polgar, abdós del 3 de juliòl de 1416, aparéix com a manumissor de l'adés citat Francesc d'Aguilar i també d'Antoni Company i de Bernat Pallàs.

Per haver-los deixat un apartament del convent, a fi que pogueren celebrar una reunió els diputats del Regne, Canals va recibir 5 lliures i 3 sous el dia 25 d'abril de 1418.

La seua mort ocorregué entre el Capitul de Manresa, celebrat el 8 de setembre de 1418, i el Capitul celebrat en Saragossa, l'any 1419, en el que es va donar la notícia dient: «In conventu Valéntiae [obiit] Fr. Antonius de Canalibus, Magister et Predicator Generalis.»

II. BIBLIOGRAFIA

1. OBRES ORIGINALS

SCALA DE CONTEMPLACIÓ

Esta obra, escrita entre els anys 1398 i 1400, es considerada per tots com la millor obra d'Antoni Canals. Està dividida en tres llibres i huitanta-cinc capituls. En tots ells es tracta de l'ascensió de l'ànima al cel per l'escala de la contemplació. La va dedicar al «molt alt senyor e princep victorios, lo senyor Don Martí, Rei d'Aragó»; i, per fer referència expressa, en el prolec, al seu carrec de Lector en la Cort reàl, «assignat lector de la vostra Cort», be es pot supondre que l'obra la va escriure després de 1398, any en qué fon cridat pel matéix Rei per a ocupar eixe carrec.

A través de ses pàgines es descobrix la vocació mística de Canals, home d'intensa vida interior, extasiat en la lectura de llibres, en sa reflexió profunda i alta contemplació, pero que les circumstàncies el portaren a viure entre càtedres, palaus episcopals i corts reals. No debades enyora la pau del claustre i la vida sossegada dels monges de

la Cartoixa de la «Vall de Crist», i inclús lamenta no havér segut elegít del Senyor per a esta vida contemplativa: «Ya hagues plagut a Deu que yo fos estat elet per un dels seus habitadors.»

Tractat de confessió

Esta obra i l'anterior estàn catalogades com a originals, ya que, per mes que utilisara l'autor diferents fonts i inclús parafrasejara texts d'uns atres autors, això no li lleva res al seu estíl personàl, a sa concepció del tema i a sa realisació de l'obra, que queden les dos per a la història de la nostra literatura valenciana, com a obres clàssiques, en les quals es poden libar verdaderes delicadees literàries i imagens, que encara hui nos commouen per l'elevació ab qué el nostre autor ha sabut captar-les i revestir-les d'un ornament literari especiàl, el qual, per molt ampulós que aparega, no li resta elegància d'estíl.

L'obra està dedicada «a la molt excelent e alta senyora, la senyora reina Violant, frare Antoni de Canals, del orde de prehicadors, mestre en la sancta theologia, e lector dels canonges de la Seu de Valencia, humil e prompta reverencia...»

Encara que alguns escritors assignen este *Tractat de confessio* a una data anterior, cal situar-lo cap a l'any 1413, ya que n'hi ha una carta de la viuda del Rei Joàn I, la reina Na Violant, a qui va dedicada l'obra, en la qual s'interessa pel tractat de Canals sobre *confessio,* obra que, a bon segur, aleshores estaria a punt d'acabar-la.

2. OBRES TRADUÏDES

Valeri Maxim

Fra Antoni Canals era, sense dubte, tot un dominic, educat en les millors aules de qué disponia l'Orde Dominicana d'aquell temps. Sos profundissims coneiximents de la llengua i literatura llatines el feen ser un enamorat de l'antiguitat clàssica romana. Es mes, com a notable predicador, bevia en les fonts del classicisme llatí per tal d'enriquir els seus sermons ab paraules i fets. Al bisbe de Valéncia, Don Jaume d'Aragó, que li encomanà la traducció del llibre de Valeri Maxim *Dictorum factorumque memorabilium,* li dedicà l'obra: «Al molt Reverent pare en Christ e senyor meu, molt alt, lo senyor en Jacme, per la providencia divinal de la sancta Sgleya Romana Cardenal, bisbe de Sabina e administrador del bisbat de Valencia.»

Esta obra està traduïda abans del 1 de desembre de 1395, dia en qué el cardenàl de Valéncia, D. Jaume d'Aragó, es la remet als Jurats de la ciutat de Barcelona.

L'obra llatina originàl es molt extensa: consta de 9 llibres, escrits per Valeri Maxim, autor romà del sigle I de l'Era Cristiana, ab la protecció de l'Emperador Tiberi, al qui li la va dedicar, sobre els fets, dites, virtuts i ingeni dels antics romans.

De la providencia divinal

En mig de la producció literària d'Antoni Canals, entre els anys 1395 i 1406, es troba el llibre *De la providencia divinal,* que el situa entre els millors senequistes de l'època. Es una traducció de l'obra de Sèneca en la qué el mestre Canals vol respondre degudament a les «qüestions que fan los homens seglars clamant-se de la providencia divinal».

Està dedicada «al molt alt, noble mossen Ramon Boil, governador general del Regne de Valencia». En esta obra Canals nos descobrix sa perspicàcia en sabér trobar per als homens intelectuals del seu temps uns raonaments d'orde naturàl i uns testimonis molt convincents d'un autor com era Sèneca, ben conegut i, per tant, molt llegít per aquells intelectuals, als qui hui els anomenariem racionalistes.

Scipio e Anibal

Com els intelectuals del seu temps, també Canals coneixia l'obra llatina de Petrarca, i per això es llançà, no sense risc, a traduir en prosa el VII llibre *Affricha,* que tracta del parlament d'Anibal e Scipio. L'obra està dedicada «al molt alt senyor, lo senyor don Alfonso, Duch de Gandia, reduhit de lati en vulgar, sobre lo rahonament fet entre Scipio l'Africa e Anibal, e la batalla entre ells seguida; en lo principi del qual es mostrada la instabilitat e pocha permanencia de fortuna e altres coses seguents».

Cal remarcar, ab tota justícia, que l'esforç de traduir versos hexàmetres llatins a la Llengua Valenciana no es cosa que resulte gens facil ni senzilla. Pero, aixina i tot, Canals ho aconseguí i n'eixí prou ben airós.

Canals era un home dotat de grandíssimes facultats i, per això, encara que va cometre mes d'un error, sabé ficar en totes les seues traduccions el sagell de sa fidelitat a l'espirít de l'autor, sa marca personàl i el seu elegant i sempre sobri estíl d'home del renaiximent.

De arrha de ànima

Nòvament es mou Canals en un ambient mistic, ya que esta obra es traducció de la del francés Huc de Sant Victor: *Soliloquium de arrha animae.* L'obra va dedicada «a la molt excellent e molt alta senyora dona Maria, Regina d'Arago, frare Anthoni Canals, del Orde dels frares prehicadors, mestre indigne en la Sancta Theologia, humil, inclinada e devota subjeccio».

La data en qué puga estar escrita l'obra depén de la interpretació que es done a les paraules de la dedicatòria «Maria, Regina d'Arago», puix que Canals conegué dos reines ab un matéix nom: Maria de Lluna, esposa del Rei Martí, i Maria de Castella, mullér d'Alfons IV. D'anar dirigida a la primera, l'obra estaria escrita entre els anys 1396

i 1410; i de ser dedicada a la segona, que es lo mes provable, l'escriuria entre el 1416 i l'any de la mort de l'autor, ocorreguda en 1419.

L'obra està escrita en un valencià molt exquisít i s'ajusta a l'originàl, tema que dominava Canals i que el complaïa moltissim, puix que ell, per damunt de tots els carrecs que va ocupar, cultivava sa vida interior, ascendint per les vies de la contemplació fins a buscar la mes íntima unió ab son Deu.

Carta de Sant Bernat a sa germana

Este llibre es una traducció del tractat anonim *De modo bene vivendi* que ha segut atribuít erròniament a Sant Bernat i a uns atres sants i escritors.

Li'l va dedicar «al molt honorable mossen Galceran de Sentmenat, camarlench del molt alt senyor rei don Marti, frare Anthoni Canals en la Sancta Theologia indigne mestre, diligent e afectuosa servitut».

En el prolec es fa un elogi dels llibres, la gran passió de Canals, que els adquiria no per a coleccionar-los en sa biblioteca o en la del Convent, sinó per a llegir-los, meditar-los i fer-los ben seus, ya que per ells «Deu ha volgut manifestar la saviesa als homens, en esguard e comparacio de la qual les pedres precioses son carbons, l'argent es fang, l'aur precios es fet arena seca, lo sol e la luna son tenebres a la vista, e la mel ensems ab la manna son al gust absina e fel amargos».

A continuació de la dedicatòria va l'indicada alabança que ell fa dels llibres; i encara que Canals aplegara a inspirar-se en obres d'uns atres autors, es mes, encara que es decidira a plagiar-los, açò no li lleva el merit d'havér escrít este maravellós elogi dels llibres, testimoni fefaent de l'amor que els professava, i mostra de sa perfecció d'estíl, que el coloca entre els millors autors del Renaiximent.

Exposició de l'Ave Maria, Pater Noster e Salve Regina

Esta exposició degué escriure-la el mestre Canals abans del 15 d'abríl de 1406, perqué hi ha una carta del Rei Martí, l'Humà, en la qué en fa referència quan diu que, després d'havér llegít ya la tal exposició, li la havia deixada a Pere de Queralt, cavallér.

L'obra la dedica «al molt honorable mossen Pere d'Artes, cavaller, mestre racional del senyor Rei, En Marti, frare Antoni Canals de l'Orde dels frares Prehicadors, indigne mestre en sancta theologia».

A continuació d'esta dedicatòria es diu que el matéix Pere d'Artés es presentà un dia en l'habitació de Canals duent-li el text llatí d'estes exposicions del *Pare nostre, Ave Maria* i *Salve Regina.* Tan enamorat quedà del seu contingut el bon frare dominíc, que allí matéix, en la cambra del convent de Valéncia, començà a traduir-les del llatí a la Llengua Valenciana.

D'esta obra diu ell matéix: «en la qual scriptura veig tanta devocio, tant gran sciencia, tanta propietat de sentencies e tant ample cel per

contemplar, e si vol queucom sentir de la dolçor del sperit e de la suavitat de la altra vida, lige la dita scriptura, car alli pora contemplar coses molt pus altes que sol, ne luna, ne steles».

3. OBRA POETICA

Cobles de judici

Estes *Cobles* son l'única composició poètica atribuïda a fra Antoni Canals. El tema del juí finàl s'anuncia en els quatre primers versos. Seguixen dotze cobles de huit versos i una atra que en té nou.

El tema està molt ben tractat, d'acort ab la Bíblia, la tradició eclesiàstica i el sabér teologic que li corresponia al mestre de la primera Càtedra dels Estudis de la Seu de Valéncia.

4. OBRA PERDUDA

De memòria

Es tracta d'un comentari de Canals a l'*Art memorativa* de Ramón Llull.

D'haver-se conservat esta obra, nos hauria donat a coneixer el pensament de l'autor sobre Llull, figura tan controvertuda en son temps.

D'esta obra en fa referència Nicolàu Antonio en sa obra *Hispania vetus;* i de sa destrucció en l'incendi de la Biblioteca de Turín l'any 1904, nos parla el P. Miquèl Batllori.

5. SERMONS

D'acort ab referències històriques concretes i tal com es deduíx dels seus escrits, fra Antoni Canals fon un gran predicador, fidél a la missió de sa Orde. Desgraciàdament no tenim cap dels seus sermons escrits. U d'ells, que es conservava en la Colegiata de Morella, sobre la Nativitat de la Mare de Deu, predicat en Valéncia el dia 8 de setembre de 1392, desaparegué en la crema de l'archíu arciprestàl morellà durant l'estíu de 1936, de tan trista i nefasta memòria.

6. D'ATRES OBRES A ELL ATRIBUÏDES

— Amonestacio per haver coneixença de nos mateix.
— Libre d'amonestacio de salut d'anima e de cors.
— Tractat del moli spiritual.

Per l'estudi intern d'estes obres i comparades pels critics ab l'obra autèntica del mestre Antoni Canals, paréix que estos s'inclinen a incloure-les dins de sa producció literària. Ademés, les dos primeres es troben enquadernades a continuació del tractat *De arrha de anima.*

Com a resúm, podém deduir, recolzats per les dades històriques, que l'obra literària d'Antoni Canals, especialment la referent a les traduccions que se li van encomanar, no pot quedar reduïda a les obres d'ell que hui en dia es coneixen i ni tampoc a les a ell atribuïdes, sinó que hagué de ser molt mes extensa i abundant.

III. ESTIL DE L'OBRA

Davant de la fecunditat literària del mestre Antoni Canals es pot assegurar que, com a traductor i com a escritor originàl, alcançà una mereixcuda fama, tant en vida com després de mort.

Educat en el mes pur dels humanismes, es convertíx en un lector enamorat dels classics, i per això, iguàl que una abella laboriosa, sap chuplar en els seus llibres el nectar i convertir-lo en mel per als homens del seu temps, sobre tot per als intelectuals racionalistes.

El merit de Canals està, no únicament en havér segut capaç de coneixer els amagatalls del cor dels homens de sa època, sinó també d'havér sabut utilisar els procediments mes aptes, hui diriem la pastoràl mes a proposit, per a aplegar a les seues inteligències, convertint, d'este modo, la causa del mal, que era la lectura de determinats llibres, en remei per al be ab la lectura d'uns llibres nous, trets de la mateixa pedrera: la antiguitat clàssica.

Canals, home conseqüent ab sa fe i ab sa vocació, crema sa vida i consumíx totes les seues energies pel be de les ànimes, sublimant d'este modo el seu apostolic ministeri.

Intelectuàl d'altura i gran predicador, utilisa els llibres com a armes d'apostolat en mig dels ambients que la Providència li reserva.

I com a traductor de llibres i com a creador d'uns atres nous, encara que ab menor escala, honra a la Pàtria que el va vore naixer.

L'estíl de les seues obres, mes que per una brillant i barroca floresta valenciana, es distinguíx per un elegant equilibri en el dir, sobri i vivent, molt d'acort ab els lectors als quals dirigia tota sa producció literària.

Antoni Canals, a mes de complir sa missió evangelisadora, nos ha deixat una obra literària excepcionàl, ab un bell estíl, que, cal repetirho, el posa entre els primers llocs, si no el primér, dels iniciadors del renaiximent classic en les lletres valencianes.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

En quant a la denominació de la Llengua Valenciana, Antoni Canals nos oferíx un text luminós que, per si sol, val ya per mil. Els

valencians no li ho agrairém mai prou, i mes els de hui, clavats en la polèmica lingüística que lamentàblement nos està dividint per a profít d'un tercér, ya que, a mes de reconeixer la nostra Llengua Valenciana, establíx clàrament sa diferenciació de la Catalana.

En el prolec de sa obra *Valeri Maxim* diu textualment: «perque yo, a manament de vostra senyoria, el l'[he] tret de lati en nostra vulgada lengua materna valenciana aixi com he pogut, jatssessia que altres l'hagen tret en lengua cathalana». Est es el valuós i flagrant text del mestre Antoni Canals. Tal com ho ha dit u dels nostres bibliògrafs, d'ell es desprén que ya en el sigle XIV, i no en el XV com ho afirma el senyor Miquèl i Planas en la introducció del seu *Cançoner satirich valencia*, els autors valencians asseguraven que les versions de ses obres les feen en Llengua Valenciana i no en la catalana, distinció que s'estengué mes tart quan, a finals del sigle XV, a l'impimir-se i reimprimir-se en Barcelona obres d'autors valencians, es fea constar, en les portades i en els colofons, i inclús dins dels texts, que ho eren en «Llengua Valenciana», «en la nostra Llengua Valenciana» o «en estil de valenciana prosa»; con també està clar que es va fer una versió en català del *Valeri Maxim*, segons el testimoni del matéix Antoni Canals, versió que, hui per hui del tot desconeguda, remarca sa diferenciació de la Llengua Valenciana.

Sens entrar en disquisicions ni en interpretacions, ni manco en filologies d'este text, només per sa simple lectura i sense perjuïns es pot aplegar a coneixer i a entendre que es tracta d'una diferenciació reàl que fa Canals entre la Llengua Valenciana i la Llengua Catalana.

En un treball mes extens ya refutaré les explicacions que donen alguns escritors a esta frase capitàl de Canals. Que quede, per tant, ara ben clar que no hi ha res de res d'identitat idiomàtica del valencià i del català en l'obra del Mestre fra Antoni Canals, d'inoblidable memòria per als valencians.

Molt reuerent pare en xpist e senyor meu y molt alt lo senyor en jacme p la prouidencia diuinal dela sta iglesia romana Cardenal bisbe de sabina e admini strador del bisbat de valencia ffraire antoni canals del orde dels freres predicadors per uostra alta licencia ot en sam theologia e fet lector dla seu de valencia humil seruidor indigne de tan ue nerable paternitat de sa poha suffficencia uolent fer alguna seruitut acceptable atan ta dignitat mastendent donant amor si a la sua singular affectio. la obra present en laqual eslueiadament ha treballat offir a uostra alta senyoria ¶ Com molt alt sen yor com esperienna maestra euidentment mo stra huy en nostres temps les unite morals esser exellades dela terra tornat sen al cel i on agueren son principi o comensament Con siderant: yo lo tempo dels romanes en loqual lo benefici dela incarnacio era molt luyn d natura humana los sagraments no ere instituits les virtuts theologals no ere diuulgades esser tanta moralitat en les gents a per les virtuts resplendents en lo mo lo segle que ara per dures dls caratges dls pobles i p la fredor damor e caritat deles gents se gons la exposicio del euidi es de ferre enaqll temps dls dits romans per merit de lurs actes uirtuosos pogre esser dit segle daurat Car senyor on es huy tan gra amor del ben publich p loqual offir si amoit als dits romanes era studi fuetlat entant q cathuna si cuytaua allegant quels sio mo rirem per lo dit bn publich p laqual rahoell pptanbia morir pdret de successiu ¶ On es huy tan diligent seruitut feta adeu com era dels romans qui tenie p honorem ent molt gran en lurs temples tractar sol de paraula alguna cosa que ptangues atnn poralitat ¶ On es huy tanta de ueritat co era en lo tempe dels romans qui amo elegie morir dura e cruel que contra uenir ala ue ritat de lur fe promesa ¶ huy en nostres i temps regnant los peccats les virtuts e el ladre dela terra com dits de ppetre proü bio de saints Exemplar dela uida dnostre saluador instrucions dels apostols Testimo nis dels euangelistes ajuda singular dls sa graments de sancta mare esglesia la Virtut dela fe xpiana lo merit dla passio del nostre redepcor no ainollesquen nre cor no correge squen la nostra uida ja no resta sino q exem ples de gents stranyes Virtuts de homes qui no ligren conexenca de thu nst pfemo de uida de puble qui no fon aiudat e sustin tat ab efficacia de sagraments fecitat e amo de gents q no agren profetes quils pycassi apostols quils prometessen lo Regne del cel sien allegats ferint lo front de nra pca vergonya aterrant nostra plipnciosa Cipre bia qui appellats per xst xpians pssumpn p lo pnom esser mes virtuosos q tota altra gentilitat Com en fets e en obres ptanyents als dits sans siam mynys q paguans rep nents los virtuts dls romans los nostres uicis manifests Com entre les altres hyto rials qui han tractat dels fets virtuosos d Roma en compendios o breu e molt sentencs sia valer loqual nos senyor haueto singu larment per mans Qui desigats quels ho mens qui no son gramatichs entenguen lo valera pfectament loqual es pgri e poch co municat en lo Regne d Aragon e aco per lo stret stil que sua en sa ordinacio p cque yo amanarnet del nostra senyoria ell tret de lati en nostra uulgada lengua materna Valenciana axi com he pegut natissia q altres lagen tret en lengua cathalana em pero co lur stil sia fort larch e quax ofus entremestlant hi les glosses q son o desal lunet de notables o no poder comprendre les dites vstorias en breu sentenna mas

Prolec-dedicatòria del manuscrít de **Valeri Maxim** que es conserva en la Biblioteca universitària de València

TRANSCRIPCIO DEL PROLEC-DEDICATORIA DE *VALERI MAXIM*

«Al molt Reverent pare en Christ e senyor meu, molt alt, lo senyor en Jacme, per la providencia divinal de la sancta Sgleya Romana Cardenal, bisbe de Sabina e administrador del bisbat de Valencia, frare Antoni Canals, del orde dels frares preycadors, per vostra altea licenciat en sacra Theologia e fet lector de la Seu de Valencia, humil servidor indigne de tan venerable paternitat, de sa pocha sufficiencia volent fer alguna servitut acceptable a tanta dignitat trascendent, donant primer fi a la sua singular affectio, la obra present, en la qual esvetladament ha treballat, offir a vostra alta senyoria.

On, molt alt senyor, com experiencia maestra evidentment mostra huy, en nostres temps, les virtuts morals esser exellades de la terra tornant se'n al cel, on agueren son principi o comensament, considerant yo lo temps dels Romans, en lo qual lo beneffici de la Incarnacio era molt luyn de natura humana, los sagraments no eren instituits, les virtuts theologals no eren divulgades, e esser tanta moralitat en les gents que, per les virtuts resplendents en lo mon, lo segle que ara, per durea dels coratges dels pobles, per la fredor d'amor e caritat de les gents segons la exposicio del Ovidi, es de ferre, en aquell temps dels dits romans, per merit dels lurs actes virtuosos, progre esser dit segle daurat.

Car, senyor, ¿no es huuy tan gran amor del ben publich per lo qual offir si a mort als dits Romans era studi svetlat, en tant que cascuna si cuytava, allegant quels seus moriren per lo dit ben publich, per la qual raho a ell se pertanya morir per dret de successio? ¿On es huy tan diligent servitut feta a Deu, com era dels Romans, qui tenien per inconvenient molt gran en lurs temples tractar, sol de paraula, alguna cosa que pertangues a temporalitat? ¿On es huy tanta de veritat com era en lo temps dels romans, qui ans elegien mort dura e cruel, que contravenir a la veritat de lur fe promesa?

Huy, en nostres temps, regnant los pecats, les virtuts exellades de la terra, com dits de prophetes, proverbis de savis, exemplar de la vida del nostre Salvador, instructions dels apostols, testimonis dels evangelistes, ajuda singular dels sagraments de sancta mare Esgleya, la virtut de la fe christiana, lo merit de la passio del nostre Redemptor, no amollesquen nostre cor, no corregesquen la nostra vida, ja no resta sino que exemples de gents estranyes, virtuts de homens qui no hagren conexença de Ihesu Christ, perfeccio de vida de poble, qui no fon ajudat e sustentat ab efficacia de sagraments, feeltat e amor de gents, que no agren profetes quils preycassen, apostols quils prometessen lo regne del cel, sien alleguats, ferint lo front de nostra poca vergonya, aterrant nostra presumptuosa superbia, qui, appellats per Christ christians, presomim per lo sol nom esser mes virtuosos que tota altra generacio, com en fets e en obres pertanyents als dits christians siam menys que paguans, reprenents les virtuts dels romans, los nostres vicis manifests. E com, entrels altres hystorials qui han tractat dels fets virtuosos de Roma, en compendios o breu e molt sentencios sia Valeri, lo qual vos, Senyor, havets singularment per mans qui desigats quels homens qui no son gramatichs entenguen lo Valeri perfetament, lo qual es per[e]gri e poch comunicat en lo regne d'Arago, e aço per lo stret stil que serva en sa ordinacio, per que yo, a manament del vostra senyoria, el l'[he] tret de lati en nostra vulgada LENGA MATERNA VALENCIANA axi com he pogut jatssessia que altres l'agen tret en lenga cathalana; empero, com lur estil sia fort, larch e quasi confus, entremesclant hi les gloses que fon o defalliment de vocables o no poder compendre les dites hystories en breu sentencia más...»

Joanot Martorell

ARTORELL es un noble cognòm valencià que ha passat a la història, entre atres motius, per havér contat entre els seus llinages la branca del cavallér Joàn Martorell, autor de la novela mundialment famosa *Tirant lo Blanch.*

Una atra família valenciana, també noble, es la dels Monpalàu o Montpalàu, cognòm de la mare del nostre escritor.

I. BREU BIOGRAFIA

Del matrimoni Francesc Martorell i Damiata Monpalàu, senyors de Murla, Xaló, Gata i Lliber, van naixer uns quants fills d'entre els quals n'hi ha referència de: Galceràn, cavallér i senyor de Lliber, Joàn, Jofré, Jaume, Isabél, Aldonça, mullér de Galceràn de Monpalàu, i Damiata.

D'esta família, dos dels seus fills han reeixít: Joanot, per sa novela *Tirant lo Blanch,* i Isabél, per havér contragut matrimoni ab el poeta Ausias March.

Per línia paterna n'hi ha documentació dels agüelos, Guillém i Beatríu, senyors dels llogarets de la Vall de Xaló. En un document de l'època, signat el 12 d'octubre de 1412, Guillém Martorell aparéix com a cavallér i habitador de Gandia, i sabém que ocupà diversos carrecs en la cúria del rei Martí I, l'Humà.

El pare del nostre escritor, que aparéix com a fill i procurador del susdít Guillém, figura com a donzell en dos documents: u, del 18 de juliòl de 1408 i atre, de 1 de març de 1409; poc després, el 1 de juliòl de 1413, se'l cita com a cavallér, i en atres documents se l'anomena delegat del Senyor Rei, cambrér reàl, examinador de notaris i jurat de Valéncia.

Al matrimoni Martorell-Monpalàu se'l troba com afincat en Gandia, a on li naixqueren segurament els seus fills.

De Joanot Martorell i Monpalàu es pot afirmar, per documents de primera ma compulsats i comprovats, que va naixer al voltant de

l'any 1413, puix que el 14 de març de 1433 ya aparéix el seu nom junt als de sos pares i al del seu germà Galceràn, en un document molt important per a nosatres com a punt de referència sobre la data del seu naiximent.

Poques notícies, especialment de sa infància i joventut, nos han arribat del nostre escritor per a podér oferir sa biografia completa.

Reconeixent-lo com a senyor de la Vall de Xaló, es troba una provisió reàl del 19 d'octubre de 1440, perqué comparega davant dels tribunals. Una atra provisió reàl del 25 de febrér de 1441 llibera als habitants d'estes valls de donar vassallage a Joanot Martorell, per havér passat ells al podér reàl. I un tercér document, signat per la reina Maria, des de Saragossa, el 12 de març de 1442, retorna el senyoríu dels llocs de Xaló a Joanot Martorell per haver-los posseít des d'antic. La decissió de la Reina paréix que no va agradar al lloctinent del Generàl de Governador del Regne de Valéncia, Pere Cabanilles, qui es va permetre escriure una lletra a la pròpia Reina en un pla de protesta.

Poc després, el dia 11 d'octubre de 1442, aparéix també com a senyor dels dits llocs de Murla i Benibrafín de la Vall de Xaló, en un document de censals.

Son germà Galceràn, com s'ha dit abans, fon senyor de Lliber, i a sa germana Isabél li correspongué el senyoríu de Rafol de Xaló, Traella i Cuca, els quals li foren adjudicats com a garantia de sa dot per al matrimoni ab Ausias March.

La distribució d'estos senyorius ocasionà algunes desavinences entre les famílies Martorell i March, tal com es pot comprovar pel cartell de desafiament escrít de propi puny i lletra per Galceràn Martorell el 15 de ginér de 1438.

De Joanot Martorell concretament, molt s'ha parlat i escrít sobre son espirít combatíu. animós i cavalleresc, reflectít en ses lletres de batalla, torneigs i passos honrosos. Es prou llegir estes lletres per a comprovar els seus coneiximents en aquelles lluites i sa maestria en estos combats cavallerescs. U dels primers contrincants va ser son cosí germà Joanot de Monpalàu en desafiament d'honor que havia de reparar el matéix Joanot Martorell, ya que son parent havia enganyat i deshonrat a Damiata, sa germana, i s'empenyà en no volér complir la promesa de matrimoni que li havia donat. Sobre este desafiament hi ha lletres de «requesta de batalla a ultrança» (a mort). La primera, firmada en Valéncia, porta data del 12 de maig de l'any 1437, a la qué seguixen les lletres de resposta de Joàn Monpalàu, i les urgents rèpliques que li envia Joanot Martorell sense pèrdua de temps. Totes estes lletres estàn datades en Valéncia, a on residien els dos contendents, totes elles llargues i molt retòriques, plenes d'ironies i insults, ab mils de detalls de casuística jurídica cavalleresca de l'època.

Per estar relacionat ab el lloc de redacció de *Tirant lo Blanch,*

val dir que les dos últimes lletres referents a est enujós tema van ser firmades en Londres.

Joanot Martorell, dut per son espirít cavalleresc, partí cap a l'illa d'Anglaterra a fi d'obtindre el beneplacit del rei, Enríc IV de Lancaster, i perqué figurara com a padrí del combat entre ell i son cosí Joàn de Monpalàu, designació que aceptà el rei. Des de Londres envià sa darrera lletra a Joanot de Monpalàu, resident en Valéncia, en la qual lletra li recorda les matèries d'honor que entre ells n'hi havia pendents. L'atra lletra de requeriment va dirigida al cavallér Perot Mercadér, representant de Joanot de Montpalàu, que es troba també en Anglaterra.

Este desafiament entre els dos cosins germans no arribà a efectuarse perqué va intervindre el propi Rei, Alfons el Magnanim, a través d'una lletra que, des de Napols, escriví a la seua esposa, la Reina D.ª Maria, ab la intervenció de la qual s'acabà el pleit, indemnisant Joàn Monpalàu ab 4.000 florins d'or a Damiata Martorell.

Una atra prova de l'estància del nostre escritor en Anglaterra es deduíx de la dedicatòria de la mateixa novela: «E com la dita hystoria e actes del dit *Tirant* sien en lengua anglesa, e a vostra illustre senyoria sia stat grat voler-me pregar la giras en lengua portoguesa, opinant, per yo esser stat algun temps en la illa de Anglaterra, degues millor saber aquella lengua que altri, les quals pregaries son stades a mi molt acceptables manaments...»

També, del testimoni de D. Marcelí Menendez i Pelayo, que diu: «No hay razón para negar el viaje de Martorell a Inglaterra y, leyendo atentamente su libro, se notan indicios que nos persuaden de que estuvo allí.» Això matéix diu Givanèl: «Por la lectura de la original novela puede deducirse que su autor vivió y conoció hasta en sus más mínimos detalles las costumbres inglesas.»

A mes de les lletres de batalla que li trameté Jaume Ripoll el dia 22 d'agost de 1442, a les quals li respongué negatívament, i d'atres que, per mediació del matéix Ripoll, recebí del cavallér valencià Felíp Boíl, al qui tractà Joàn Martorell ab superioritat i despreci, cal destacar la lletra dirigida a Gonçalbo d'Hijar.

El 16 de setembre de 1444 la noble Agnés de Portugàl, esposa de Gonçalbo d'Hijar, comprà els llogarets de Xaló. No es d'estranyar que li'ls vengueren, quan tots els membres de les famílies Martorell i Monpalàu es troben, segons documents de l'època, com a veïns de Valéncia. Per lo que fa a esta compra-venda, entre les estipulacions dels documents publics n'hi ha el compromís de donar, de part de Gonçalbo d'Hijar, 5.000 sous a Joanot Martorell per la cessió de sos llogarets de la Murta i Benibrafím. Per l'incompliment d'esta i d'atres clàusules de l'Escritura, Joanot Martorell envià des de Valéncia a Gonçalbo d'Hijar sa primera lletra de batalla el 27 d'abríl de 1446. Per l'actitut de despreci que mostrà el d'Hijar a tal requeriment,

Martorell li trameté des d'Alzira una lletra de batalla «a tota ultrança», el dia 1 de març de 1450, i vuit dies després, des d'Alberíc, un atra, i una nova el dia 1 d'abríl del matéix any, des de Barcelona, que manà fixar en llocs publics de la ciutat de Valéncia.

Es desconeixen les respostes de Don Gonçalbo d'Hijar, puix que van ser de paraula, pero hi ha un document, del 30 d'agost de 1452, a on aparéix Donya Agnés de Portugàl com a viuda de Don Gonçalbo d'Hijar i en el qué s'otorga un lliurament, a favor de Ausias March, de 10.000 sous, pels llogarets de la Vall de Xaló.

Per l'estudi d'estos cartells de combat es veu que tots estos desafiaments cavalleresc, be per motius economics, com el d'Hijar, be per uns atres mes nobles, com son el referents a l'honor maculat de sa germana Damiata, es mouen en el camp d'unes interminables discussions de remarcat caracter legàl, pero que no aplega mai la sanc al riu, per no haver-se realisat els tan pregonats combats.

D'entre els atres països que visità Joanot Martorell està Portugàl, a on anà abans de setembre de l'any 1443, com es deduíx d'alguns documents, d'entre els quals es pot destacar u referent al pleit que va sostindre, tal com adés ya s'ha dit, contra D. Gonçalbo d'Hijar, en el qual s'assegura que pagà 421 florins al judèu portugués Jacób Gabriél «per cert canvi que lo dit Mossen Joanot havia pres en Portugal», i d'allò que el matéix Martorell escríu al dir que l'Infant Don Ferrando de Portugàl, al servici del qual estava, li ordenà traduir el *Tirant lo Blanch* de l'anglés a la llengua portuguesa.

L'any 1454, ya fora de Valéncia, el veém en Napols, a on ya havia estat, segúrament fea dotze anys, per manament del rei Alfons el Magnanim.

Poques notícies mes coneixém del nostre escritor. Si nos ateném estríctament als documents, podriem afegir-ne tres mes que tracten sobre censals i, molt concrétament, sobre les seues possessions en la Vall de Xaló.

En quant a la data de la mort del nostre escritor, nos ha oferít una pista segura el document trobat per Don Lluís Cerveró, en el qual es diu que, després de la mort de Joanot Martorell, el seu procurador Joàn Carbonell va retindre tots els seus bens per havér mort ab intestat. A la reclamació, feta pels seus germans, se li donà sentència favorable el 23 d'octubre de 1469; i d'u dels testimonis, que diu «Ha pus de un any que es mort», es deduíx que morí en 1468.

Ab estos senzills trets biografics que hui per hui es coneixen, queda reflectít el perfíl historic de Joanot Martorell i Monpalàu, valencià internacionàl, qui, per sa inteligència clara i son espirít cientific, iluminà una època nova, ab son realisme, en la novelística espanyola, a fi que sa figura i sa image no quedara desdibuixada entre tants i tants llibres de cavalleria en aquella ya lluntana edat mija, sinó com un personage proxim o com un reporter dels nostres dies.

II. L'OBRA LITERARIA

Figura colossàl de les lletres valencianes es la de Joanot Martorell.

Encara que sa obra es limita pràcticament a una novela, ya que a part de *Tirant lo Blanch*, només es coneixen d'ell una considerable sèrie de cartes i un treball incomplet que s'ha vingut en denominar *Guillem de Varoich*, ha aconseguít passar a la història de la literatura ab tots els honors dels grans escritors del mon. Només esta novela l'ha immortalisat ab tota justícia i ha omplít d'honor la pàtria a on va naixer, la qué sempre dugué en sos llavis i en son cor, per la qué escrigué sa novela i a la qué li la consagrà, com hereua, per a fruició de sos fills.

Joanot Martorell es tot un cavallér, com mana la llei, noble, batallador, que va sabér viure chafant ab un peu les realitats dels seus dies, pero ab l'atre, els ideals d'un pervindre, ben clar per a ell.

La novela es un refléx de sa vida tota. Ab un estíl descriptíu i realiste va deixant, a voltes massa reiteràdament, retalls de sa pròpia existència, que, tal com ha dit Menendez i Pelayo, mes te «de hábil capitán» que «de aventurero andante».

Martorell, dotat d'una inteligència poc ordinària i d'un espirít massa positiviste, va realisar en sa obra un verdadér transit, el pas d'una concepció idealista de la vida cavalleresca a un mon reàl, de dos visions diferents de la humanitat, de dos apreciacions distintes dels fets que el rodejaven.

L'obra es tota una lluita per conservar un passat ab el qué li dol trencar; pero pot mes en ell la força de la primavera desbordant que, ab sa nova saba, li fa produir, si no fruits nous, sí a lo manco flors bellíssimes que venen a ser com eixos materials i camins novells que serviràn per a edificar d'una forma diferent el futur.

Joanot Martorell hagué de combatre i patir moltissim per a donarnos una obra d'esta categoria, en la qué, junt al cavallér de les mes nobles causes defensor i, a una, ab l'exaltació dels misteris del cristianisme i de les virtuts humanes, aparéix entremesclat eixe desenfrenat vitalisme, que el porta a descriure escenes lascives, i fins i tot grosseres, pero tot relatat ab un sentít humoristic i desimbolt, a fi que en estes escenes brille encara un resquill de llum sobre les foscors del pecat.

Martorell es un escritor realiste que, per damunt de lo maravellós a qué nos tenen acostumats els escritors de sa època, pretén donar-nos una explicació racionàl de les coses i els fets.

Esta bona disposició interior es suficient per a fer d'ell un narrador de primera fila, d'una fluïdea de ploma exquisida i deliciosa i de delicadissims matisos.

Aplicant a Martorell les paraules que Gaçúl digué referint-se a

Roiç de Corella, es pot asegurar que «saber llegir —el valencià— es un gran be, tan sols per a poder llegir el *Tirant lo Blanch*».

III. TIRANT LO BLANCH

Disposts a aduir testimonis en favor de la novela del nostre Joanot Martorell *Tirant lo Blanch,* no n'hi ha cap de millor, referint-nos als nostres dies, que el de l'actuàl Director-President de la Reàl Acadèmia Espanyola de la Llengua, don Damas Alonso, el qual diu: «Una de las obras extraordinarias que he leído en mi vida es *Tirant lo Blanch.*»

I entre els testimonis haguts durant tots els temps, i el primér de tots, crida poderosament l'atenció el de Cervantes, perqué en el gentíl i gran escrutini que el retor i el barbér feren en la llibreria del nostre «ingeniós hidalgo» després de salvar de la foguera el *Tirant lo Blanch,* fica en boca del retor el mes gran elogi que s'ha fet de la novela de Martorell:

«Valame Dios, dixo el cura, dando una gran voz, que aqui este Tirante el Blanco. Dadmele aca, compadre, que hago cuenta que he hallado en el un tesoro de contento y una mina de pasatiempos. Aqui esta don Quirieleyson de Montalvan, valeroso caballero, y su hermano Tomas de Montalvan, y el caballero Fonseca, con la batalla que el valiente de Tirante hizo con el Alano, y las agudezas de la doncella Plazerdemivida, con los amores y embustes de la viuda Reposada, y la señora Emperatriz, enamorada de Ipolito su escudero. Digoos verdad, señor compadre, que, por su estilo, es este el mejor libro del mundo; aqui comen los caballeros y duermen, y mueren en sus camas, y hazen testamento antes de su muerte: con estas cosas, de que todos los demas libros deste genero carecen. Con todo eso, os digo, que merecia el que lo compuso, pues no hizo tantas necedades de industria, que le echaran a galeras, por todos los dias de su vida: Llevadle a casa, y leedle, y vereis que es verdad quanto del os he dicho.»

També es molt important el de don Marcelí Menendez i Pelayo, qui, com a critic i bon coneixedor de la literatura d'aquell temps, digué: «Pero no puede establecerse paridad alguna entre esta composición retórica y amanerada (se refiere a *Curial y Guelfa,* novela del siglo XV) y la muy sabrosa, aunque demasiado larga y demasiado libre historia valenciana de *Tirant lo Blanch,* que es uno de los mejores libros de caballerías que se han escrito en el mundo, para mí el primero de todos después de *Amadís,* aunque en género muy diverso.»

Ab estos testimonis ya n'hi ha prou per a enjuïciar l'obra de Martorell: el de Cervantes, per afirmar que pel seu estíl es el millor llibre del mon, que ya es dir; i el de Menendez i Pelayo, per dir que es u dels millors llibres de cavalleria que s'hagen escrít en el mon: «per

a mi el primér de tots després de l'*Amadís*», que tampòc no es queda curt.

Per lo que fa a la frase finàl de Cervantes: «que lo echaran a galeras», cal dir que se li han donat moltes i molt desiguals interpretacions, pero be es pot dir que no desmeréix en res el bon nom de Martorell, per son caracter humoristic ben patent.

Ab estos juïns de l'obra de Joanot, emesos per persones de tan rellevant categoria, n'hi hauria prou per a donar fi a este treball. No obstant això, pero sens allargar-me'n massa, ací van unes senzilles reflexions generals.

En primér lloc s'ha d'advertir que l'obra de Joanot Martorell no se la pot jujar baix d'un aspecte partidiste o d'un determinat prisma de visió, per molt nobles que en siguen. La novela *Tirant lo Blanch* ha de ser apreciada en el marc historic en qué va ser escrita i en la intencionalitat de l'autor quan intenta remuntar el vol, des d'un camp tan trillat, cap a un mon desconegut pero reàl, ya que l'hèroe de la novela no es un aventurér que crema sa vida en boges quimeres, sinó un habil pilot que sap conduir la nau per camins segurs i ab pols ferm i potent.

Per la dedicatòria a l'Infant Don Ferrando de Portugàl se sap que l'autor començà a escriure la novela el 2 de ginér de 1460, i s'editá en Valéncia el 20 de novembre de 1490. Encara que la data de *Tirant lo Blanch* nos ve avalada pel matéix propi autor, açò no paréix que vaja d'acort ab els estudis critics i comparatius que s'han fet sobre el denominat «Rei spectant».

IV. DIVISIO I RESUM DE L'OBRA

Degut a lo voluminós i a la complexitat de l'obra *Tirant lo Blanch*, sembla oportú presentar-ne ara i ací una divisió racionàl i un esbós reduít.

L'obra pot ser dividida de moltes maneres. La divisió que li fa Martí de Riquér la crec molt acertada i, per això, l'acepte en línies generals:

1. Dedicatòria. L'obra va dedicada al «molt excelent, virtuos e glorios princep Ferrando de Portugal Rey Spectant».
2. Prolec. Com tots els d'est estíl, es una justificació de l'obra.
3. Capitul 1. Tracta dels actes virtuosos del comte Guillém de Varoych.
4. Capituls del 2 al 97. Els podriem titular com la part anglesa de *Tirant lo Blanch*. Els primers capituls, del 2 al 39, paréix que Martorell els redactà tenint present l'obra de sa joventut *Guillem de Varoych*, que, inexplicàblement, la deixà inacabada.

Es la història novelesca del comte de Varoych, gran batallador, noble d'estirp, que abandona la glòria de les armes per retirar-se a una chicoteta iglésia i fer vida d'ermità. No li va valdre amagar-se del mon, perqué, a instàncies del Rei, lluità com a gran capità al front de l'eixercit reàl contra els moros, als qui, ab ingeni i destrea, acabà vencent-los del tot. Proclamat Rei, declinà el seu regnat en el Rei d'Anglaterra, per tal d'entornar-se'n a la seua ermita i en ella morir.

Esta història, iguàl com el contingut dels atres capituls de l'obra, està plena de mils de detalls coloristes, entre els qué hi destaca, al finàl, el clamorós esdeveniment de la boda reàl.

5. La segona part de l'obra comprén els capituls 98 al 114, i tota la seua trama es desenrolla en Sicília i l'illa de Rodes; com es veu, tot l'escenari i tramoyes han passat ya d'Anglaterra a la mar Mediterrània.

El setge o bloquéig de Rodes te un fondo historic, que Martorell maneja molt hàbilment per a convertir-lo en un relat novelesc. Els cavallers de Sant Joàn, assitiats ya en el recinte de Rodes, demanen auxili a les corts pontifícia i imperials, pero només els respón *Tirant*, ajudat pel princip Felíp, el que fa cinc dels fills del Rei de la França. Son recebits pel Rei de Sicília i sa filla Ricomana, de la qual s'enamora Felíp. El Rei de Sicília els acompanya en l'expedició i, una volta trencat el bloquéig de l'illa i aconseguida la victòria contra els infidels, *Tirant* se'n va cap a Terra Santa i, després, a Aleixandria, a on redimíx molts cristians. I, de retorn a Sicília, es narra la boda de Felíp ab Ricomana.

Ara, iguàl com després, es combinen els fets que van adornant l'obra, tals com el del filosof de Calàbria i l'ajuda del Rei de Sicília al Rei de França contra la morisma.

A *Tirant* el veém ple de glòria per ses repetides victòries en Trípoli, França, Tunis, Palerm, Gibraltar i Marsella, des d'a on se'n va cap a sa casa d'Anglaterra per tal de vore el seu parentat.

6. La part mes extensa de l'obra es la que conta les aventures que es van realisar en l'escenari de l'imperi grec. L'autor no pot desentendre's de l'atracció que eixercia Constentinoble en aquell mon que el rodejava.

Davant l'amenaça turca, el matéix Emperador cridà a *Tirant* perqué l'ajudàs, el qual s'hi presentà sense tardança ab soldats reclutats en Itàlia. En la visita al palàu imperiàl li van ser presentades l'emperatríu i sa filla Carmesina, de la qué es va enamorar apassionàdament. I d'ara en avant este serà el gran tema dominant de la part centràl de la novela.

Ací, com en tota ella, juga o intervé una part històrica com a fonament, i una atra part, imaginària.

Per damunt de les derrotes de l'Imperi i el castíc infringít pel

Gran Turc i el Soldà a l'eixercit de l'Emperador campeja sempre l'habilitat estratègica de *Tirant* i les seues celebèrrimes victòries. Els incidents belics s'encireren inesperàdament i, a voltes, ordits per l'autor d'un modo ben caprichós. Pero lo de mes relléu son les relacions amoroses de *Tirant* ab Carmesina, plenes totes elles de galanteria i de passió; son matrimoni secret; les intrigues de la Viuda Reposada i les relacions adúlteres entre l'Hipolit i la vella Emperatríu.

7. I un nou escenari acaba d'apareixer en l'obra: ara es el nort d'Africa a on es desenrollen les aventures novelesques de *Tirant*, que conten els capituls 296 al 407.

El marc geografic es reàl, i els seus llocs, ben coneguts, ab uns noms hui encara vigents.

Mentres *Tirant* i Plaerdemavida, dins d'una galera, tractaven de tots els maleficis ordits contra ell i Carmesina per la Viuda Reposada, es trenquen les amarres per l'ímpetu i la força de les ones de la mar, i la nau, després de moltes peripècies, naufraga en les costes de la Barbaria.

Ab el desembarc dels dos en el nort d'Africa comencen noves aventures: l'encontre ab capitans i reis, carcers i victòries, enamoraments de princeses, conversions mutitudinàries —batéig de quaranta-quatre mil moros—, embarcaments i desembarcades, el casament del Rei de Fes i de Bogia ab Plaerdemavida...

Després de tants i tants episodis, *Tirant* tramet un emissari seu perqué l'informe de l'estat de l'Imperi dels grecs. I, quan l'enviat hi regressa, li diu que la Carmesina, per creure que al seu *Tirant* l'havien ya mort, s'havia tancat en un monasteri; de part de l'Emperador, l'emissari li fa sabér a *Tirant* que l'Imperi, per culpa de les victòries dels turcs, s'ha quedat reduít a la ciutat de Constentinoble, la qual també s'hi trobava ara assitiada; li prega de part de l'Emperador que vaja de nou en sa ajuda; i, al remat, li entrega una lletra de sa Carmesina, que, en llegir-la, el fa caure en terra com a mort d'emoció.

8. El retorn de *Tirant* a l'Imperi grec i ses últimes proeses omplin els capituls 408 al 471.

Tirant, acompanyat de Felíp de Sicília, posa els peus en les costes de Troya. Tan pronte com l'Emperador recebíx el missage que li envia *Tirant*, s'ompli d'immensa alegria i recobra l'esperança perduda. El Soldà i el Gran Turc, atemorisats per la presència de *Tirant*, demanen treves i també la pau. Es consultat l'Emperador, qui acepta la pau a cent anys vista, proposta pels seus enemics. *Tirant* entra triumfant en Constentinoble, l'Emperador li dona la ma de sa Carmesina, ab el consegüent titul d'heréu com a Cesar de l'Imperi. *Tirant* i Carmesina es dediquen a alliberar definitívament tot el territori de l'Imperi; mes, en la ciutat d'Andrinàpolis, *Tirant* cau malalt de mort, recebíx els últims sacraments, fa testament i prega ser trasladat a Constentinoble, pero mor poc després pel camí.

9. Els darrers capituls, del 471 al 487, completen els detalls ocorreguts a la mort de *Tirant*.

Ses despulles son expostes en el temple de Santa Sofia. Son molt famosos els planys de Carmesina sobre el cos mort de Tirant i els planys de l'Emperador en prosa rimada.

La novela no termina ab la mort de *Tirant*. Mor l'Emperador i també mor després Carmesina, que constituíx hereua de tots els seus bens a sa mare l'Emperatríu, la qual contràu matrimoni ab l'Hipolit. Mor mes tart també l'Emperatríu, i l'Hipolit es marida de nou ab la filla del Rei d'Anglaterra, els quals queden hereus universals de l'Imperi dels grecs.

Com ya es sabut, esta última part de la novela se li atribuíx a Martí Johàn de Galba, qui corregíx l'obra per a donar-la a la impremta, pero tampòc no la va vore acabada.

V. ¿EN QUINA LLENGUA ESTA ESCRITA LA NOVELA?

El matéix autor sembla dir que l'escrigué en llengua anglesa, de la qué la traduí al portugués i després al valencià, com ya queda dit.

Esta afirmació, feta pel matéix autor de l'obra, d'haver-la escrita en anglés, l'han posada en tela de juí bastants critics literaris, els quals estimen que tal afirmació era una ficció o un reclàm literari, tal com ho feen uns atres autors, per eixemple Cervantes. En esta línia estàn, i aixina s'expressen, Nicolàu Antonio, qui afirma: «More hic aliorum talium otiosorum consueto fingit se hunc librum ex Anglica in Lusitaniam, deinde e Lusitania in Valentinam Linguam anno MCDLX transtulisse»; i també D. Vicent Ximeno, el qual diu: «El mismo Martorell afirma averla traducido de Inglés en Portugués, y de Portugués en Valenciano; pero ésto fue una ficción... Y así como muchos que publicaron tales Fábulas, dixeron por autorizarlas, que su original se avía hallado debaxo de la tierra, o en otra parte muy escondida, escrito en pergamino y con letras muy antiguas, y difíciles de leer; assí fingieron otros, averlas traducido de idiomas de aquel Reino, o de otros. Y por esso, queriendo Martorell autorizar su libro, fingió averle traducido de aquellas lenguas.»

El nostre Mayans, com uns atres critics, diu que les paraules de Martorell, en el prolec de la seua obra, ab les quals afirma que la va escriure en anglés i portugués, no son mes que una ficció o un artifici usat també per uns atres escritors. Estes son les seues paraules:

«En el Reyno de Inglaterra, es verdad que se avían inventado antes muchos libros de Cavallerías; pero los Españoles tomaron de los franceses el arte de componerlos, y aun se aventajaron a ellos. Y así como muchos que publicaron tales Fábulas, dixeron por autorizarlas, que

su original se avía hallado debaxo de la tierra o en otra parte muy escondida, escrito en pergamino y con letras muy antiguas y difíciles de leer; así fingieron otros, averlas traducido a idiomas de aquel Reyno o de otros. Y por eso queriendo Martorell autorizar su libro, fingió haverle traducido de aquellas lenguas. Martorell habría seguido el ejemplo de otros escritores que han pretendido encontrar los originales en griego, caldeo, árabe y siriaco; él habría recurrido al mismo artificio.»

Tal com es veu, les paraules de Mayans son exactament iguals a les de Ximeno: depén u de l'atre.

En l'obra de Martorell no es poden negar les influències angleses ni unes atres de índole diversa; pero deu quedar clar que, de l'examen intern dels texts, es pot deduir, sense cap temor d'equivocar-nos-en, que l'autor era un gran coneixedor dels ambients de la Cort i dels pobles de la Corona d'Aragó i que la facil prosa valenciana, la llengua del poble, en qué està escrita l'obra per Joanot, delaten a crits que no es tracta de cap traducció d'una llengua estranya. Refermant esta teoria, tenim que, fins hui, no s'hi conéix cap manuscrít o incunable de *Tirant lo Blanch* en llengua anglesa, ni en portuguesa llengua tampòc.

VI. COLABORACIO DE MARTI JOHAN DE GALBA

Perqué en l'epilec de l'obra es diu que «la quarta part, que es la fi del llibre, es stada traduida, a pregaries de la noble senyora donya Isabel de Loriç, per lo magnifich cavaller mossen Marti Iohan de Galba», alguns estudiosos volen deduir que el text originàl de la novela va ser escrít en portugués, i que Martorell traduí al valencià les tres primeres parts, y que la quarta, després de sa mort, va ser traduïda per Martí Joàn de Galba. Se supòn que, a partir del capitul 418 de *Tirant lo Blanch*, tot es obra de Galba, encara que aprofitant-se potser de molts borradors que tindria escrits Martorell, com aparéix clarissimament per l'estudi intern dels texts, sobre tot dels capituls 431 al 439.

De Galba se sap, per son testament atorgat, davant del notari Pere Font, el 27 de març de 1490, que era donzell, grau especiàl dins de la noblea valenciana, que es referíx als fills dels cavallers o de generosos, abans de ser armats com a tals cavallers o de recebir el cingul militar.

En la parròquia de Sant Esteve de Valéncia hi ha documentació fefaent sobre una manda pia, fundada per Martí Joàn de Galba, gravada ab una missa diària, que celebraven els capellans de Sant Esteve en la iglésia del Temple.

VII. ¿NOVELA DE CAVALLERIA?

Els autors, al catalogar l'obra de Martorell, l'encasellen en les noveles de cavalleria. I realment aixina es, pero cal afegir que «*Tirant lo Blanch*» es un llibre de cavalleria a la seua manera, d'una forma nova i distinta. Alguna cosa especiàl hi ha en esta obra que no es troba en les obres de cavalleria d'aquell ya antíc temps. En ella es dona un nou pas cap avant, puix que el llibre de cavalleria pren una atra direcció que el durà, encara que d'un modo prematur, al realisme, pero ab l'intenció ben clara d'acabar ab totes eixes ficcions arcaïsants, combinant d'este modo harmoniósament el sentít de l'heroïsme i el concepte de l'amor i de l'honor.

Es per això que arribà a dir D. Marcelí Menendez i Pelayo que *Tirant* es un «hábil capitán» i no un «caballero andante», idea que arredonix D. Damas Alonso quan diu que «un ingenioso, apto, técnico estratega como él, tiene en verdad muy poco que ver con el héroe de un libro de caballerías. *Tirant lo Blanch* no es un libro de caballería, aunque haya muchas caballerías en sus páginas». Be es pot dir que *Tirant* es un llibre d'un verdadér, reàl i positíu merit literari pel fondo i la forma, i que es quasi l'única representació del sentít realiste en la novela cavalleresca espanyola, sentít realiste que es conserva fins als nostres dies, realisme en la literatura del qué es pot dir que es son fundador el nostre autor, Joanot Martorell.

S'ha de reconeixer que Joanot Martorell era un gran estratega, un coneixedor a fondo de l'estíl, lleis i costums de la vida cavalleresca i un cavallér practic en el manéig de les armes. Tot açò el fea mes que capaç per a escriure un llibre, que li ha donat fama mundiàl, en el qué desplega sos extraordinaris coneiximents en l'art de la guerra, que els enumera en aplicacions tècniques especialisades i en detalls que serien dignes, per ells mateixos, de ser hui estudiats.

VIII. SENTIT REALISTE

I tornant al realisme del nostre escritor valencià, a D. Miquèl de Cervantes allò que l'enchisava i l'omplia d'admiració era la naturalitat de son estíl inimitable i el deliciós equilibri espirituàl de qué fa gala en sa obra. No en va dia que «aquí comen los caballeros, y duermen y mueren en sus camas, y hacen testamento antes de su muerte, con otras cosas de que todos los demás libros de este género carecen».

Tot eixe realisme existíx inclusive en els mateixos noms de la novela. Martorell sap donar vida als seus personages, que honoren a son autor, i l'acrediten com a bon humoriste i perspicaç inventor. D'este modo, *Tirant lo Blanch*, hèroe de la novela, encarna la lluita de les dos opostes concepcions de la vida: d'una part, la fe unitària de

l'honor, i de l'atra, la fracmentació que comporta l'ímpetu de les seues passions i el gust dels plaers i coses terrenes. En quant al nom, diu el matéix autor en sa novela: «A mi diuen *Tirant lo Blanch*, per ço com mon pare fon senyor de la Marcha de Tirania, la qual, per la mar confronta ab Anglaterra; e ma mare fon filla del duch de Bretanya e ha nom Blancha, e per ço volgueren que yo fos nomenat *Tirant lo Blanch.*»

Plaerdemavida es figura de la dona que, ab sa enorme alegria de viure i també ab ses maliccioses intencions, dessuca al maxim tot lo que la vida oferíx fins en l'esdevindre dels fets quotidians mes insignificants.

La *Viuda Reposada* es la que va representant, a través de l'obra, com una d'eixes dones que ho saben tot, per sa gran experiència de la vida, pero que es destaca per sa irrefrenable sensualitat i males intencions.

Kirieeleison es un grotesc nom aplicat a la persona «la qual venia de natura de gegants, qui era de molt gran estatura, molt fort e animos mes que tot altre, e certament era un valentissim cavaller».

Carmesina es l'atabalada dama de l'hèroe, mescla de passió i d'ideàl, ab son volatil vel d'inocència i ab ses passions vives, pero reprimides, que la fan encara mes apetitosa i, sobre tot, ab son arrepenediment i sa mort d'amor.

I aixina, els atres personages: *Diafebus* i *Estefania*, l'*Emperador*, la vella *Emperatríu* i l'escudér *Hipolit*, el comte i la comtesa, el duc i la duquesa...

Tal com es veu, Joanot Martorell tenia un gust especiàl per la vida ordinària, per dur i plasmar en l'obra el detall concret i precís de la realitat, fora poetic o no ho fora. Pense's, sinó, en el passage de l'Emperatríu quan, mig nueta, en la cambra de la princesa, diu a les dames: «Anem, que yom refrede aci.» O en el de la Duquesa, que exclama: «Les mies mans no tenen força per vestirme la camisa.» I en el de la mateixa princesa quan prega: «Dona'm la camisa e mes no'm digues.» I en el de *Tirant*, a qui, al saltar per una finestra, se li trenca, a tot un hèroe, la cama, i cóm insistíx en tots els detalls de sa curació i convalescència.

Totes estes clarícies i moltíssimes atres mes coloquen al nostre Martorell mes prop d'una novela actuàl que de lo magic, sorprenent i cavalleresc del sigle xv. Totes les notes distintives de la novela realista a través del temps son les mateixes que encontrém en la novela *Tirant lo Blanch*, escrita abans de 1460.

S'ha de dir sincérament que els trets de bon humor i de comicitat i també algunes situacions apleguen a la voreta de lo grollér, immoràl i quasi no gens delicat, encara que escrít tot ab una llibertat inimitable, presentant-ne els personages entre el plaér i l'ideàl, entre la lluita de la carn ab l'espirít.

Esta es la grandea de l'autor de *Tirant lo Blanch:* haver-se avançat a tots els seus contemporanis oferint materials de primera ma i elements essencials per a lo que després hauria de ser la novela moderna espanyola, que hui te continuació, no solament en la nostra pàtria, sinó també en el mon sancér.

Joanot Martorell i Monpalàu va ser un vident del futur, el capdavantér de son temps, que creà el realisme en sa novela *Tirant lo Blanch,* la qual l'ha fet passar a la història de la literatura universàl com u dels genis de tots els temps.

IX. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Seguint la mateixa metodologia que en l'estudi dels atres escritors valencians de la nostra edat d'or, també es tracta ara de la denominació «Llengua Valenciana» en la novela «*Tirant lo Blanch*» de Joanot Martorell i Monpalàu.

Tant si s'acepta que la novela *Tirant lo Blanch* fon una traducció de l'anglés o portugués, com si es creu que va ser escrita dirèctament en la llengua nativa de l'autor, opinions les dos respectables, venim a trovar-nos davant del testimoni del matéix Joanot Martorell, el qual nos assegura, en el prolec de sa obra, que «m'atrevire expondre no solament de lengua anglesa en portoguesa, mas encara de portoguesa en vulgar valenciana, per ço que la nacio d'on yo so natural sen puixa alegrar e molt ajudar». I en l'epilec, queda ben ratificat que l'obra fon escrita en valencià: «Aci feneix lo libre del valeros e strenu cavaller *Tirant lo Blanch,* princep e cesar del Imperi Grech de Contestinoble, lo qual fon traduit de angles en lengua portoguesa, e apres en vulgar lengua valenciana, per lo magnifich e virtuos cavaller mossen Johanot Martorell.»

El text, de per si, se'n pronuncia taxativament i sense rodejos.

Allò, per tant, que li hauria d'apareixer clar, com la llum del dia, a qualsevòl critic literari que s'enfrontàs objectívament ab el text de l'obra, hi ha qui s'entossudíx en tergiversar-ho posant en tela de juí el contingut de la dedicatòria i del colofó, per a afirmar que el llibre l'escrigué Joanot Martorell, no en Llengua Valenciana, sinó en català.

Encara que lo millor seria prescindir dels autors que tal cosa afirmen, aduím ara només dos d'eixos testimonis que, no prou contents ab son juí antivalencianiste, pretenen enfosquir la radiant figura de Martorell.

U d'estos testimonis, per a major escarni, es d'un valencià de naiximent. Diu: «Martorell retoca la llengua de Metge i són en definitiva retocs insignificants els que hi introdueix; poden interpretar-se encara com un esforç de modernització de l'idioma i en cap manera no com

una valencianització. Castellanismes i mots d'origen aràbic apareixen també en *Tirant.*»

El segon testimoni es d'una obra catalana, que diu: «Això no impedeix que es noti la diferència d'estil concís i exquisit d'en Metge en el més difús i decadent d'en Martorell, ja que no era una l'època en qué escrigueren i aquest s'esforçaria en posar en "vulgar llengua valenciana" el que dels altres copiava.»

No val la pena intentar perdre el temps refutant estos dos testimonis, puix que ambdós amaguen una ben clara intencionalitat, clàrament percebuda pel manco expert en el tema. Pero sí em sent obligat, com a valencià que soc, a respondre a eixe despectíu «posar en vulgar llengua valenciana» que es vol aduir com una taca en l'obra *Tirant lo Blanch.* Potsér, i crec que no m'equivoque, la glòria de Martorell està precísament en que, al marge de tot academisme o retòrica —mal entesa— i com a precursor del modernisme literari, fa parlar els seus personages, ab naturalitat i sense afectació, posant en sos llavis frases vives i centellejants de gràcia i frescor. Es ara i aixina com aparéix son estíl personàl, i sa prosa readquirix tota sa categoria vitalista i airosa desimboltura, alegre i primaveràl, que fan figurar el *Tirant lo Blanch* entre les primeres obres de l'Europa de son temps, quan s'hi iniciava l'època del renaiximent, i la primeríssima, en tots els seus aspectes, de la nostra literatura valenciana.

En lo que respecta al denominat «vulgar valencià», val dir que Martorell escríu el valencià que parlava la gent del poble ab el qué ell convivia, puix que no es disponia aleshores de repertoris ni de diccionaris *cultes* ni *normatius* els quals podér consultar.

El llenguage de Martorell en *Tirant* es el valencià concret del seu poble, perqué ni a Joanot Martorell, ni a nosatres tampoc, no nos importa ni el *a on* ni el *quan,* sinó aquell parlar valencià que, rellevantment caracterisat per trets molt personals i ben definits, tenia una raíl popular, una ben guanyada història viva i una vigència que mai ni ningú honràdament no li podrà negar.

Les diferències que volen remarcar entre el valencià vulgar i el valencià cult han segut un invent molt posterior, impulsat per motius, yo diria que en sa mínima part, literaris i cientifics.

Els detractors del nostre escritor intenten negar la realitat de la nostra Llengua Valenciana criticant feroçment, com a vulgars i també despreciables, les formes evolucionades de la nostra llengua, creades pel matéix poble, qui, en bona veritat, es son unic senyor perqué es ell realment qui la fa, com una necessitat sociològica, incontenible, per tal que els seus homens es comuniquen entre ells.

A la llengua, si de veres es viva en un poble, no se la pot frenar, per això, perqué es viva, ni tan sol convertint-la en alguna cosa estàtica o de laboratori, sinó que se li han de donar ales d'àguila, per

tal que alce el vol i siga capaç de viure de per si mateixa, fent-se i refent-se contínuament, que això es precisament tindre vida.

I els qui, ara en els nostres dies, critiquen la llengua del poble com a vulgar, son els qui volen, ab una dictadura digna de millor causa, imposar-li al poble a la força una llengua prefabricada, per a ell desconeguda i que no l'entén, baix del pompós nom de llengua culta i científica, per no aplicar-li un atre nom a ells molt mes grat, pero que saben que el poble no l'aceptaria, perqué ha segut, es i només vol ser valencià.

Cal exigir el major i el mes respetuós tracte a la llengua del poble, perqué el poble es el millor guardià i defensor de sa llengua i el qui mes i millor sap conservar ses mes pures essències, a pesar dels atacs a qué constantment està exposta i n'es també víctima.

A este respecte precísament referint-se a *Tirant lo Blanch*, ha dit un prestigiós català, N'Antoni Rubió i Lluch: «Cuanto se diga del valor de *Tirant lo Blanch* desde el punto de vista léxico será poco. Es uno de los mejores textos para estudiar las diferencias que siempre han existido entre la lengua erudita y la popular y es de los que más nos convencen con este paralelo, de que los idiomas literarios se modifican y desnaturalizan radicalmente mientras los populares se mantienen más fieles a la tradición... En los capítulos de índole descriptiva o narrativa vemos narrar con frescura y abundancia la vena inagotable de nuestro romance, salpicado de frases felicísimas, que saltan con rápida y graciosa ligereza de candorosas tradiciones, de refranes y dichos agudos y de primores de expresión, como quizás no se encuentren otros parecidos en ninguna de las demás obras de nuestra literatura medio-eval.»

En quant a la tan orquestada influència de la literatura catalana en el nostre Martorell, només cal citar unes paraules del mestre de crítica literària, D. Marcelí Menendez i Pelayo, el qual, al referir-se a Valéncia, diu: «Los vínculos con Cataluña no eran tan estrechos como pudiera creerse por la comunidad de la raza y de la lengua y en los últimos tiempos se había aflojado no poco a causa de ser Valencia reino aparte y regido por diversas instituciones. Pero más que todas estas causas influyó una puramente fonética. El catalán sonaba en aquellas risueñas playas de un modo muy diverso que en las ásperas gargantas pirenaicas y los labios que lo modulaban podían sin grande esfuerzo adaptarse a la emisión de los sonidos castellanos. Valencia estaba predestinada para ser bilingüe y lo fue muy pronto y con mucha gloria suya y de la patria común. No abandonó la lengua nativa, pero cultivó amorosamente la castellana y durante todo el siglo de oro fue uno de los centros más activos de la literatura nacional, compartiendo las glorias con Salamanca y Sevilla. Sus poetas líricos rivalizaron con los mejores; sus dramáticos más bien que discípulos de Lope fueron colaboradores de su obra y acaso precursores suyos.»

A estes paraules de Menendez i Pelayo es poden ajuntar les de D. Salvador de Madariaga en sa obra «España». Diu: «Pero es el caso que Valencia no quiere ser otra cosa que Valencia; su lengua difiere bastante de la catalana para poder permitirse gramática y vocabulario propios.»

En conclusió, es podria afirmar que una llengua existíx ab categoria de sobirana quan constituíx un sistema lingüístic clàrament diferenciat i quan ha alcançat tal grau de madurea que ha segut capaç de establir una tradició literària.

Valéncia donà tants i tan preclars homens de lletres que, ya en els sigles XIV i XV, aconseguí sa puixant edat d'or i es convertí en l'Atenes de la Corona d'Aragó.

Tot el moviment poetic d'aquells sigles s'havia concentrat en Valéncia, i valencians son tots els poetes dignes del mes gran renom d'aquelles centúries. Com a prova, els qui la busquen, poden atendre's als malament anomenats llibres d'*Història de la Literatura Catalana*, en els qué qualsevòl pot comprovar si els poetes que allí se citen són catalans o valencians. I valencians foren també els prosistes mes rellevants. Joanot Martorell n'es una mostra ben fefaent, els merits del qual han segut posats fora de dupte per eminents critics nacionals i extrangers.

Digàm, per a acabar, que l'obra *Tirant lo Blanch* de Joanot Martorell i Monpalàu es l'obra mes originàl de la nostra puixant literatura i constituíx per a tots els homens la primera novela moderna europea, i per a tots els valencians de bona voluntat, el monument literari de major estimativa de la nostra Llengua Valenciana.

pos ala mia penſa de aqueſt tre ball iuſtamẽt excuſar me pogues Empero confiant en lo ſobiran be donador de tots los bens qui aiuda als bons deſigs ſuppline lo defalliment dels deſitiants. E porta los bons propoſits a degu des fins. E voſtra ſenyoria qui per ſa virtut comportara los de fallimẽts axi en ſtil com en ordre: en lo preſẽt tractat per mi poſats per inaduertencia: e pus verdade ramẽt ignorancia me atreuire ex pondre: no ſolamẽt de lengua an gleſa en portogueſa. Mas encara de portogueſa en vulgar valẽciana: perço que la nacio don yo ſo natural ſẽ pura alegrar e molt aiudar per los tãts e tã inſignes actes coz hi ſon. Supplicant vo ſtra virtuoſiſima ſenyoria accep teu com de ſeruidor affectat la p ſẽt obra: car ſi defallimẽts alguns hi ſon: certament ſenyoz nes en part cauſa la dita lengua angleſa dela qual en algunes partides es impoſſible poder be girar los vo cables atenẽt ala afectio e deſig que continuamẽt tinch de ſeruir voſtra reduptable ſenyoria. No hauẽt ſguard ala ruditat dela or dinacio e diferencia de ſentẽcies aſi que per voſtra virtut la comu niqueu entrels ſeruidors e altres perquen puguen traure lo fruyt ques pertay mouent los corat geſ de aquells e no duptar los aſpres fets deles armes e pendre hono roſos parlits endreçat ſe a mãtẽir lo be comu pez qui milicia forch trobada. No res mẽys ala caual leria moral donara lum e reprẽta ra los ſcenacles de bons coſtums abolint la textura dels vicis ela fe rocitat dels monſtruoſſos actes. Eperq̃ en la preſent obra altri no pusa eſſer increpat ſi defalliment algu trobat hi ſera: yo Johanot martorell caualler ſols vull por tar lo carrech e no altri ab mi: coz per mi ſols ſia ſtada ventilada a ſeruey del molt illuſtre princep e ſenyor Rey ſpectant don Ferran do de portogual la preſẽt obra e començada a. ii. de Giner de lay .M.cccc.lx.

prolech

Com euident experiẽcia meſtre la debilitat dela noſtra memoria ſots metent facil ment a obliuio no folament los actes per longitut de tẽps enuel lits: mas encara los actes freſchs de noſtres dies Es ſtat donchs molt condecent vtil e expediẽt de duir en ſcrit les geſtes e hyſtories antigues dels homẽs forts e vir tuoſos: com ſien ſpills molt clars exemples e virtuoſa doctrina de noſtra vida. Segons recita aqll grã orador Tulli legim en la ſan cta ſcriptura les hyſtories e ſãcts actes dels ſancts pares. Del nob le Joſue. E dels Reys De iob Tobies. E del fortiſſim Judes machabeu. E aquell egrẽgi poe ta Homero ha recitat les batalles dels grechs Troyans e deles a mazones Titus Liuius dels Ro

Continuació de la Dedicatòria i part del Prolec de **Tirant lo Blanch**, incunable de la Biblioteca Universitària de Valéncia

«...pos a la mia pensa, de aquest treball justament excusar me pogues. Empero, confiant en lo sobiran be, donador de tots los bens, qui ajuda als bons desigs supplint lo defalliment dels desijants. E porta los bons proposits a degudes fins. E vostra senyoria, qui per sa virtut comportara los defalliments, axi en stil com en orde, en lo present tractat per mi posats per inadvertencia, e pus verdaderament ignorancia me atrevire expondre no solament de lengua anglesa en portoguesa. Mas encara de portoguesa en VULGAR VALENCIANA, per ço que la nacio d'on yo so natural sen puxa alegrar e molt ajudar per los tants e tan insignes actes com hi son. Supplicant vostra virtuosisima senyoria accepteu, com de servidor affectat, la present obra; car si defalliments alguns hi son, certamente, senyor, n'es en part causa la dita lengua anglesa, de la qual en algunes partides es impossible poder be girar los vocables, attenent a la afectio e desig que continuament tinch de servir vostra reduptable senyoria. No havent sguard a la ruditat de la ordinacio e diferencia de sentencies, a fi que per vostra virtut la comuniqueu entrels servidors e altres perquen puguen traure lo fruyt ques pertany, movent los coratges de aquells e no duptar los aspres fets de les armes e pendre honrosos partits endreçant se a mantenir lo be comu per qui milicia fonch trobada. No res menys, a la cavalleria moral donara lum e representara los scenacles de bons costums, abolint la textura dels vicis e la ferocitat dels monstruossos actes. E perque en la present obra altri no puxa esser increpat si defalliment algu trobat hi sera, yo, Johanot Martorell, cavaller, sols vull portar lo carrech e no altri ab mi, com per mi sols sia stada ventilada a servey del molt illustre princep e senyor Rey spectant don Ferrando de Portogual la present obra, e començada a II de Giner de l'any M.CCCC.LX.

PROLECH

Com evident experiencia mostre la debilitat de la nostra memoria, sots metent facilment a oblivio, no solament los actes per longitut de temps envellits, mas encara los actes freschs de nostres dies. Es stat donchs molt condecent, util e expedient deduir en scrit les gestes e hystories antigues dels homens forts e virtuosos, com sien spills, molt clars exemples, e virtuosa doctrina de nostra vida. Segons recita aquell gran orador Tulli, legim en la sancta scriptura les hystories e sancts actes dels sancts pares, del noble Josue. E dels Reys, de Iob, Tobies. E del fortissim Judes Machabeu. E aquell egregi poeta Homero ha recitat les batalles dels Grechs, Troyans e de les Amazones. Titus Livius, dels Ro...»

en la Turquia. Aquest Empador Ypolit vixque lōch temps. Empo la Emperadriu no vixque apres d̄ la mort de sa filla sino tres anys. E Lemperador apres poch tēps pres vnaltra muller: la qual fon filla del Rey de Englaterra. Aquesta Emperadriu fon de grandissima bellea honesta humil: e molt virtuosa: e d̄uotissima crestiana. La qual gentil dama pari del Emperador Ypolit iij. fills: e dues filles. Los quals fills forē molt singulars cauallers: e valentissims. E lo fill maior fon nomenat Ypolit axi cō lo pare. E vixque tota la sua vida com a magnanim senyor. E feu de molts singulars actes de caualleria: dels quals lo p̄sēt libre no recita. Ans ho remet ales ĩstories qui foren fetes dell. Mas lēperador sō pare: ans que moris hereta molt be atots sos parēts: e criats e seruidors. E com Lempador e la Emperadriu passaren desta vida: que foren molt vells morirē los dos en hun dia E foren posats en vna molt riqua tomba que Lemperador se hauia feta fer e podeu creure que per lo bon regiment: e per la bona: e virtuosa vida son collocats en la gloria de paradis.

Deo gracias.

Aci feneix lo libre del valeros e strenu caualler Tirant lo blanch Princep: e Cesar del Imperi grech de Cōtestinoble. Lo qual fon traduit de Angles en lengua portoguesa. E apres en vulgar lengua valēciana p lo magnifich: e virtuos caualler mossē johanot martorell. Lo qual per mort sua non pogue acabar de traduir sino les tres parts. La quarta part que es la fi del libre es stada traduida apregaries dela noble senyora dōa Ysabel de loriç: p lo magnifich caualler mossen Marti johā d̄ galba: e si defalt hi sera trobat vol sia atribuit ala sua ignorancia. Al qual nostre senyor Jesu crist per la sua immensa bondat vulla donar en premi de sos treballs la gloria d̄ paradis. E protesta que si en lo dit libre haura posades algunes coses q̄ no sien catholiques que no les vol hauer dites. ans les remet a correccio dela sancta catholica fglesia.

Fon acabada d̄ emprēmptar la present obra en la Ciutat de Valencia a.xx. del mes de Nohembre del āy dela natiuitat de nostre senyor deu Jesu crist mil.cccc.lxxxx.

Finàl del text, Deo gracias i Colofó de **Tirant lo Blanch,** incunable de la Biblioteca Universitària de Valéncia

TRANSCRIPCIO DE LA PAGINA FINAL DE *TIRANT LO BLANCH*

«...en la Turquia. Aquest Emperador Ypolit vixque lonch temps, empero la Emperadriu no vixque apres de la mort de sa filla sino tres anys. E Lemperador apres poch temps pres unaltra muller, la qual fon filla del Rey de Englaterra. Aquesta Emperadriu fon de grandissima bellea, honesta, humil e molt virtuosa e devotissima crestiana. La qual gentil dama pari del Emperador Ypolit tres fills e dues filles. Los quals fills foren molt singulars cavallers e valentissimis. E lo fill major fon nomenat Ypolit axi com lo pare. E vixque tota la sua vida com a magnanim senyor. E feu de molts singulars actes de cavalleria, dels quals lo present libre no recita. Ans ho remet a les istories qui foren fetes d'ell. Mas l'Emperador, son pare, ans que moris, hereta molt be a tots sos parents e criats e servidors. E com Lemperador e la Emperadriu passaren desta vida, que foren molt vells, moriren los dos en hun dia. E foren posats en una molt riqua tomba que Lemperador se havia feta fer, e podeu creure que per lo bon regiment e per la bona e virtuosa vida son collocats en la gloria de paradis.»

DEO GRACIAS

«Aci feneix lo libre del valeros e strenu cavaller Tirant lo Blanch, Princep e Cesar del Imperi Grech de Contestinoble. Lo qual fon traduit de Angles en lengua portoguesa. E apres en vulgar LENGUA VALENCIANA, per lo magnifich e virtuos cavaller mossen Johanot Martorell. Lo qual, per mort sua, non pogue acabar de traduir sino les tres parts. La quarta part, que es la fi del libre, es stada traduida a pregaries de la noble senyora dona Ysabel de Loriç, per lo magnifich cavaller mossen Marti Johan de Galba; e si defalt hi sera trobat vol sia atribuit a la sua ignorancia. Al qual Nostre Senyor Jesucrist, per la sua inmensa bondat, vulla donar en premi de sos treballs, la gloria de paradis. E protesta que, si en lo dit libre haura posades algunes coses que no sien catholiques, que no les vol haver dites, ans les remet a correccio de la sancta catholica sglesia.

Fon acabada de empremptar la present obra en la Ciutat de Valencia, a vint del mes de Nohembre del any de la nativitat de nostre Senyor Deu Jesucrist mil quatrecents noranta.»

Sor Isabél de Villena

N este treball, que no pretén ser exhaustíu ni tan sols al referir-se als escritors dels sigles XIV al XVI que asseguraven escriure en Valencià, sí que voldria, per amor i respete ¡com no! a la dona valenciana, i com un homenage a ella degut, deixar-ne constància de sa presència activa en la nostra literatura.

D'entre elles estime que no se'n pot elegir una millor representant que Sor Isabél de Villena, dama de llinage reàl, que sabé enlairar son vol ab les ales de la fidelitat a la crida de Deu i al cultíu de les lletres, fins a escalar els cims mes alts de la fama i fins a colocar-se entre els llocs mes destacats de l'Olimp de les Lletres Valencianes.

En veritat, esta ilustre escritora no mai afirmà en sos escrits que ho fera en Llengua Valenciana; pero també es veritat que no li calia ni dir-nos-ho, perqué n'hi ha prou ab la lectura de sa obra *Vita Christi* per a eixir-ne del tot convençuts. I si algú vol un testimoni exprés, ací te el de l'erudít valencià Dr. Hipolit Sampér, qui diu de Sor Isabél de Villena, entre moltes atres coses mes, que: «Esta Venerable Señora dexo escritos dos libros, uno de sermones, que no se dio a la Estampa... Otro intitulado: *Vita Christi, de la Reverent Abbadessa de la Trinitat*, compuesto en Lengua Valenciana, pero con estilo tan elegante, con clausulas tan doctas, y con tan pias vozes, que por divertido que este el que lo lee, no puede dexar de enternecerse».

I. BREU BIOGRAFIA

El nom verdadér d'esta elegant escritora era el de Lionor Manuèl de Villena.

S'admet per tots, encara que no hi ha cap document acreditatíu, que va naixer en la ciutat de Valéncia o en son Regne l'any 1430.

Es desconegut el nom de sa mare i també ho son les circumstàncies del seu naiximent. Sí se sap, en cambi, que son pare fon D. Enríc de Villena, XXIV Maestre de l'Orde de Calatrava i Senyor d'Iniesta, de la diòcesis de Conca, el qual, ademés d'un gran senyor, va ser

també un escritor excelent, encara que no gens afortunat en sa vida. De molt jovenet va perdre a son pare i, per això, fon educat per s'agüelo, l'unic verdadér marqués de Villena.

Es va casar ab D.ª Maria d'Albornóz de qui no li va naixer cap fill, i per no avindre's ab ella, li va dur tota classe de desgràcies personals.

Ses obres, tant les castellanes com les escrites en Llengua Valenciana, les va escriure sent ya un home madur. També s'aficionà a les ciències, tant que en mes d'una n'aprofundisà bastantment; pero açò, en conte d'omplir-lo de glòria, li valgué perqué el tractassen de nigromant i embruixador, fins que va perdre sa reputació sociàl i inclús el mateixissim carrec de Maestre de Calatrava.

Sabém que va morir accidentalment en Madrít l'any 1434, que el Rei ordenà fer-li solemnes funerals i que fon soterrat en lloc preferent dins de la iglésia de Sant Fracesc.

De tot açò es deduíx, per tant, que el llinage reàl li ve a Sor Isabél de Villena de part de son pare, tant per la branca aragonesa com per la castellana.

Per la branca castellana sabém que Sor Isabél era neboda de la Reina D.ª Maria de Castella, esposa de D. Alfons III de Valéncia, denominat el Magnanim; i fàcilment, ab un senzill arbre genealogic, s'aplega fins a Enríc II, rei de Castella, el primér de la dinastia dels Trastamara.

Tots els cognoms o llinages i tituls que li pertoquen es poden vore en la concessió del marquesat de Villena al bisagüelo de Sor Isabél, otorgada pel propi rei en les corts de Burgos l'any 1366.

Per lo que fa a la casa d'Aragó, també nos podém remuntar, en la investigació de l'arbre genealogic, fins a D. Jaume II. D'entre els fills d'este Rei cal destacar la figura de l'Infant Don Pere d'Aragó, comte de Ribagorça i d'Ampúries, casat ab D.ª Joana de Foix. Fill d'este matrimoni fon D. Alfons d'Aragó, comte de Dènia i de Ribagorça, primér marqués de Villena i duc de Gandia, el qual es va casar ab D.ª Violant d'Arenós, senyora de la Vall del Guadalest, del matrimoni dels quals naixqueren uns quants fills. U d'ells va ser D. Pere, qui es maridà ab D.ª Joana, filla naturàl del rei de Castella; i d'este matrimoni va naixer D. Enríc, pare de la nostra monja escritora, Sor Isabél de Villena.

Per tant, Na Lionor Manuèl de Villena era filla de D. Enríc de Villena, néta de D. Pere de Villena i Arenós, bisnéta de D. Alfons d'Aragó i Foix, rebisnéta de D. Pere d'Aragó, comte de Ribagorça i d'Ampúries, retataranéta del rei D. Jaume II d'Aragó.

D'acort ab les dates, adés anotades, del naiximent de Na Lionor Manuèl de Villena i de la mort de son pare D. Enríc, apareíx clar del tot que aquella es quedà òrfena poc després d'havér complít els quatre anys; pero la Providència divina li reservà una llar ben feliç en el

Palàu Reàl de Valéncia, junt a sa tia, D.ª Maria de Castella, a qui Pere Miguèl Carbonell la qualifica de «casta, virtuosa, devotísima, de vida tan santa, que per tal está colocada en la gloria del paraiso».

Realment, el govern d'esta dona en les prolongades absències del rei, son marít, el «Magnanim», fón eixemplar; en la seua cort resplandí, ab l'elegància, l'austeritat; i les accions de la reina eren presidides per la rectitut d'intenció i l'altea de mires.

En est ambient tan saludable anava creixent Lionor Manuèl de Villena, al racér de sa tia la reina.

La dita reina, D.ª Maria de Castella, havia fundat en Valéncia un monasteri de monges franciscanes clarisses ab el nom de Convent o Monasteri de la Trinitat, en la colocació de la primera pedra del qual posà el seu anell ab el sagell o marca reàl.

Lionor va sentir la crida de Deu per a consagrar-se a Ell del tot plenament. Advertida sa tia, la reina, i ab el seu consentiment, la neboda ingressava en el convent de la Trinitat, recentment fundat, el 28 de novembre de 1445, quan tenia quinze anys. Com a monja d'este Convent va volér cambiar el seu nom de pila *Lionor Manuèl* pel d'*Isabél*, ab el que se la coneixerà en la història. Professà, la primera, en el nou Convent el dia 25 de març de 1446.

Tots els seus biografs parlen de sa eixemplar vida religiosa. Per això, segúrament, la van elegir Abadesa el 26 de març de 1463, als seus trenta-tres anys d'edat, carrec que eixercí fins a la seua mort.

El matéix D. Hipolit Sampér i tots els atres biografs de Sor Isabél de Villena conten el fet maravellós de sa elecció d'Abadesa, fet que, fantastic i tot com es, volém reproduir per sa gràcia i sa ingenuitat:

«En el año 1463 la nombraron Abadesa de su Convento y lo fue hasta dos de julio 1490 en que murió; pero sucedió, en su elección, una cosa maravillosa. Algunas monjas no querían darla el voto, porque no era legítima, y, una noche, estando la semanera tocando a los Maitines, oyó en la Sala del Capítulo gran ruido en los hierros de una rexa y llegándose a ver lo que era, passó por el Altar del Señor San Miguel Arcángel y la habló diciéndola: 'No temas, que yo estoy en la guarda, dirás a las religiosas cómo Nuestro Señor está muy enojado por el disturbio que hay en la Comunidad acerca de la elección de Abadesa, que embiava a castigarlas, pero teniendo a mi cuydado la guarda y custodia de este Convento, he suplicado a Su Divina magestad suspendiese el castigo; que es del servicio del Altísimo que eligan por Abadesa a Sor Isabel de Villena'. Respondió la religiosa que obedecería; pero dudaba la diesen crédito; a esto el Arcángel bolvió de arriba abaxo la lámpara que está siempre en dicha sala y saliendo las religiosas a los Maitines, viendo el prodigio, que ardía y no caía aceite, la monja semanera las declaró lo que le había pasado, y todas unánimes votaron por Sor Isabel de Villena.»

Sor Isabél fon un Abadesa admirable. Li sobraven qualitats de go-

vern a esta dona que en el mon hauria pogut eixercir carrecs de la major responsabilitat.

Pero aquella pau i silenci monacals li donaren a Sor Isabél de Villena noves experiències i li van deixar prou temps lliure per a dedicar-se a la lectura, per a escriure i per a meditar en profunditat.

Sa tia, la reina D.ª Maria, tan vinculada al Convent, per ella fundat, que inclús hi tenia per a ella mateixa sa cambra, moria el 4 de setembre de 1457, i allí fon soterrada en un mausolèu d'estíl gotic, que encara campeja hui en el seu claustre.

El dia 18 de febrér de 1484 Sor Isabél recebia en el Convent de la Trinitat la filla del rei D. Ferràn, el Catolic, a fi d'educar-la d'acort ab sa categòria reàl. Es tractava de D.ª Maria d'Aragó, que tenia només cinc anyets.

Sor Isabél no pogué mai prescindir, ni tan sols per a escriure, de sa exquisida educació i criança que va recebir de sa tia, la reina D.ª Maria, en el Palàu Reàl de Valéncia. Sa gran cultura i sos delicadissims modals la varen marcar per a sempre. Sa successora en la seu abaciàl, Sor Aldonça de Monsoríu, dia d'ella: «com aquesta illustre e reverent abadessa, mare e senyora, seguint lo elegante estil de sa real natura e criament».

Al costat d'una Abadesa com Sor Isabél de Villena, la comunitat monacàl aniria creixent en virtuts divines i humanes, iguàl com també en una refinada formació culturàl. Segúrament creà també allí una excelent biblioteca, que s'incrementà mes tart ab la de Misser Jaume Exarch, canonge paborde i Vicari Generàl de Don Roderíc de Borja, bisbe de Valéncia, que la deixà en herència.

El Convent de la Trinitat, en temps de Sor Isabél, devia ser un cenacul literari al qual acudirien els grans poetes i escritors valencians.

La molta consideració que aquells homens tan importants li tenien a tan ilustre Abadesa ha quedat ben patent en els escrits i obres que ells li van dedicar. N'es un eixemple la dedicatòria i els versos de *Lo Passi en cobles* que li van fer sos propis autors.

Estos son els versos de mossén Fenollar:

D'aquella tan alta / tan fort y gran çoca
del arbre real / dels reys d'Arago,
sou vos una branca / ab virtut no poca,
de fruyt tan poblada, / quel pes vos derroca
tan baix, que a mans / se cull ab saho.

A vos, donchs, excelsa / humil abadessa
del sant monestir / de la Trinitat
dreçam nostra tela / teixida [a]b gran pressa;
y, puix en l'entendre / sou gran doctoressa,
pinçaula vos tota, / per gran caritat.

Seran vostres tochs / les perles triades
quen tot nostre dir / sembrades iran;
los mots que y metreu / seran estimades
grans pedres y joyes, / que, ben engastades,
lo pobre collar / nos enrequiran.

Y, ab vostres sentencies, / les nostres tan baxes
daran maior lustre / als mes entenents:
obriu, donchs, lo be / de vostres grans caxes;
y nostres parlars, / cenyits ab les faxes
de vostre fin drap, / seran excellents.

Si'l nostre merexer / del tot no merita
que vostra virtut / nos dega valer,
la gran passio / que sols nos excita
excite a vos, / puix sou tan confita
d'aquella sanch pura / del Rey verdader,

que, tota per tots / en l'arbre de vida,
Ell, ver pellica, / dona per sos fills;
donchs, mogas la vostra / real sanch finida
per sanch d'infinit / que, morts, nos avida,
preserva y delliura / de tots los perills.

Els de Pere Martinez no li van a la saga. Veja's, si no:

A vos que poblau / lo cel de fels pobles
seguint en la terra / cami tan estret;
a vos que la Sgleya / ornau de richs mobles
y, essent capitana / de dones tan nobles,
sou vos la bandera / del viure perfet;

a vos que, tancada / dins casa tan santa,
d'angeliques obres / la regla brodau:
a vos, terra fertil / hom molta fel planta
per gran caritat / se cria y trasplanta
ab fruyt de virtuts / que tant abundau;

a vos, clara [a]ntorcha, / espill d'excellencia,
confort y alegria / de tots los fels ulls;
a vos quen la nau / de fort penitencia
servau lo timo / ab tanta prudencia
que may dels set vicis / encontrals esculls;

a vos que, dexant / les pompes mundanes,
seguiu l'umil trajo / del gran Rey del cel;
a vos que [e]xcitau / les penses humanes
a festes divines / e molt sobiranes,
seguint la doctrina / del orde tan fel;

a vos que guardeu / les vostres ovelles
del lop que'ns acaça / ab furios tranch;
a vos la pastora / tan digna d'aquelles,
que tant conversau / humilment ab elles
vestint rica porpra / de tan real sanch;
a vos que passau / la vida tan pobra
tots jorns enriquintvos / de bens eternals;
a vos per qui huy / virtut gran se obra:
ab gran reverencia / dreçam nostra obra,
puix tant en vos obren / les mans divinals.

Per sa part, Miquèl Perez també li volgué dedicar la traducció valenciana de *La Imitació de Christ* ab estes paraules:

«Scriu Miquel Perez a la molt illustre dona Ysabel de Billena, abadessa del monestir de la Sancta Trinitat.

Molt illustre e virtuosa senyora: perque de aquesta trista, enujosa e desestimable vida son breus los miserables dies e perque en la peregrinacio de aquest mon miserable noençopegasseu en los grans laços quel enemich d' natura humana tots jorns nos para, vos sou aturada en lo repos de religio, tan benaventurada, oblidant los bens, los amichs e parents de real linatge. E recordant-vos de humilitat verdadera haveu calcigat les superbes vanitats e pompes, enrequint e abillant dels bens e joyells spirituals l'anima vostra; e aixi vostres virtuosos desigs, amprant totes les ales de vostra voluntat, vos feren volar en aqueix alt loch de contemplativa vida, on sou spill clar en qui clarament mirar-se deuen los qui volen entrar en la streta senda de la verdadera penitencia e los qui volen la fexuga nau de la carn desormejar de les conversacions mundanes, dreçant la proha a desijar lo celestial regne fins que vinguen a surgir en lo segur port de la ciutat de gloria, e per que per prechs del reverent mestre, Pere Calaforra, mestre en sacra theologia del sagrat orde de sant Agosti, he yo traduit de lati en VALENCIANA PROSA lo libre de mestre Johan Gerson, canceller de Paris, intitulat lo *Menyspreu del mon*, he deliberat endreçar lo present libre a la senyoria vostra, puix essent, eran senyora e de real linatge, haveu menyspreat de aquest trist mon les honors e riquees.»

El matéix Miquèl Perez, en oferir-li l'eixemplar de sa obra, li adjuntà estos versos bellissims:

En vostres mans ivorines
de patricia e d'Abadesa
eix obra de fresch impresa
preneu. Mirades benignes
doneu-li totstemps y a-tesa,
qu' ab primors de stil molt fines
y ab ensenyances divines
pagara l'hora despesa
en sa lectura. Pietosa

siau vers ell us deman
y a vostra molt fervorosa
oració s' encoman
per sempre, de —bon—de veres
vostre servent: Miquel Pereç.

Sor Isabél de Villena, en quant va llegir la dedicatòria del llibre, gentilment contestà a Miquèl Perez ab este sonet maravellós, del que el matéix Sant Joàn de la Creu va traure allò de «música callada» i «soledad sonora» del seu immortàl cantic espirituàl.

Estos son els versos de Sor Isabél de Villena a Miquèl Perez:

Dins quina cel-la en *solitut sonora,*
amich meu fortunat, haveu trobada
la gracia d' eixa *música callada*
qu' a cau d'orella y a mon cor tremora?

En llegint vostre llibre ¡com m' acora
la pena de saber-me infortunada!
encare que dun libre soch autora,
vostra gracia gentil m' era ignorada.

¿On l'heu feta, amich meu, la vostra bella
traducció quem delecta y maravella,
dins la meua claustrada solitut?

¡Grans merces, traductor, per les belleses
quen vostres planes heu deixat impreses
pel conçol qu'a mon ánima haveu dut!

Igualment el bisbe cristopolità, Don Jaume Perez de Valéncia, a qui D. Roderíc de Borja li havia confiat el govern de la diòcesis valentina i el de la de Cartagena, de la que era son administrador, li oferí u dels seus famosos *Canticum,* al imprimir-li'ls, junt ab les demés obres, Fernandez de Còrdova.

També Mossén Joàn Roiç de Corella, el més famós dels literats de sa època, li feu l'honor de dedicar-li l'*Oració a la Senyora nostra, tenint son Fill en la falda devallat de la creu,* l'obra poètica que ha alcançat potsér el major número d'edicions, no a soles d'est escritor, sinó de tots els classics valencians. Tot açò ho he volgut dir per a fer ressaltar la personalitat literària de Sor Isabél de Villena i el renòm que va obtindre entre aquells ilustres escritors del seu temps.

Per no fer-nos massa pesats, volém acabar esta breu biografia ab la notícia de sa mort, esdevinguda l'any 1490, víctima de l'epidèmia que assolà la ciutat i Regne de Valéncia.

En l'epilec de l'obra *Vita Christi* que la nova Abadesa, Sor Aldonça de Montsoríu, manà donar a la imprenta per tal de donar compliment als moltissims encarrecs que se li havien fet, en especiàl el de la reina

Isabél la Catòlica, diu textualment al foli CCCV, v.: «en aquelles grans morts del any MCCCCXC, a dos de juliol, en divendres, dia de la Visitacio de la mateixa Senyora, en lo sixante any de la virtuosa edat fon posat terme al seu mortal viure, perque, passant a la inmortal vida, sentis la vera experiencia de la excelencia e festa que recitar volia, e rebes en la eternal patria complida retribució dels XLV anys, tan ben despesos en lo present monestir, dels quals los XXVII meritament era stada prelada e abbadessa.»

Segons esta notícia, Sor Isabél de Villena moria el 2 de juliòl de 1490, als xixanta anys d'edat, als quaranta-cinc de religiosa i als vint-i-set d'Abadesa. Soterrada després en el vas que hi havia en el baix cor de la Iglésia Conventuàl, les seues despulles, colocades en una arqueta i depositades al peu de l'altar del nou panteó, es van perdre per a sempre l'any 1936 al ser profanades pels revolucionaris marxistes, perseguidors aferrissats de la fe cristiana.

II. BIBLIOGRAFIA

L'obra literària de Sor Isabél que ha aplegat fins a nosatres no es molt copiosa.

1. OBRA RELIGIOSA

Sa obra principàl i la que l'ha immortalisada es la

VITA CHRISTI

D'esta obra es coneixen tres edicions:

a) L'edició princip.

Esta primera edició de la *Vita Christi* manà fer-la Sor Aldonça de Montsoríu, Abadesa del Convent de la Trinitat, successora de Sor Isabél.

Es un volúm bellissim de 309 folis, lletra gòtica a dos columnes, foliació romana del I al CCCVI, mes 10 fulls finals, per a la taula, sense numerar. En la portada, sobre l'escut d'armes, campeja este titul: *Vita Christi de la Reverent Abbadessa de la Trinitat.*

Va dedicada a la reina Isabél, la Catòlica, «molt alta, molt poderosa, cristianissima Reyna e Senyora».

L'obra s'inicia ab estes paraules: «Aci comença hun *Vita Christi* en romanç, perque los simples e ignorants puguen saber e contemplar la vida e mort del nostre Redemptor e Senyor Jesus, amador nostre, al qual sia donada glòria e honor de totes les obres nostres com a faedor e ordenador de aquelles.»

I acaba d'esta manera: «A laor, honor e gloria de la Sanctissima Trinitat fonch stampat lo present *Vita Christi* a instancia de la reve-

rent Sor Aldonça de Montsoríu, abbadessa del monestir de les monges de la Trinitat de la insigne ciutat de Valéncia e imprimit per Lope de la Roqua, alemany, acabat en la dita ciutat a XXII de agost en lo any de la nativitat de Nostre Senyor MCCCCLXXXXVII.»

Además d'esta edició, considerada com a princip, n'hi ha un atra.

b) L'edició de 1513

Sa segona edició coneguda es esta, que du la següent inscripció sobre l'escut emmarcat en una vinyeta: «Ab privilegi. *Vita Christi de la Reverent Abbadessa de la Trinitat* novament historiat, corregit y smenat per un mestre en sacra theologia». Es un volúm de 232 fulls foliats, imprés ab caracters gotics, a dos columnes. El text aparéix ab 31 gravats de fusta. El text, que comença en el foli 2, ab la mateixa dedicatòria que l'anterior, oferíx algunes variants, comparat ab el de l'edició princip.

El colofó es com seguíx: «A honor, laor e gloria de Nostre Senyor Deu Jesuchrist: de la Sacratissima Verge Mare sua: fonch empremptat lo present libre nomenat *Vita Christi* de la Abbadessa del monestir de les monges de la Trinitat de la metropolitana ciutat de Valéncia en lo carrer de la Verge Maria de Gracia, per art e industria de Gorge Costilla. Acaba's a XII d'octubre Any de MDXIII.»

c) Edició de Barcelona

Es un volúm de 191 folis numerats i 6 sense numerar per a la taula i el colofó. També està imprés ab caracters gotics, a dos columnes.

La portada, ab l'escut i abundant decoració, du este titul: «*Vita Christi de la Reverent Abbadessa de la Trinitat.* Correguit ab les cotacions novament tretes en los marges, las quals fins assi en nenguns no fonc stades, tretes, ab moltes noves histories.»

El colofó resa d'este modo: «A lahor e gloria de Nostre Senyor Deu Jesuchrist e de la Sacratissima Verge Maria, Mare sua, Senyora nostra, fonch empremptat lo present libre en la insigne ciutat de Barcelona per Carles Amorós, provensal: nomenat *Vita Christi de la Reverent Abbadessa de la Trinitat.* S'acabà d'imprimir el dia 20 de abril del any 1527.»

2. ATRES OBRES

A mes de la *Vita Christi* se li atribuïxen també:

SPECULUM ANIMAE

Es una obra sobre mística que el famós historiador D. Agustí Sales, Croniste de la Ciutat de Valéncia, va vore en el monasteri de la Trinitat l'any 1761.

SERMONS

Segons D. Hipolit de Sampér i Gordejuela, este llibre continuava ma-

nuscrít, i es va perdre per descuít de les monges i desídia inexplicable d'un frare carmelità que els lo va demanar de prestat.

III. OBRA LITERARIA

Sor Isabél de Villena, ademés d'una brillant figura en els anals del Convent de la Trinitat, es també una dona, l'única dona, que utilizà la ploma en paritat ab els millors escritors de la nostra literatura valenciana.

Paradoxalment, la grandea literària no li ve a Sor Isabél per ser literata. Ella va escriure com una exigència de sa vida per a comunicar a ses monges allò que els havia de dir o perqué els homens tots, sobre tot els senzills, saberen allò que debien sabér per a salvar-se.

Tots els seus critics, antics i moderns, han reconegut l'important aspecte literari de l'obra de Sor Isabél de Villena. Ya sabém, per haver-ho llegít mes amunt, lo que diu d'ella el matéix D. Hipolit Sampér.

El merit de Sor Isabél, sent i tot monja com era, fon havér deixat a un costat eix estíl fabulós i irreàl en la vida de Jesús, tan cultivat per uns atres escritors, i haver-se dedicat a escriure de Jesús una vida reàl en to tan humà i ab tal destrea, que fa reviure en sos lectors totes i cada una de les escenes de l'Evangeli, com diriem hui en reportages successius, que molt be podrien omplir les pàgines dels periodics, diaris i revistes, i inclús proporcionar materiàl de primera ma per als guions de la televisió.

Els detalls mes minims hi son ressaltats per la monja abadesa ab una gràcia especiàl, ab un tacte femení i un realisme digne de menció.

En el capitul X, foli XVII, quan nos parla de la pobrea en qué vivien Josèp i Maria, diu que santa Anna, «recordant-se de la pobrea que havia vist en casa de la seua filla, trames-li un parell de flaçades e algunes ayines de casa». Un poc després arredonix esta idea ab les paraules següents: «E axi la Senyora e Joseph staven en la caseta vivint ab molta caritat e puritat guanyant la vida ab lo treball de ses mans».

En naixer Jesús, cap. LXV, foli LXXIIIv, descríu cóm Maria l'abrigà ab els bolquers: «E acompanyant-lo en son plor ab sobirana pietat, embolca'l ab summa diligencia aiudant-li ses donzelles. Car diligencia li donava los bolquers: Caritat los escalfava: pobretat los estirava tant com podia: perque bastassen a cobrir los peuets del Senyor. E pietat portava un drap que li fos posat damunt lo cap. E tenint-lo la Senyora aixi bolcadet, lo Senyor leixa lo plorar: mostrant que havia pres plaer ab aquella robeta quel estalviava del fret».

En llegint estes paraules tan belles, que es poden posar en llavis de qualsevòl mare dels nostres pobles valencians, pensém en l'afirmació

que fa sant Tomàs d'Aquino quan diu que «no hi ha ni mai hagué cap nació o poble que tinguera sos deus tan prop com nosatres».

En idèntica línea de naturalitat i de detall, al relatar, dins del capitul LXXXIII, foli CII, la fugida de la Sagrada Família a Egipte, hi descriu l'ajuda de sa mare i de les seues germanes que la proveïren de viandes per al camí: «desijoses de servir sa Senyoria, despenjaren rayms e mangranes e posaren-ho en una cistelleta ab altra fruyta seca per proveir-la del que podien, car eren molt certes que lo cami era tan aspre, que no trobarien per a menjar ne encara erba per a la somera».

I en acabar Jesús el dijuni dels quaranta dies ab quaranta nits en ple desert, la mare, segons Sor Isabél de Villena, capitul CIX, foli CXIIIv., li envia el primér quemenjar: «pres una cistelleta, e de ses propies mans posa en aquella unes tovalletes e un torcaboca e tovalloleta de exugar les mans e pa e fruyta seca e un poc de peix, car altra vianda no trovava en casa sua».

Detalls com estos fan de la vida de Jesús una narració realista, en la que els personages actuen a lo humà i donen a la història de Jesús una visió, dins de lo diví, lo mes humanística possible.

Si nos adinsém en el tema de la sensibilitat femenina en l'obra de Sor Isabél de Villena, nos veém fràncament desbordats. ¿Com, si no, s'explica eixa abundància de diminutius tan oportuns i tan ben triats? Ací en van uns quants com a eixemple: «pobrellets drapets, bolquerets, porchet, cambreta, fillets, capçalet, careta, caseta, tovalloles, sistelleta, faixadet, bolcadet, robeta, cabet, peuets, nebodet, jardinet, coveta, banquet, pobrellet, lo fillet seu closet dins lo ventre, les seues manetes...».

També son maravellosos els monolecs que l'Abadesa de la Trinitat fica en boca de Maria, la Mare de Deu. En el naiximent de Jesús, capitul LXVI, foli LXXIII v. i LXXIIII: «¡O maravellos fill de Deu! Vos qui per la vostra gran potencia e magnificencia cloeu tota la terra dins la vostra ma. Hara, vida mia, sou calfat e recreat ab aquests pobrellets drapellets.»

En la circumcisió, cap. LXVIII, foli LXXVI: «¡O amor e vida mia! Vos sou turmentat en la vera delicatissima carn, e yo so travessada de dolor dins la anima mia.»

I al peu de la Creu, cap. CCXIX, foli CCXXXXIIII: «¡O fill meu y Senyor! Quanta alegria prenien los meus ulls mirant la bellea de aquest front. E ab quanta dolor e amargor lo contemple ara vehentlo aixi trahucat e foradat, unflat e sanchtrait.»

També en l'Aparició de Jesús després de ressucitat, cap. CCXXXVII, foli CCLXI: «¡O vida y amor mia! Lo meu cor regala e defail de tots puncts sentint la dolçor de la vostra inmensa caritat. Les entramenes mies, Senyor, son inflammades per abundosa dolçor e consolacio.»

Además d'estes i d'atres innumerables frases, que demonstren sa sensibilitat femenina, també es podrien aduir moltissims relats de fets, tals com el que nos servíx d'eixemple, contingut en el capitul XC, al foli LXXXXVIII: «La Senyora, volent comunicar a Joseph lo gran goig que tenia, com lo Senyor fill seu començava a parlar... E lo Senyor, mirant-lo en la cara [a Joseph] ab una rialleta, posant-li les manetes sobre lo cap, deyali balbucejant: Pare!»

El caracter d'este treball no nos permet ampliar-lo mes, pero sí que cal afirmar que l'obra de Sor Isabél de Villena es com l'aigua al sol, que està brodada d'infinits matisos: es dólçament candorosa en evocar les escenes de Betlém o les gracietes del Chiquet del fustér; dramàtica al reviure els terribles dolors de la Passió de Jesús; profètica quan es submergíx en els arcans de Deu; tenyida d'armonia al descriure la glòria del cel; trèmula d'amor quan vol comunicar als cors dels humans els incendis de l'amor diví que transfiguren el seu.

Per lo demés, hi ha que dir de Sor Isabél de Villena que, educada en la cort reàl, sap molt be aprofitar ses vivències i plasmar-les en la seua obra al descriure les embaixades angèliques, el text dels anuncis, la denominació dels personages, etc., etc.

En quant a les fonts que pugué consultar, seria est un treball molt important a realisar, puix que l'autora, de cites no en dona cap. Per descontat, sa inspiració està en els Evangelis, en els Llibres de l'Antíc i del Nou Testament, en els Sants Pares de la Iglésia, en els escritors mistics i en els llibres llitúrgics. Mes que una cita estereotipada complidora d'una missió, Sor Isabél de Villena sap expressar un contingut, una síntesis doctrinàl i el pensament de la Mare Iglésia sobre una matèria concreta.

La cultura d'esta dama, considerada en son històric entorn, es realment extraordinària, i el seu talent, ben prodigiós.

Val la pena acabar est apartat dient que la prosa de la nostra escritora pertany a l'alta prosa de la mística franciscana, la que naix del carisma del seu fundador Sant Francesc d'Assís.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Encara que en la introducció de la *Vita Christi* diga Sor Isabél de Villena que l'escríu «perque los simples e ignorants puguen saber e contemplar la vida e mort de nostre Redemptor e Senyor Jesus, amador nostre», no es que ho fera ab un llenguage vulgar, prenent est adjectíu «vulgar» en contraposició a «literari», sinó al llatí, llengua considerada com a culta en aquells temps, ya que ella escrivia ab el llenguage corrent de la societat ben educada d'aquella Valéncia.

Es veritat que Sor Isabél no va dir expréssament que escrivira en Llengua Valenciana o, a lo manco, no nos consta, sinó en *Romanç*.

¿Cal explicar ara lo que vol dir Sor Isábel de Villena quan diu que escrivia en *Romanç*, tal com ho dia també el matéix Jaume I i ho han repetít tants i tants escritors valencians? Es ben sabut que la llengua «romanç» o romano-vulgar, parlada pel poble, va seguir son procés d'evolució durant l'època romana en Espanya i que després continuà evolucionant d'un modo mes progressíu en l'època visigoda. D'esta llengua romano-vulgar en deriven les anomenades llengües *romanç* o romàniques, que anaren creixent en cada nacionalitat o regió ab ses pròpies peculiaritats. El *romanç* o *romàncium* es en el Regne de Valéncia el valencià; en Galícia, el galléc; en Catalunya, el català, i en Castella, el castellà.

Per això, no sense motius diria el P. Fullana mes tart: «La pretensió, de molts catalans i també d'alguns valencians, de volér nomenar llengua catalana al llenguage valencià, nos paréix, com sempre nos ha paregut, una pretensió desgavellada i molt fora de raó.»

I, per això matéix, des de D. Hipolit Sampér i Gordejuela fins als atres bibliografs que han tractat de Sor Isabél de Villena, tots asseguren que va escriure en Llengua Valenciana.

Estos son els seus testimonis:

El de D. Hipolit Sampér: «*Vita Christi, de la Reverent Abadesa de la Trinitat*, compuesto en Lengua Valenciana».

D. Josèp Rodriguez, en sa *Biblioteca Valentina*, afirma: «Escribió dicha Señora en nuestro Idioma Materno».

D. Vicent Ximeno, en sa obra *Escritores del Reyno de Valencia*, al referirse a la *Vita Christi* de Sor Isabél de Villena, repetíx les paraules de Sampér: «Está compuesto en Lengua Valenciana».

I aixina ho van recalcant els demés.

Pero, per mes que ningú no haguera dit res, i l'obra de Sor Isabél de Villena hagués aparegut com d'un anonim autor, només per son estudi inter hauriem pogut aplegar a la conclusió que l'havia escrita en Valencià.

Esta relació de paraules, triades al vol, que no pretén ser exhaustiva, creém que nos ve a mostrar ben clàrament que la nostra Abadesa de la Trinitat escrivia en la Llengua Valenciana que ella parlava ab la gent del seu temps, la mateixa Llengua Valenciana que hui i ara parlém: «atràs, l'orde, embaxador, recebir, benaventurada, ànimo, lo restant, puix, defendréu, despedir, amorós, verdadérament, eixint, cortina, falda, strado, dispensadora, naixca, nodriça, servici, antorcha, paraís, resplandor, tardar, testifica, l'ajuda, altea, bellea, confusos, sala, jornada, triumfo, menejar, hui, angústies, pesebre, huit, descans, modo, maravellats, ànsies, fatigues, cambi, peregrinants, unflant, juí, febra, desordens, spill, temerosos, incurable, agrevia, torcar, pereós, vengarse, medicines, malicioses, hobedients, empastres, resplandent, oreu, obtinguda, preníu, resplandir, maravellosament, calitat, viuda, piadós,

servidors, defesos, carreres, criats, deport, concebiment, cabanyes, sagell, descuidàdament, regirar, rosegar, fahena, atribulat, empremtar, Rafèl...»

Un atre tant es pot dir d'estes frases agafades al vol: «esta fahena, ficar lo genoll en terra, Mar Roja, estes clamors, d'estes donzelles, son curs, reàl cadira, hoir lo consentiment, ixque-lo a recebir, vos amarà, amprar de mi, abraçar als miserables, de hu en hu, lo cendemà, reàl manto, manto forrat, capsa redona, no giréu la cara de mi, escamparen infinides làgrimes, ixen rius, basques de cor, sancers de cor, reàl corona, criades vostres, fer lliga, sa habitació, revessa inclinació, hon vos estéu e habitéu, mos fills, escampar la vostra preciosa sanc, ni solaç ni deport, ses necessitats, era de sis mesos, la cambra on estava tancada, per lo camí, ficà los genolls en terra, ab los ulls al cel e les mans juntes, esta circuncisió, la seua dolça maneta, la sanc que escampà, estes profecies, esta comanda, viure de la fahena de ses mans, cuidí morir d'enyorament, soportar la vida...»

Digàm finalment que, si els pintors de l'Edat Mijana solien fer els retrats de les dones, d'un modo especiàl els de la Verge Maria, Mare de Deu, sobre un fondo d'or, creém que, per justícia, Sor Isabél de Villena també s'ho meréix, perqué sa image de dona i d'escritora quede ben dígnament emmarcada en els anals de la història valenciana, per a admiració de propis i estranys.

Quan tenim quasi a les portes el V Centenario de la mort de tan ilustre escritora, ¿no serà l'hora de despertar-nos ya als crits d'activa esperança per a commemorar-lo com ella es meréix?

Que tot lo que hem dit fins ací valga, des d'ara, com un homenage iniciàl a la «molt docta, entesa, virtuosa, eixemplar i molt afavorida de Deu, la monja-abadesa, Sor Isabél de Villena», honra i glòria de les dones valencianes i de la Ciutat i del Regne a on ella va naixer, hi vixqué i va morir.

Ab priuilegi

Vita christi dela Reuerent Abbadessa

Dela trinitat: nouament historiat: correegit y emenat per vn mestre en sacra theologia:

Portada del Llibre **Vita Christi,** segona edició, any 1513

CARTA DE DON HIPOLITO DE SAMPER y Gordejuela, Procurador General de ſu Orden de Monteſa, Capellan de Honor de S. M. de ſu Conſejo, ſu Aſſeſſor jubilado de Bayle, General de la Ciudad, y Reyno de Valencia, Adminiſtrador del Hoſpital de Aragon, y Juez de la Nunciatura de Eſpaña.

I Señor, y mi Amigo. Ayer, continuandome V. m. ſus favores, fue ſervido de participarme los pliegos impreſſos, que tenia de ſus *Advertencias Hiſtoricas*. Y aunque eſta obra correſponde à las demàs de V. m. pues todas eſtàn llenas de noticias ſelectas, y de verdades ſolidas, quando leìamos el num. 83. pag. 80. dixe como D. Enrique de Villena, Maeſtre de Calatrava, ademàs de Doña Beatriz de Aragon, avia dexado otra hija, fuera de matrimonio, que por ſu virtud, y exemplar vida, merecia eterna memoria.

Dixe à V. m. quien era, y manifeſtando el libro, que compuſo, me inſtò le embiara eſtas noticias por eſcrito, obedezco, y comiençe de eſta ſuerte.

La Venerable, y Excelentiſsima Señora Sor Iſabel de Villena (llamada en el ſiglo *Doña Leonor de Villena*) fue hija, no legitima, de Don Enrique de Villena y Caſtilla, XXIU. Maeſtre de Calatrava, nieta de Don Pedro de Villena y Arenòs, viſnieta de Don Alonſo de Aragon y Fox, I. Marquès de Villena, Condeſtable de Caſtilla, y Duque de Gandia, llamado el *Real*, tercera nieta del Infante Don Pedro de Aragon, y Napoles, y quarta nieta del Señor Rey Don Jayme el II. de Aragon, Fundador de mi Sagrada Religion de Monteſa. Naciò el año 1430. y en el de 1445. tomò el Abito de Religioſa Franciſca, que llaman de *Santa Clara*, en el Convento de la Santiſsima Trinidad de Valencia. que acabava de fundar la Señora Reyna de Aragon Doña Maria de Caſtilla, muger del Señor Rey Don Alonſo el U. que conquiſtò à Napoles.

En el año 1463. la nombraron Abadeſa de ſu Convento, y lo fue haſta dos de Julio 1490. en que muriò, pero ſuccediò, en ſu eleccion, vna coſa maravilloſa. Algunas Monjas no querian darla el voto, porque no era legitima, y vna noche, eſtando la Semanera tocando à los Maytines, oyò en la Sala del Capitulo gran ruido en los hierros de vna Rexa, y llegandoſe à ver lo que era, paſsò por el Altar del Señor San Miguel Arcangel, y la hablò, di-

---

Primera pàgina de la Carta de Don Hipolit de Sampér, datada el 20 d'agost de 1688, en la que afirma que el Llibre **Vita Christi** de Sor Isabél de Villena, està escrít en Llengua Valenciana

diziendola: *No temas, que yo eſtoy en la guarda, dirás à las Religioſas, como Nueſtro Señor eſtà muy enojado por el diſturbio, que ay en la Comunidad, acerca de la eleccion de Abadeſa, que embiava à caſtigarlas, pero teniendo à mi cuydado la guarda, y cuſtodia de eſte Convento, he ſuplicado à ſu Divina Mageſtad ſuſpendieſſe el caſtigo; que es del ſervicio del Altiſſimo, que eligan por Abadeſa à Sor Iſabel de Villena.* Reſpondiò la Religioſa, que obedeceria; pero dudava la dieſſen credito; à eſto el Arcangel bolviò de arriba abaxo la lampara, que eſtà ſiempre en dicha ſala: y ſaliendo las Religioſas à los Maytines, viendo el prodigio, que ardia, y no caia el azeyte, la Monja Semanera las declarò lo que le avia paſſado, y todas vnanimes votaron por Sor Iſabel de Villena.

Eſta Venerable Señora dexò eſcritos dos libros, vno de Sermones, que no ſe diò à la Eſtampa, y pidiendole preſtado vn Religioſo del Carmen, ſe perdiò, por deſcuydo de aquellas Santas Religioſas. Otro intitulado: *Vita Chriſti, de la Reverent Abadeſa de la Trinitat*, compueſto en lengua Valenciana, pero con eſtilo tan elegante, con clauſulas tan doctas, y con tan pias vozes, que por divertido, que eſtè el que le lee, no puede dexar de enternecerſe. Eſtà la obra al modo de los libros, que oy corren con nombre de la Venerable Madre Sor Maria de Jesvs, Abadeſa del Convento de la Villa de Agreda, de la miſma Religion, que fue nueſtra Valenciana Eſcritora. Se imprimiò en Valencia, dos vezes en folio, la primera por *Lope de la Roca*, Aleman à 22. de Agoſto 1497. y eſte tengo en mi libreria, que le hizo dar à la eſtampa *Sor Aldonça de Monſorui*, ſu Suceſſora en el Abadiazgo de dicho Convento, y lo dedicò à la Sereniſsima Señora Doña Iſabel de Caſtilla, nueſtra Reyna Catolica. La ſegunda por *Jorge Coſtilla*, à 12. de Octubre 1513. de ambas quedan muy pocos exemplares.

Miguel Perez, Ciudadano de Valencia, traduxo de Latin, en lengua Valenciana, la obra del Menoſprecio del Mundo del Maeſtro *Juan Gerſon*, Canceller de Paris, y la dedicò à nueſtra Venerable Madre Abadeſa, la qual ſe imprimiò, deſpues de ſu muerte, en Valencia à 16. de Febrero 1491. Aſsimeſmo aquel inſigne Poeta Valenciano *Mos. Bernardo Fenollar*, dedicò à eſta Excelentiſsima Señora la Hiſtoria de la Paſsion de nueſtro Señor Jeſu-Chriſto, ſiguiendo al Evangeliſta San Juan. Es obra tierna, y llena de admirables conceptos, en Dezimas Valencianas, impreſſa deſpues en Valencia año 1493. Y aunque oy eſta lengua eſtà caſi olvidada de todos, y poco atendida de noſotros, no quiero dexar de poner aqui la primera Dezima de la Epiſtola Dedicatoria, para que ſu erudicion de V. m. (que todo lo comprehende) vea por eſta muestra la riqueza de la tela, que queda en eſta poco conocida Tienda.

Se-

Segona pàgina de la Carta de Don Hipolit de Sampér

Joàn Roiç de Corella

OIÇ de Corella es un noble llinage valencià procedent de la vila de Corella, del Regne de Navarra. Encara que el cognòm es Corella, tal com consta en molts documents, ya des de la conquesta del rei Jaume I aparéix junt al patronimic Roiç, que el precedíx.

Els cavallers d'este cognòm gojaren de gran prestigi davant dels reis i els acompanyaven en les expedicions militars mes importants, i ocuparen també carrecs rellevants en la societat valenciana, tals com els de jurat de la ciutat i governador generàl.

Una atra dada que nos convé destacar es que, al voltant dels anys en qué va viure el nostre Joàn Roiç de Corella, hi figuren uns quants homonims seus, i per això convé estar sobre avís en les dades de sa vida, per a no atribuir-li'n d'atres, sinó les que vagen avalades per documents historics.

I. BREU BIOGRAFIA

Joàn Roiç de Corella, naixcut segúrament en Gandia, fon fill primogenit del matrimoni Ausias Roiç de Corella i Aldonça Corella. Poeta inspiradissim i prosiste d'elegant estíl, culmina una de les èpoques mes brillants de la història de la literatura valenciana.

Sabém que el seu agüelo patern també es dia com ell, Joàn Roiç de Corella, i estava casat ab Joana de Natera, filla de Joàn i néta d'Andréu Natera.

En torn de l'any del naiximent del nostre famós escritor s'han donat distintes dates. Segons els documents de primera ma que hem compulsat, be podém assegurar que naixqué cap al 1438.

Les famílies Roiç de Corella i March estigueren molt ben relacionades entre elles, tant que abdós van firmar, l'una i l'atra, diferents documents publics i notarials, tals com testaments i contractes de matrimoni. N'es prou si diém que el pare del nostre Joàn Roiç de Corella fon testimoni del contracte matrimoniàl d'Ausias March i

Joana Escorna el dia 23 de febrér de 1443, i l'agüelo, Joàn Roiç de Corella, va ser marmessor executor del testament de Joàn March, fill de Pere March, poeta, primér senyor de Beniarjó.

Es mes, si nos ateném al testament de Pere March a on se diu que Joàn Roiç de Corella, agüelo del nostre escritor, era cosín germà seu, en resulta que Ausias Roiç de Corella i Ausias March eren parents molt apropats.

El matrimoni d'Ausias Roiç de Corella i Aldonça Corella va tindre quatre fills: el primogenit, dos homens mes, Manuèl i Lluís, i una chica, Dalfina.

Es pot supondre que la família, a mes de la casa pairàl de Gandia, tindria també casa en Valéncia. També demostra sa relació ab la ciutat de Valéncia el fet que, entre els benefactors del Convent de la Trinitat que s'edificava en esta ciutat, fundat per les Clarises de Gandia, apareixen els noms de Ausias Roiç de Corella, Aldonça Corella i sos fills Joàn, Manuèl i Lluís. Segúrament per aquells anys de 1446-1449 encara no havia naixcut Dalfina.

De la infància i de la joventut de Joàn Roiç de Corella tenim molt poques notícies.

Pel testament de son pare sabém que el fa heréu universàl de sos bens i que son pare morí abans del 16 de ginér de 1450, quan ell tindria uns 12 anys.

Sa mare, Aldonça Corella, aparéix en uns quants documents com a usufructuària dels bens de son marít i com a tutora i curadora de sos fills.

Es de creure que, sense desmuntar la casa de Gandia, se'n vindria ab sos fills a la ciutat de Valéncia per tal de procurar-los una instrucció i una educació mes polides. El matéix Joàn dirà, en sa correspondència ab el Princip de Viana, que «es cria en braços de la Sacra Theologia».

Abans dels 33 anys d'edat ya era Mestre en Sagrada Teologia, titul del qué blasona i s'envanix.

Una de les costums de l'època era l'intercambi de cartes —d'altura— entre els intelectuals, reis i alts dignataris. De la correspondència del Princip de Viana, mort el 23 de setembre de 1461, podém deduir que el jove Joàn Roiç de Corella destacava en els ambients literaris com un home important.

En un document de l'any 1471 aparéix ab el titul de «Reverend e magnific mossen Joan de Corella, cavaller e mestre en sacra teologia». Per estos tituls hi ha qui ha cregut que era sacerdot; pero ni el titul de «Reverend» ni el de «Mestre de teologia» autorisen a pensar que ho fora.

El titul de «Reverend» aparéix contínuament en els documents de l'època atribuít a persones rellevants, no eclesiàstiques, i també als

sants, no sacerdots; i el de «Mestre de teologia» el podém vore, per eixemple, en el matéix testament de Joàn de Rocafort, del qual fon marmessor el nostre Corella, a on aparéix el difunt Rocafort com a «mestre de sagrada teologia» i se sap que no era sacerdot perqué consta expréssament el nom de sa mullér i els de sos fills.

Pero sí aparéix com a predicador, concrétament en la Seu de Valéncia. Aixina consta en una nota de l'archíu de la Seu Valentina; i mossén Bernat Fenollar, canonge, dia d'ell elogiósament:

Un altre Sent Pau
ohint-vos contemple;
quand vos sermonau
alegra's lo temple;
tot hom s'entristeix
de vostre sçilenci;
la fama vos creix
d'un altre Terençi.

Pero preguntém: ¿El Roiç de Corella predicador es el matéix Joàn Roiç de Corella escritor, biografiat nostre? Mentres no n'hi haja documents fefaents que nos asseguren tal identitat, no podém afirmar res en concret.

Inclús en el cas que es provara que el predicador es el nostre Joàn Roiç de Corella, tampòc no es provaria que era sacerdot, perqué, segons la costum de l'època, els simples tonsurats o els tonsurats ab unes atres ordens menors predicaven en determinades ocasions, cosa que sempre ho han fet els qui havien pres ya l'orde major del diaconat, iguàl que es fa ara.

En els archius de Valéncia abunden els documents en els qué d'alguna manera intervé el mestre Joàn Roiç de Corella, tal com, per eixemple, en el de cessió a favor del bisbe Jacme Perez, a on aparéix com a marmessor de son cunyat, Lluís Figuerola, i en el qué recebíx un cens de determinada quantitat de dinér. D'entre els molts documents que tenim a ma sobre el nostre Roiç de Corella cal remarcar, per sa importància, u del propi rei en el qual demana al baile del Regne de Valéncia, Don Didac de Torres, el llibre del nostre escritor que du per titul *El Cartoixa.*

El 30 d'agost de 1478 atorga son testament davant d'Antoni Barreda (testament que fon publicat, després de sa mort, el 6 d'octubre de 1497) en el qual deixa sos bens a sa germana Dalfina, casada ab Lluís de Figuerola, la qual, als quatre dies de la mort de son germà, el 10 d'octubre de 1497, fa donació lliure de tota l'herència a Isabél Martinez de Vera davant del notari Jaume Albert.

D'esta dona nos consta que Joàn Roiç de Corella va tindre dos fills, Joàn i Estefania. Isabèl pagà a Dalfina unes quantitats que li devia son germà Joàn. Sos fills, Joàn i Estefania, apareixen en un

document de censals del 7 d'abríl de 1498 i en un atre del 6 de juny de 1499. Ademés Joàn hi figura primér com a cavallér i després com a comendador de Santiago.

Joàn Roiç de Corella morí el dia 6 d'octubre de 1497.

II. BIBLIOGRAFIA

OBRES EN PROSA

1. OBRES DE SAGRADA ESCRITURA

En est apartat només podém incloure el Psalteri, única obra sobre la Bíblia que va escriure o traduí el nostre mestre Joàn Roiç de Corella.

PSALTERI

Es una traducció del Salteri o Salms de la Vulgata, que la Iglésia ve utilisant a través dels sigles per a la litúrgia de la Missa, Breviari i Sacraments, aixina com també per a l'us de tots els estudis i documents, i que sancionà oficialment el Concili de Trento.

La versió a la Llengua Valenciana del mestre Joàn Roiç de Corella es molt fidél al text originàl i manté una gran dignitat i elegància en el transcurs dels 150 salms.

En este temps en qué la Iglésia Catòlica ha donat oficialment cabuda en sa Litúrgia a les llengües vernàcules, la Província Eclesiàstica Valentina, en conte de buscar noves traduccions, quasi mediocres, hauria d'havér utilisat, perqué valia la pena, esta versió valenciana, literalment impecable, i mes quan, entre d'atres eixemplars, la nostra Ciutat en dispòn d'un manuscrít.

2. OBRES RELIGIOSES

LO CARTOIXA

Aixina es denomina una extensa Vida de Jesucrist, que va escriure un cartoixà d'Estrasburg, Ludolf de Saxònia, en llengua latina i que alcançà un gran exit, tant entre els seus contemporanis com entre les generacions posteriors. Esta Vida de Crist no pertany al género popular com unes atres d'eixa època, sinó que supòn un estudi molt profund de la vida de Jesús i nos oferíx allò que hui diriem una reflexió teològica d'especiàl consideració per a l'home de fe.

Del conjunt d'esta obra diu D. Marcelí Menendez i Pelayo: «*La Vita Christi* es una extensa vida del Redentor conforme al texto de los evangelios, dilatado con meditaciones y comentarios, donde caudalosamente vierte su autor, famoso en los tiempos medios, lo más selecto de la doctrina de los Padres de la Iglesia. La traducción que

está hecha en noble y robusto lenguaje y es una de las mejores muestras de la prosa de aquel tiempo, mereció la honra de servir de lectura espiritual al Beato Juan de Avila y a Santa Teresa de Jesús, y durante todo el siglo XVI fue libro de uso frecuente entre los predicadores, para quienes había dispuesto el traductor una tabla metódica a modo de repertorio.»

Joàn Roiç de Corella mamprengué el treball de traducció a la Llengua Valenciana d'esta obra que el tingué ocupat durant cinc anys, pero que, a la fi, la va vore del tot coronada per l'exit, degut a ses repetides edicions.

Referint-se a la versió valenciana, diu Menendez i Pelayo que: «No es menos apreciable que la traducción castellana y portuguesa, bajo el aspecto del lenguaje y todavía más rara que ninguna de ellas, que hizo el famoso poeta valenciano Joan Roiç de Corella, maestro en Sagrada Escritura, a ruegos del Magnífico Caballero Fray Jaime de Bosch, de la Orden de Montesa. Son también cuatro espléndidos volúmenes en folio que es casi imposible ver juntos.»

Lo quart del Cartoixa

Este llibre conté l'última part de la traducció valenciana de la Vida de Jesucrist, escrita pel ya citat Ludolf de Saxònia.

Es cosa estranya que l'autor, tenint preparada tota l'obra, començara sa publicació per l'última part que es esta; potsér s'explique perqué esta quarta part conté per al gran public lo mes important i atraent de la vida de Jesús, com es sa passió i sa mort.

Es va editar en Valéncia el 16 de febrér de 1495 i aconseguí tal exit de lectura en totes les bandes que eixe matéix any, el dia 6 de novembre, s'imprimíx novament; en Barcelona es va imprimir l'any 1513.

En este quart llibre descríu els passages evangelics que seguixen a la Cena del Senyor i acaba ab el Juí finàl i la Glòria Eterna.

En el capitul 26 aparéix una curiosa formulació del Credo. Al finàl es troba la famosa oració a la Verge Maria.

Lo primer del Cartoixa

Este volúm conté la primera part de la Vida de Jesús i comprén des del tema de la generació eterna del Verb fins al miracle del criat del centurió de Cafarnaúm. El dedicà a Jaume del Bosch i fon imprés en Valéncia el 13 d'abríl de 1496.

Lo segon del Cartoixa

Abraça este segón llibre des del miracle del centurió de Cafarnaúm fins a la Transfiguració. Fon imprés també en Valéncia cap a l'any 1500, després de la mort de Joàn Roiç de Corella, tal com es fa constar en el colofó.

Lo terç del Cartoixa

Continuant la Vida de Jesús, este volúm comença en el misteri de la Transfiguració de Crist en el Mont del Tabor fins a l'última Cena. Encara que no està datat, es creu que va ser imprés en Valéncia cap al 1495.

Oracionari del Cartoixa

Conté unes quantes oracions que foren compilades per Nicolàu Poncell.

La Vesio

Este breu tractat està contingut en un opuscul editat per Lambert Palmart el 28 de juny de 1488 i que conté els treballs en prosa del concurs literari de l'any 1487.

El nostre escritor en esta *Vesió* demostra, valent-se de set arguments teologics, el misteri de la Immaculada Concepció de la Verge Maria, misteri molt apreciat pels valencians de tots els temps, ara ya dogma de fe.

A mes de la defensa d'este misteri de la Concepció Immaculada de la Mare de Deu, conté la descripció del valencianissim retaule de Nostra Senyora de Gràcia i l'elogi de Mossén Ferràn Dieç.

L'incunable es de l'any 1488 i comença aixina: «Jhesus, Mariae filius. Comença la excelentissima obra en prosa sobre la verissima immaculada concepcio de la Mare de Deu, a instancia del noble mossen Ferrando Dieç, prevere.»

Tractat de la Concepcio de la Sacratissima Verge Maria, Mare de Deu, Senyora Nostra

D'esta obra del Mestre Corella només nos dona notícia D. Vicent Ximeno, qui, en sa obra *Escritores del Reyno de Valencia*, nos diu que fon impressa «en 4.°, sin nota de impresión, ni de año. Divide la obra en tres partes. En la primera expone qué cosa sea pecado original, y cómo se contraxo. En la segunda, cómo fue preservada nuestra Señora por su Hijo Divino de este pecado. Y en la tercera da solución a los argumentos del texto».

3. OBRES FILOSOFIQUES: PSICOLOGIA

Per tal de podér agrupar d'algún modo estes obres de Corella, s'inclouen dins de la Filosofia, en esta secció de Psicologia.

Triumfo de les Dones

Es una obra en la que l'autor exalta el sexe femení defenent-lo de les acusacions de sos detractors: «Escriu una dona, que ha nom Veritat, la present letra a les altres dones, mostrant elles ser mes per-

fectes que els homens.» Per tant, es la pròpia Veritat qui parla i defén les dones d'un modo retoric, utilisant els arguments de l'època.

Glossa les paraules del rei Salomò en les qué diu que, entre mil homens, n'hi ha u de bo, i de dones, no cap. Comenta la doctrina d'Aristotil. Es referíx a les dones ilustres de la Bíblia i de la Història Eclesiàstica.

Acaba l'obra ab 18 versos estrambs dedicats a la Mare de Deu, de gran qualitat, en el tema dels quals l'autor es mou com en son propi ambient.

Letra que Honestat escriu a les dones

En esta obra seguíx la mateixa línia de l'obra anterior. Posa en llavis d'Honestat l'alabança de l'esposa de Joàn Fabra. D'esta obra, escrita en 1462, només queden uns quants fragments.

4. OBRES MITOLOGIQUES

Al referir-nos a les obres mitològiques de Joàn Roiç de Corella hem d'afirmar que a través d'elles descobrím l'escritor que intenta acostar-se a les fonts dels classics, a mes de revelar-se-nos ab son estil purissim com a mestre consumat, tal volta perqué esta temàtica s'ajustara a son estat psicologic. No en va la majoria d'estes obres mitològiques tenen molt que vore ab les obres amoroses.

Entre els classics de l'antiguitat preferíx a Ovidi, del qué fa son autor preferít.

Historia de Jeson i Medea

Es la millor, la mes extensa i la mes originàl de les obres de Corella corresponents a este gènero. Ses fonts d'inspiració van ser la Heroida XII d'Ovidi i la tragèdia Medea, de Sèneca.

Coincidíx ab elles en les grans línies, pero no en la lletra, ya que el Mestre Corella sap ampliar els fets i enriquir-los ab detalls que revalorisen els propis texts d'aquells classics.

La intenció de l'obra es veu clara en el seu matéix titul: «Escriu Medea a les dones la ingratitut e desconeixença de Jeson per a dar exemple d'honestament viure.»

Historia de Leander i Hero

L'obra està inspirada en les mateixes Heroides d'Ovidi, Epístoles XVIII i XIX, i cal situar-la, en la cronologia del nostre escritor, abans de l'any 1483. Si be es veritat que el Mestre Corella tindria present l'obra d'Ovidi, es precís reconeixer que també es va servir d'atres fonts o va inventar moments especials per a donar a sa història de Leander i Hero una frescor i novetat que la fan distinta, encara en el moment culminant de la mort d'Hero, que cau abatuda per l'espasa sobre els

braços gelats de Leander, el mort per qui ella moria. En esta obra aparéix el famós epitalafi de Leander i Hero que transcribím:

> Amor cruel / quils has units en vida,
> Y ab gran dolor / lo viurels has fet perdre:
> Apres la mort / los tanqua [e]n lo sepulcre.

Raonament de Telamo e Ulises

Son titul es: *Rahonament de Thelamo e de Ulixes en lo setge de Troya, davant Agameno, apres mort Achiles sobre les sues armes.*

L'argument d'esta obra son els debats entre Telamo i Ulises, després de la mort de l'héroe Aquiles davant de la forta muralla de Troya, procedents de la Metamorfosis d'Ovidi, llibre XIII, ab mes o manco fidelitat al text originàl; pero lo que no es pot negar es que ací també Roiç de Corella manifesta sa facilitat d'expressió per a adornar el discurs.

Lo plant de la Reyna Ecuba

El manuscrít d'esta obra està datat cap al 1498. Pertany a les obres mitològiques i en ell nos relata els fets de la destrucció de Troya. Els laments de la Reina Ecuba davant dels estralls de l'exercit grec constituïxen la part centràl de l'obra en la qué hàbilment sap posar Corella, al llarc d'un sentít monolec, tota la força de sa desbordada inspiració en presència de la mort del rei Priam, son espós, i de la de sos fills, Hector i Policena, i de la del seu nét, Astianacres.

Es provable que Roiç de Corella tinguera present els escrits de Sèneca, dels quals pren a voltes, ademés d'algunes idees, també ses mateixes paraules. Pero, salvant tots els defectes que te, l'obra es suficientment originàl perqué el lector la seguixca llegint ab gran interés fins a l'última frase.

El titul de l'obra es: *Plant doloros de la Reyna Ecuba raonant la mort de Priam e de Policena e de Astianacres.*

Lo Jardi de amor

La lamentació de Mirra, filla de Sinarras, la faula de Narcís, i la poesia de Piramo e Tisbe formen una sola composició que correspón al titul *Lo Jardi de amor.* Escrita esta obra després de 1471, pren sa inspiració en la Metamorfosis, obra d'Ovidi, pero de factura virgiliana.

En esta trilogia maravellosa es tracta, mes que d'una traducció, d'una interpretació personàl del nostre escritor, el qual es mou ab tota llibertat en els famosos *plani* en els qué «ab desig de trobar a ma dolor semblant companyia, he desamparat aquest mon, devallant en los trists e tenebrosos plans de Plutó, per aquell cami que al desterrat de Troya mostra la inclita Sivilla.»

Lamentacio de Biblis

Està inspirada en la Metamorfosis d'Ovidi, llibre IX, des del vers 454 fins al finàl. Du per titul: *Lamentacio de Biblis, germana de Cauno.*

Esta obra està escrita a usança de la trilogia de *Lo Jardi de amor.*

La conclusió del Mestre Corella es moralisadora. «E aixi plague als fats —diu la trista Biblis— que lo meu cos, convertit en font, nomenada per mon nom, fos eixemple a les altres dones de no amar sino solament ço que justament puguem atendre.»

Com ya es comprén, l'obra tracta de la història dels amors de Biblis ab son germà Cauno.

Letres de Achiles e Policena

El titul es: *Lletra fengida que Achiles escriu en lo setge de Troya, apres mort Hector.* Son unes cartes fingides d'Aquiles a Policena. Es est un tema molt freqüent en la literatura medievàl; segúrament Corella es va inspirar en Ovidi, com en les atres obres mitològiques, creant d'este modo com unes Heroides originals que podriem dir ser pròpies del Mestre Roiç de Corella.

Lo Johi de Paris

L'obra du per titul *Lo Johi de Paris: Escriu Johan Escriva a mossen Corella. Visió del Judici de Paris feta per mossen Johan Escriva, ab la alegoria de aquell, feta per mossen Corella.*

Encara que la primera part, com be diu el titul, s'atribuíx a mossén Joàn Escrivà, es pot ben be assegurar la unitat d'estíl en la totalitat de l'obra.

Escrivà fa l'exposició detallada del juí valent-se de la Heroida XVI d'Ovidi. En la segona part o alegoria de *Lo Johi de Paris,* Joàn Roiç de Corella fa gala de sos coneiximents mitologics i de sos profundissims estudis teologics al presentar-nos, en les tres divinitats, Juno, Palas i Venus, els tres gran pecats: l'avarícia, la supèrbia i la luxúria. Paris personifica l'oci, enemíc de la virtut, a la vista del qual es presenten les divinitats adés ya citades.

Parlament en casa de Mercader

Pels adjunts de l'obra es deduíx que fon escrita entre 1469 i 1471. Comença ab esta exposició: *Parlament o collacio que s'esdevench en casa de Berenguer Mercader entre alguns homens d'estat de la Ciutat de Valencia, los quals ordenaren les historials pohesies seguents, ço es, cascu la sua en son elegant estil.*

S'inclòu entre les obres de Joàn Roiç de Corella, perqué fon ell qui, a bon segur, redactà no únicament el text de la introducció, sinó també lo que, després del sopar, narren el matéix Mercadér sobre la

poesia de Cefal i Proca; Joàn Escrivà, sobre la faula de Sila, filla del rei Mimo; Lluís de Castellví, sobre la història de Pacifé, esposa de Mimos, i Joàn Pròxita, sobre la poesia de Progmes i Filomena, que estàn totes elles basades en les obres d'Ovidi.

5. OBRES AMOROSES

La major part de les obres amoroses, tant en prosa com en vers, tenen alguna relació ab la vida íntima de l'autor: tal es el cas de Caldesa, personage al qui dedica vàries composicions.

Tragedia de Caldesa

Nos trobém davant d'una de les obres mes importants de Corella, tant per son estíl com per sa originalitat: *La tragedia rahonant un cas afortunat que ab una dama li esdevench.*

Es tracta d'una història de fidelitat. Comença ab una introducció que prepara els anims del lector i en la qué l'autor revela la tristea, la dolor i inclús la desesperació que s'apoderen de la seua ànima.

A continuació situa l'escenari del drama en un lloc que es: «Lo deleitos, amenissim Regne de Valencia, dins los murs de la sua major ciutat» i determina el seu temps, que es al finàl del regnat d'Alfons el Magnanim i al començament del de Joàn II d'Aragó.

D'esta tragèdia ha dit Menendez i Pelayo: «El fragmento de la llamada *Tragedia*, aunque no limpio de afectaciones retóricas, tiene pasión y brío. El poeta sorprende a su amada en flagrante delito de infidelidad, se querella desesperadamente y lanza contra sí mismo atroces maldiciones si vuelve a acordarse de tal amor. Ella con muchas lágrimas y suspiros y sollozos pide perdón por su culpa en versos amorosísimos.»

La tragèdia manté son interés perqué conté passió i força que brota de l'interior del cor de l'autor. Sos versos han passat a la història i corren de boca en boca. Per sa gran importància els transcribím ara i ací:

Mouras corrent / la tremuntana ferma,
E tots ensemps / los çels cauran en troços;
Tornara fret / lo foch alt en la sphera,
Y, en lo mes fons / del mon veuran lo centre;
Tinta de sanch / se mostrara la luna,
E tot escur / lo sol perdra la forma,
Ans que james / de mi siau servida;
E lo meu cos, / del prim cabell fins l'ungla,
Mirant-ho vos, / sia partit en peçes,
E, tornat pols, / no prengua sepoltura,
Ni rebal mon / tant çelerada çendra;
Nis pugua fer / algu gire la lengua

A dir: bon pos / a l'anima maleyta,
Si Deu permet / mos ulls vos puguen veure.

Epistolari ab el Princep de Viana

Dins de l'obra relacionada ab la tragèdia de Caldesa, convé destacar la correspondència entre Roiç de Corella i el Princip de Viana: *Escriu lo Princep Don Carlos a Mossen Corella. Respon Mossen Corella.*

Esta correspondència cal situar-la abans de la mort del Princip de Viana, Duc de Gandia, ocorreguda el 26 de setembre de 1471.

El tema que es propòn en la primera carta del Princip de Viana al Mestre Roiç de Corella era molt del gust del nostre biografiat, perqué coincidia plénament ab l'estat interior de sa pròpia vida.

N'hi ha tres respostes de Roiç de Corella, escrites en Llengua Valenciana, a les tres lletres del Princip de Viana, escrites en castellà.

En estes cartes el Mestre Corella dona al Princip de Viana grans tractaments, com el de «Vostra Magestat, Lochtinent de la divina magestat...». I li propina reiterats elogis i afalacs. No es deu perdre de vista que Roiç de Corella era de Gandia, i el Princip de Viana era el Duc d'eixa mateixa Ciutat.

En relació ab la tragèdia de Caldesa i sa protagonista, hem de dir que les paraules: «canviant amor per raonable ira, lançare la cruel dama en les fondes e braves aigües, e jamai per mi no li sera trames sols un "requiescat in pace"», es referixen a ella ben clarament.

Letres a Yolant Durdela

Son dos cartes escrites d'un modo, mes be normàl, a una dona. En la primera, li demana resposta per tal de concretar una entrevista. En la segona, agraít a la resposta favorable, li demana una atra resposta i li diu: «Lo be que us vull, car per letra alguna no seria possible recitar-vos-ho.»

La primera acaba dient:

En vos es ma fe / he tota ma vida;
Husau de merce, / he sera complida.

I la segona termina ab estes paraules:

Yo desig esser vostre, / he la sort mia
Nou vol queu sia.

6. OBRES HAGIOGRAFIQUES

Joàn Roiç de Corella, com quasi tots els escritors contemporanis seus, va escriure també vides de Sants; pero els supera a tots, dins d'este gènero hagiografic, per son estíl ric en matisos, sobreïxent d'emoció de la mes alta noblea i admirable simplicitat.

Historia de la gloriosa Santa Magdalena

Escrita abans de 1483, hi relata la vida de la Santa penitent. Si fa us de la famosa llegenda àuria com a punt de partida, la enriquíx ab dades evangèliques i ab unes atres d'orige divers. Mescla i afíg alguns nous personages que donen vida i color a esta estimable hagiografia. Va dedicada a la senyora Leonor de Flors, viuda de Vallterra, a la qué li oferíx estos versos al finàl de sa obra:

Flor d'onestat / Senyora devota,
La Vida us tramet / de la Magdalena;
Que vos la pregueu, / dels çels en la mota.
Nos faça pujar / ab angels en flota,
Tirant-nos lo cor / d'amor ab cadena.

Vida de la gloriosa Santa Ana

Esta obra va dirigida a la «molt magnifica, virtuosa, honestissima Senyora Na Mompalaua de Castellvi», esposa de Lluís de Castellví, de la tertúlia literària del nostre escritor. Hi narra la vida de la mare de la Santíssima Verge Maria.

Com la va escriure abans de 1471 i, per tant, en sa primera època, es dir, en l'anterior a la de son doctorat en Teologia, no cau en eixe retoricisme academic tan freqüent, sinó que respira gran naturalitat i frescor en els quadros intims, familiars i casolans que descriu i que no necessiten de grans adornaments literaris.

Prolech en la Historia de Josep, fill del gran patriarcha Jacob

Es anterior a 1486 i conté la vida de Josèp, fill de Jacób; du per titul: *La Historia de Joseph, fill del gran patriarcha Jacob.* Ademés d'est incunable, el seu text està en el Codex de Mayans: *Obres de Mossen Corella.*

Ja se sap que la maravellosa història de Josèp i sos germans, narrada per la Bíblia en el llibre del Gènesis, capituls 37 al 50, es aprofitada pel nostre escritor, sobre tot, en el capitul 39, per a descriure el testimoni de la castitat de Josèp i els amors per ell de la mullér de Putifar a la qué, ya morta en vida, li dedica est epitafi:

Mort per amor, / dins lo negre sepulcre
Esta lo cos / d'aquella gipciacha,
Qui, per Josef, / partint-se d'aquest segle,
Ab gran dolor / abandona lo viure.

A mes d'este, també n'hi ha un atre molt boniquet, quan tracta de Raquél, que mor per lliurar a son fill Benjamí:

Morta de part, / davall la pedra marbre
Esta Rachel, / per qui Jacob vivia.

7. ATRES OBRES

Entre les obres escrites per Roiç de Corella en diverses circumstàncies, es poden citar:

SEPULTURA DE MOSSEN FRANCI D'AGUILAR

Es tracta de l'Elogi fet al cavallér valencià Francesc d'Aguilar, jove i aguerrít soldat que va pendre part en el siti de Loja (maig de 1482), a on caigué ben malalt. Transladat a Còrdova, morí poc després. Per això se'n lamenta el nostre escritor i li dedica sa tan sentida prosa, perqué «en lo verd de la florida joventut l'envejosa mort lo havia robat a la noble Valencia». Es un escrít de ficció que el compongué el dia 2 de ginér de 1482 per a consolar a la família de mossén Aguilar que, en tal dia, a bon segur, oferiria sufragis pel repòs etern del difunt.

OBRES EN VERS

Ademés de les poesies que hem vist entremesclades en la prosa del mestre Roiç de Corella, s'ha de fer ressaltar unes atres obres de gran interés, les quals han colocat al nostre escritor entre els millors classics valencians.

1. POESIES RELIGIOSES

VIDA DE LA SACRATISSIMA VERGE MARIA, MARE DE DEU, SENYORA NOSTRA

Es l'obra mes important de Joàn Roiç de Corella i està composta per 183 versos estramps.

Es d'una gran bellea i l'autor sobreíx en sos versos molt per damunt de tots els escritors i de tot lo que es va escriure en son temps sobre un tal gènero literari.

El text d'esta obra apareíx en l'edició de *Lo Primer del Cartoxa.*

La versió del Codex de la Biblioteca de Mayans es anterior, ya que l'autor va corregir ací 43 versos. Comparant les dos edicions, es veuen clares les diferències que n'hi ha.

El seu estíl, encara que solemne, sap conservar l'equilibri que exigíx tota obra mística i un tema religiós com es este, i per això li dona calor ab uns matisos d'emocionada bellea. Transcribím els huit primers versos per a deleitació espirituàl dels lectors:

Ans que dels cels / girant mogues lo vogi
Hi de la mar / agues fermat lo terme,
Deu infinit, / en lo seu oratori
Vos elegi, / perque li fosseu Mare.
Per ço us guarda / no us vingues al encontre
Lo Satanas, / posant en vos l'amprempta

Del primer crim; / puys dins la vostra tanca
Volia star, / per fer-se novell home.

Les Lahors de la Verge Maria

El dia 11 de febrér de 1474 es convocava un concurs en Valéncia per a honorar a la Santíssima Verge Maria. Joàn Roiç de Corella hi concorregué ab una obra de 76 versos estramps, que no conté cap novetat, ya que es una acomodació de la Vida de la Santíssima Verge Maria, adés descrita. Només una dotzena de versos es poden considerar com originals.

El text d'esta edició es troba en *Les Obres o Trobes en Lahors de la Verge Maria,* feta pública en Valéncia en 1474, i considerada com el primér llibre imprés d'Espanya.

Oracio a la Verge Maria

Ab el titul *Oracio a la Sacratissima Verge Maria, tenint son Fill, Deu Jhesus, en la falda, devallat de la Creu,* apareíx en el Manuscrít de la Biblioteca de Mayans, en la *Història de la Passió* de Mossén Fenollar i en *Lo Quart del Cartoxa.*

Esta obra, dedicada a Sor Isabél de Villena, abadesa del Monasteri de la Santíssima Trinitat de Valéncia, conté 56 versos estramps, tan ben construïts, d'estíl tan elegant, de tal qualitat i riquea de llenguage, que ells, ells només, son mes que prou per a fer célebre al qui els escriví.

La categoria d'estos versos queda mes que provada per les reiterades edicions, com les de 1493, 1495, 1513, 1518, 1533 i 1564. Després se n'han fet unes atres.

En l'actualitat estos versos es troben en moltissims llibres i fulletets i en totes les antologies poètiques.

Transcribím els primers versos del text, tal com està en *Lo Quart del Cartoxa:*

Ab plor tan gran / que nostres pits abeura,
E greu dolor / que nostre cor esquinça,
Venim a vos, / filla de Deu e mare,
Que nostra carn / dels ossos se arranqua,
Hi le sperit / desija l'esser perdre,
Pensant que, mort / per nostres greus delictes,
Ver Deu e hom / lo fill de Deu e vostre,
Jau tot stes / en vostres castes faldes.

2. POESIES AMOROSES

Poesies a Caldesa

Completant la Tragèdia a Caldesa, el Mestre Roiç de Corella escrigué una sèrie de poesies dedicades a esta gran dama. Se'n conserven algunes; i d'atres han desaparegut.

Pareíx que esta dama, Caldesa, existí realment. Corella l'admirava, anomenant-la «inclita donzella en bellea sens par» i estava d'ella perdudament enamorat. Per lo que es deduíx, ella no li fon molt fidél. La gamma de sos versos, que va des de la mes gran i admirada veneració fins a la sàtira mes despiadada, descobríx l'interior de Corella ab totes ses efusions sentimentals, pero també el retrata com al gran poeta de l'amor.

D'entre totes estes poesies es destaquen:

Cobles a Caldesa. — Que son una diatriba contra Caldesa en la qual diatriba es posen de manifest tots els fondos roins d'esta dona, ab una cruesa sense pietat.

Debat en cobles. — Esta poesia consta de tres parts: la primera es com una continuació de les injúries contra Caldesa; la segona es com una resposta a Corella, posada en els propis llavis de Caldesa; i en la tercera, seguíx glossant la vida moràl de Caldesa.

Desengany. — Es una atra peça que pertany al matéix tema que nos ocupa, pero es diferencia per la forma de tractar el tema, ya que ho fa d'una manera alegòrica i filosòfica. D'ací que apareguen els personages Narcís i Pigmalió.

La Sepultura

Dins del tema amorós, destaquém ara algunes poesies, com esta en la qué Mossén Corella descríu la sepultura de sa enamorada ab uns tons d'elegia, pero matisant detalls amorosos, tal com la unió de ses ànimes bessones.

Cor cruel

Es una atra bella poesia que Roiç de Corella dirigíx a sa enamorada.

La Balada de la Garça i de la Smerla

Esta balada ha segut qualificada com la millor composició amorosa del nostre escritor, puix que, a pesar de son estíl renaixentiste, ha sabut matisar en estos versos son llenguage ab una finor i elegància indiscutibles.

Lo plant d'Amor

Dins del tema amorós, destaca també, iguàl que en sa producció feta en prosa, son famós *Plant d'Amor* o *La mort per amor,* com l'obra mes originàl que es conéix en Llengua Valenciana.

La mort per amor

Es una poesia molt interessant que es distinguíx pel tema «de l'ocell». Este tema ya aparéix en els versos dedicats a la viuda Flors

de Vallterra, com hem vist al tractar de l'obra dedicada a la Gloriosa Santa Magdalena.

SOTMESSIO D'AMOR

Es també una poesia del matéix gènero de les qué venim descrivint en esta relació, a on l'autor es lamenta de no ser gens comprés en l'amor seu.

REQUESTA D'AMOR

Esta poesia amorosa ha arribat a nosatres d'una manera estranya. Be siga pels copistes, o be perqué aixina ho va volér l'autor, està redactada mig en vers i mig en prosa rimada. D'ella únicament s'ha aconseguít el Jardinet dels Orats.

3. ATRES POESIES

Entre els intelectuals d'aquell temps era prou corrent el debat sobre diversos temes, tant en prosa com en vers. Les tres peces següents son d'este gènero.

¿POT MATAR PIETAT?

Es un debat entre Mossén Fenollar i Mossén Corella. El primér pregunta si *Pot matar pietat*, a lo qué Corella respón afirmatívament, provant-ho ab eixemples.

FLORS DEL SABER

Debat poetic entre Mossén Corella i el Princip de Viana, D. Carles. Partíx de Mossén Corella i contesta el Princip D. Carles. Es un elogi a les virtuts intelectuals i morals del Princip de Viana.

A BERNAT DEL BOSCH

Es una rara poesia, perqué, en conte d'elogiar a Bernat del Bosch, a qui va dirigida, l'ompli d'insults, tals com «de malats tabernacle», «cor ple de pecats», i hi utilisa diferents frases llatines, per tal d'arredonir son pensament.

COBLA DE DOS SENYORS

Esta poesia està escrita, tal com es fea prou assovint en aquella època, de tal modo «que, legint-la per larch, diu contentament e, legint-la per mitat, diu descontentament».

4. POESIES PERDUDES

LO PASSI EN COBLES

Consta ab certea que Joàn Roiç de Corella va escriure esta obra, segons un document de 13 de maig de 1502; en ell es parla de «lo reverent mossen Joan de Corella» que «quondam feu e ordena fer-lo»,

referint-se a *lo Passi en cobles.* I en eixe matéix document, els jurats donen permís a son fill, anomenat, com ell, Joàn Roiç de Corella, perqué l'imprimixca, ordenant «que nengu altre sino aquell stampe e faça stampar aquella dita obra dins lo terme de dos anys».

III. OBRA LITERARIA

Hem donat una visió globàl sobre la bibliografia de Joàn Roiç de Corella. Ara ya podém entrevore la grandea d'un prosiste deliciós i d'un poeta insigne que no va tindre rivàl en tots els dies de sa vida, tant per sa inspiració lírica com pel seu modo de fer obra literària.

A mida que aném aprofundint en l'estudi de les seues obres, quedém maravellats i anihilats davant de la capacitat de treball d'un home que fon capaç d'arribar a sobreixir entre tants ingenis que, per aquella època, conreaven les lletres en la nostra ciutat, com foren Berenguér Mercadér, Joàn Escrivà, Guillém Ramón de Vilarasa, Lluís de Castellví, Joàn de Pròxita, Bernat Fenollar, Bernat del Bosch, i uns atres mes, ab els quals compartia sa amistat i aficions literàries en aquel famós cenacul literari, bres de l'expressió renaixentista de la nostra cultura valenciana.

Corella fon un home de vocació literària, tal com hui es diu, de dedicació plena, absoluta, fins a convertir la literatura en vida pròpia, com a meta de sos ideals humans, com a divertiment i, inclús, com a alliberació de ses pròpies passions. No d'atre modo s'explica la quantitat de les seues obres, la diversitat del temes tractats i la profunditat ab qué ho fa dins dels nous canons de l'Humanisme literari.

No es gens facil trobar elogis d'un escritor entre els seus contemporanis. El mon de les lletres sempre ha segut prou dificil. La glòria aplega als escritors, quasi sempre, després d'havér mort. Pero el mestre Corella tingué la sort d'obtindre, ya en vida, grans distincions i alabances dels seus coetanis.

Aixina, en la *Questio,* presentada per mossén Fenollar a mossén Vidàl, a Verdanxa i Vilaspinosa, en la qué s'elegíx com a juge a Corella, trobém estos elogis:

En boca de Verdanxa:

> «Virgili vivint / d'aquest aprenguera;
> teolec es gran / doctor laureat...»

Y Vilaspinosa afirma:

> «Si Tulli escrivint / a vos coneguera,
> ab tan gran saber / que Deu vos ha dat,
> ni prosa, ni rims / james componguera;
> oint vostre dir / Misseau no es perdera,
> i Orfeu de sonar / se fora dexat.»

Com que Corella no intervingué en esta *Questio*, el nou Juge, Miguèl Estrela, digué d'ell:

«Lo mestre gran / de la scient milicia,
la clara lum / d'esta ciutat tamanya,
l'abundant riu / que farta tota Espanya,
lo foc ardent / que encen vera amicicia,
la tuba gran / que fa ballar justicia,
si en tal fer / no vol pronunciar.»

De tots els seus contemporanis trobém alabances, pero no en podém ometre les del Princip de Viana: «dulce estilo», «palabras pasibles», «de alto compas e sentencia»; ni la de Joàn Gaçull, que arriba a dir:

«Ai! per ma fe:
saber llegir es molt gran be
sols per aço.»

Per a qué?: Per a poder llegir les poesies del mestre Corella.

De sa prosa diu Milà i Fontanals: «Tingué molt crit com a poeta i autor de prosa elegant, ab la qual escrigué algunas narracions religiosas i altres profanas.»

I dins d'este camp de la poesia, veja's el juí que emet d'ell el gran Marcelí Menendez i Pelayo: «El único poeta de fines del siglo XV, a quien sus tendencias hondamente clásicas conducen alguna vez a la imitación no deliberada, y por lo mismo más significativa, del ritmo itálico, es el valenciano Juan Ruiz de Corella, uno de los escritores más pulcros y limados de su lengua en verso y en prosa. Corella no abandona el acento de la cuarta (sílaba) pero da al metro un movimiento marcadamente yámbico, mediante la acentuación de la sexta. Así en estos versos de la Tragedia a Caldesa:

Es-me la mort / mes dolça que no sucre;
Si fer-se pot, / en vostres braços muira...
Si us par que y bast, / per nostres mans espire,
Ho si voleu, / cuberta de scelici
Hire pel mon / peregrinant romera.

Con razón dijo Milá que estos versos estaban ya cerca no solamente de los de Boscán, sino de los de Garcilaso.

Finalmente el verso suelto, que es la más generosa y libre forma de la poesía moderna y la que puede dar más aproximado trasunto de la belleza antigua, tuvo en Boscán su primer artífice castellano. En provenzal y en catalán (léase valenciano) existían los llamados *estramps* que son triadas de indefinido número de versos, si no agrupaciones, por lo general, de ocho en ocho (a veces hasta de catorce) separados por una larga pausa de sentido. Ausias March los tiene muy notables, especialmente en el *Cant Espiritual* y mejores todavía

y de carácter más clásico Mossén Ruiz de Corella, por ejemplo en la Tragedia de Caldesa:

Mouras corrent / la tremontana ferma
E tots ensemps / los cels cauran en troços;
Tornara fret / lo foch alt en la spera,
Y en lo mes fons / del mon veuram lo centre;
Tinta de sanch / se mostrara la luna,
E tot escur / lo sol perdra la forma...

En estramps compuso el mismo Corella su bella y sentida *Oració a la Sacratíssima Verge Maria tenint son Fill Jhesus en la falda davallat de la Creu,* una de las pocas obras de verdadera inspiración lírica que hay en este tiempo y en esta escuela.»

Crec que, ab estes paraules en llavis del mestre de critics literaris, D. Marcelí Menendez i Pelayo, queda dit tot. Pero siga'm permés, si mes no, acabar est apartat ab esta reflexió.

Es molt important l'estudi, dut a terme, sobre la influència italiana dels nostres autors del sigle xv. Esta influència existíx realment, i yo diria que es naturàl que existira, perqué tant els escritors italians com els valencians d'aquella època hagueren de beure en les mateixes fonts de la literatura grega i llatina; pero es just afirmar, quan nos referím al mestre Corella, que, en un esforçat i sorprenent equilibri, sabé libar lo millor dels classics per a enriquir la nostra Llengua Valenciana i alliberar-la de la vulgaritat en qué van caure no poques llengües d'aquell matéix temps.

Coneixedor a fondo dels classics grecs i llatins, va sabér despendre's d'una constant generacionàl per a fer el transit d'una mentalitat de la baixa edat mijana a un humanisme literari, tal com ho van fer uns atres escritors europeus, contemporanis seus.

Com a escritor mitologic, glossa les gestes dels héroes i deus grecs i romans; pero, com a autor de sos dies, escríu ab gràcia i espontaneitat que li brollen, com un torrent desbordat, de son cor amador de les persones que el rodegen i l'envolten, iguàl que de Crist i de sa Mare Benditíssima a la qué volia tan tèndrament. Sos versos d'amor, sa poesia religiosa i tota sa literatura semblen, unes voltes, cascades cadencioses incontenibles en sos llavis; unes atres, gotes insignificants de rosada, tremolins d'emoció que van prenent mil reflexos al ser besats pel sol de sa privilegiada inteligència.

D'este modo anà teixint el gran mestre Joàn Roiç de Corella sa obra literària, filla de son cor apassionat i del seu talent de privilegi, fins a deixar-nos eixe monument que creà sa fantasia al donar a sa paraula un verdadér ritme musicàl, una autèntica armonia que recrea els oïts i es clava dólçament en l'ànima del lector.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

I seguint l'orde establít en est estudi, passém a tratar de l'apelatíu de la nostra Llengua Valenciana en l'obra del nostre biografiat, el cavallér, teolec i mestre en el bell dir, Mossén Joàn Roiç de Corella.

Els escritors que defenen la tesis catalanisant, afirmen continuament que la llengua viva, la parlada normalment pel nostre poble, el del sigle XV com el dels nostres dies, està plagada de paraules i formes verbals incorrectes, tant que, segons ells, no te cabuda en els texts cults escrits en llengua literària, i tenen l'atreviment d'acusar a alguns dels autors valencians quatre-centistes de no tindre un sentít rigorós de l'obra literària ni, en conseqüència, de la pulcritut idiomàtica.

En el cas del nostre autor, yo remetria al testimoni, adés ya citat, de Menendez i Pelayo, per creure'l de molta mes categoria i de major rigor científica de la qué tenen estos mestres que volen fer-nos aceptar els seus dogmes, «quia magister dixit» o per l'aurèola que els han o s'han deixat teixir al voltant de les seues persones.

Digam que ells mateixos deuen reconeixer, per ser mes clares que la llum del dia, dos coses fonamentals: la categoria dels nostres classics, i que els nostres autors han dit taxatívament que escriuen «en Llengua Valenciana».

Estos senyors de hui, atordits per tantes, contrincades i dificils explicacions que intenten donar a les paraules dels nostres classics —per cert tan diàfanes—, arriben a assegurar coses inexplicables en la ploma dels qui es dediquen a la investigació científica i a escriure obres de distinta categoria literària. Com a botó de mostra, ací van estes frases, per via d'eixemple, que es referixen a escritors del sigle XV: «Hi apareix el mateix valencià, però molt relativament, i, sense dubte, involuntariament.»

Referint-se al mestre Roiç de Corella escrigué Jordi Rubió i Balaguér: «No creo que con el nombre de "valenciana prosa" se quisiera individualizar tal estilo. Valenciana prosa significa simplemente para mí prosa valenciana, ni más ni menos, es decir, la que se escribía por los valencianos para distinguirla de la que se escribía por los catalanes.»

Yo respete la teoria del senyor Rubió i Balaguér, a qui admire per sa ingent i equilibrada obra literària i ab qui compartixc molts criteris, pero lamente no estar gens d'acort ab el seu juí quan parla de la nostra Llengua Valenciana.

El senyor Martí de Riquér afirma també: «Crec que "la valenciana prosa" designava el català retòric i ampulós del tipus de les proses de Roiç de Corella.»

El pensament del senyor Riquér es tan fragil i de tan escassos fonaments que ell matéix diu: «Encara que no es pot donar com a segur i encara que potser no hi ha en tot això una intenció plenament definitòria.» Pero, fent honor a la veritat i per damunt del defecte d'atribuir a la Llengua Catalana allò que, en realitat i estrictament, es de la Valenciana, hem d'agrair-li al senyor Martí de Riquér, tot lo que ha fet per les grans figures de la edat d'or de la nostra literatura valenciana. Su valuosa obra, duta a terme, mentres els valencians, llevat d'alguna excepció. dormien sobre els llorers conquistats, es digna d'elogi.

Finalment, aduím una frase del valencià Joàn Fustér, que el qualifica plenament: «La llengua de Joan Roiç de Corella, excepte algunes peculiaritats morfològiques, escasses en nombre, tampoc no s'aparta d'aquesta tònica (la de Martorell) si no és per l'accentuació de l'aire llatinitzant.» Acaba dient: «Aquesta és, doncs, la "llengua valenciana" del XV. Ningú dels qui usaven aquesta nomenclatura no pensava erigir-la en llengua independent de la catalana. Es tractava només d'un canvi de noms.»

Molt be: «Magister dixit.» Açò es lo que s'intenta airejar davant del poble pla: que tot es *Qüestió de noms* a fi de, repetint-ho sense parar, fer-li creure, fins a crear-li habit, que lo que parlém no es valencià, sinó català, i lo que els nostres classics dien «Llengua Valenciana» o «valenciana prosa» era la manera de dir els valencians que escribien i parlaven en català. I tot açò, ¿per a qué? Per a dir després, com a conseqüència, que la nostra cultura, la nostra història, els nostres furs, la nostra geografia, el nostre folklore, etc., tot, tot es català.

¿Ab quina autoritat científica conta el senyor Fustér per a afirmar que no cap dels escritors de la nostra Edat d'Or pensava en erigir la Llengua Valenciana com a independent de la catalana?

Crec honestament que haurém de fiar-nos mes del testimoni constant de sigles, contrastat per molts de prohomens sense perjuïns de cap classe, que del d'uns senyors que ara nos asseguren una teoria en plena i apassionada polèmica, al dictat d'uns mobils que no es ma intenció ara jujar perqué ya estan mes que clars.

Encara mes, son els propis escritors catalans els qui, molt abans de la polèmica a qué nos referím i que no hem provocat nosatres, els valencians, perqué estavem molt a gust i tranquils en la nostra pròpia casa, afirmen clarament i ab honestitat científica lo que es naturàl i es desprén lògicament de l'examen intern de les obres dels nostres classics valencians.

R. Miquèl i Planas, en l'edició de les obres de Joàn Roiç de Corella, diu en la primera pàgina de la introducció: «Com a determinació de la pàtria de l'escriptor, hi ha encara el fet d'ésser constantment dita

"vulgar llengua valenciana" la en qué són escrites les seves obres; sabut és que ab aital qualificació els escriptors valencians han distinguida, des del catorzèn segle ençà, llur parla natural del llenguatge propi dels catalans de l'antic Principat.» Clarament el senyor Miquèl i Planas afirma tres coses: que Joàn Roiç de Corella escriví ses obres en Llengua Valenciana; que este fet confirma que mossén Corella era valencià; i sobre tot, reconéix i confessa, de sa pròpia observació, que els escritors valencians, des del sigle XIV, han dit que escrivien en Llengua Valenciana, per tal de distinguir-la del llenguage propi dels catalans de l'antíc Principat. Creém que este testimoni es transcendentàl i posa suficient llum per a aclarir esta polèmica.

El propi mestre Corella, de qui s'ha dit per tota la crítica que sa obra es una de les de mes gran merit de la nostra poesia i que «no té rival en aquella època», es ell matéix qui afirma, en el colofó de son *Primer del Cartoxa* que està «trelladada de latí en Valenciana Lengua», i açò no ho diu perqué sí o involuntàriament, sinó sabent molt be lo que es dia, puix que nos consta, pel matéix colofó, que fon escrít per ell, «hi per ell mateix corregit, smenat, hi ben examinat».

No estém disposts a combregar ab rodes de molí ni a caure en el llaç que nos paren els enemics de la Llengua Valenciana. Joàn Roiç de Corella, conscientment, ab la claritat de sa preclara inteligència, després d'havér corregít, esmenat i ben examinat la seua obra, diu que l'escríu en Llengua Valenciana i no en català.

Igualment, i perqué es veja la continuïtat de son pensament, en el *Segon del Cartoxa* nos repetíx que l'obra està «traduida de latina lengua en valenciana prosa» i també torna a dir el matéix autor, abans de morir, que corregí i examinà l'obra: «sus de la mort sua, corregida hi examinada».

I perqué no fora únicament en sa voluminosa obra *El Cartoxa*, a on apareguera expréssament que escrivia en Valenciana Llengua, va volér també en una atra obra seua, *La Historia de Josef, fill del gran patriarcha Jacob*, deixar constància que escrivia «en vulgar de valenciana prosa», lo que vol dir que escrivia en la llengua viva parlada pel poble.

El matéix Martí de Riquér no te mes reméi que reconeixer-ho quan diu: «afirma Corella (en sa *Història de Josef fill del gran Patriarca Jacob)* que l'ha escrita "en vulgar de valenciana prosa" i no oblidem que "vulgar" vol dir "llengua viva" en oposició al llatí.»

I com a finàl d'este capitul hem de fer constar que el valencià, que escrivia el mestre Corella, no era un valencià «colloquial», com algú ha dit en pla de despreci, sinó el matéix que usava, ab tota l'elegància del bell dir, en la tertúlia que animava en casa de Berenguér Mercadér i a la qué assistia lo mes selecte de la societat intelec-

tuàl valenciana d'aquell temps i a on el nostre escritor Corella, segons frase d'un català, «ressurt entre els poetes del Parnàs de València com un xiprer entre ells». I en el matéix text del *Parlament* en casa de Berenguér Mercadér, i per tal que quede com a monument escrít de major excepció dels literats mes insignes de l'època, s'afirma d'ell que «als vivents tots excellia, en celsitut de alt estil, en vulgar de valenciana prosa».

Acaba la primera part del Car
tora enla vida de ieſus deu hi ſenyor nr̃e: trelladada
de lati en valenciana lengua: per lo manifich hi re
uerend meſtre Joan roiç de corella Caualler
hi meſtre en ſacra theologia: hi p ell mateix
corregit ſmenat hi ben examinat. A prega.
ries del molt reuerend y magnifich frare
Jaume del boch Caualler religios del
ſagrat orde dela ſagratiſſima ſenyora
noſtra verge maria demõteſa. A ò
ſpeſes de Joan trixer mercader ò
libres Ciutada de Barſelona
Eſtãpat enla inſigne ciutat
ò Barſelona per meſtre
Joan Roſembach ale
may a. xvj. del mes
ò Octubre Any.
Mil. D. xviij.

Colofó de la **Primera part del Cartoxa**, edició de Barcelona, any 1518

TRANSCRIPCIO DEL TEXT DEL COLOFO DEL *PRIMER DEL CARTOXA*, EDICIO DE 1518

Acaba la primera part del Cartoxa en la vida de Jesus Deu hi Senyor nostre, trelladada de lati en VALENCIANA LENGUA, per lo manifich hi reverend mestre Joan Roiç Corella, cavaller hi mestre en sacra theologia hi per ell mateix corregit, smenat hi ben examinat a pregaries del molt reverend y magnifich frare Jaume del Boch, cavaller religios del sagrat orde de la sagratissima Senyora nostra Verge Maria de Montesa, a despeses de Joan Trinxer, mercader de libres, ciutada de Barselona. Estampat en la insigne ciutat de Barselona per mestre Joan Rosembach alemany, a XVI del mes de octubre, any mil D XVIII.

Deo gracias

A honor laor y gloria dela trinitat ſanctiſſima acaba la ſegona part del cartoxa: traduhida de latina lengua en valenciana ꝑſa per lo molt reuerẽd e magnifich meſtre en ſacra theologia moſſen Joan roiç de çorella: y ꝑ aq̃ll diligentmẽt ans ỏla mort ſua corregida hi examinada: la qual fon apres ab gran vigilancia effigiada y em-ꝑẽptada en la inclita Metropolitana ciutat ỏ valẽcia en lo any Jubileu ỏla natiuitat jocũdiſſima ỏ nr̃e ſenyor deu jeſu criſt Mil cinch cẽts

Colofó de la **Segona Part del Cartoxa,** edició de València, any 1500

TRANSCRIPCIO DEL COLOFO ANTERIOR

Deo gracias

A honor, laor y gloria de la Trinitat sanctissima acaba la segona part del Cartoxa, traduhida de latina lengua en VALENCIANA PROSA per lo molt reverend e magnifich mestre en sacra theologia mossen Joan Roiç de Corella, y per aquell, diligentment, ans de la mort sua, corregida hi examinada; la qual fon apres, ab gran vigilancia, effigiada y empremptada en la inclita Metropolitana ciutat de Valencia, en lo any Jubileu de la nativitat jocundissima de nostre Senyor Deu Jesu Crist Mil cinch cents.

hisme: y lamor dl phisme ala amor d du no ꝯtraste: es amar lo phisme voler que a deu ame. fer oro enla mōtanya signfica q̄ dexades les cupiditats terrenes desigē les celestials alegries: y q̄ axi en alt la nostra pēsa puge: q̄ sola en secret ab lo sēyor parle. diu sant gregori: d dia lo senyor en ciutats feya miracles: y dnit feya oro ēles la mōtanya: pq̄ mostre als qui lo sagrat euāgeli priquē: q̄ p la ꝯtēplacio d studi la vida actiua no dexen: ni p les obres dela vida actiua los goigs dla ꝯtēplacio obliden: mas enlo repos dla ꝯtēplacio pohē lo que apres puguē explicar als pobles: beguē los pobles de aq̄ll or potable: que ells ꝯtēplant hā pogut beure. y deuē atēdre: q̄ sant march y sant luch dien: q̄l senyor no pogue p la molta gent entrar enla ciutat de cafarnaū: y ques aparta ēlo desert enla montāya: po no fon en aq̄st dia quād guari lo mesell dla lebrosia: enlo q̄l diu sant matheu q̄ entra ēla ciutat: ans q̄ la fama se stengues p tots los pobles: hi axi sant mattheu ꝯtinua aq̄st miracle ab lo miracle dl seruēt d cēturio paralitich.

Oracio.

Senyor ihs q̄ dla mōtāya excelsa dla diuinitat d tō parciest deuallat ēla vall de liris dl imaculat ventre dla tua v̄ge marc: pq̄ guarises la general lebrosia d natura humana: yo miserable lebros d diuerses macules d pecats ifecte pstrat sobre la terra humilmēt a tu senyor adore: si vols tu omipotēt me pots fer mūde: sten la tua ma potentillima: y toq̄ la tua pietat hi miserico: dia la corpal y spitual lebrosia d aq̄st lebros miserable: q̄ a tu tot poderos y miserico: de īuoca ages merçe d mi penidēt fegons la mltitut dles tues misico: dies: y mana ala lebrosia q̄m dxe: du meu misico: dia mia q̄ no vols la mort dl pecador mas q̄ vixca: his penida: en mi pecador ho mostra: q̄n laīa no muyra: mas q̄ a tu dolç piados y misicorde me ꝯuerteixca: y eternamēt ab tu vixca amen.

Acaba la primera part dl cartoxa enla vida de iesus deu hi senyor nostre: trelladada de lati en valēciana lēgua: per lo magnifich hi reuerend mestre Joan roiç de corella Caualler hi mestre en sacra theologia: hi per ell mateix corregit smenat hi ben examinat. A pregaries del molt reuerend hi magnifich frare Jaume del bosch Caualler religios del sagrat orde dela sacratissima senyora nostra verge maria de mōtesa. Stampat enla insigne ciutat de Valēcia: a tretze de abril: Any dela salut nostra M cccc lxxxxvj.

Finàl i colofó de la **Primera part del Cartoxa**, edició feta en Valéncia el 13 d'abríl de 1496

TRANSCRIPCIO I FINAL DEL COLOFO DE LA *PRIMERA PART DEL CARTOXA*, EDICIO VALENCIANA DE 1496

«...hisme: y l'amor del prohisme a la amor de Deu no contraste; es amar lo prohisme voler que a Deu ame. Fer oracio en la montanya significa que, dexades les cupiditats terrenes, desigen les celestials alegries, y que axi en alt la nostra pensa puge, que sola, en secret, ab lo Senyor parle. Diu Sant Gregori de dia lo Senyor en ciutats feya miracles y de nit feya oracio enles la montanya perque mostre als qui lo sagrat evangeli priquen que, per la contemplacio de studi, la vida activa no dexen; ni per les obres de la vida activa los goigs de la contemplacio obliden, mas en lo repos de la contemplacio pohen lo que apres puguen explicar als pobles. Beguen los pobles de aquell or potable que ells contemplant han pogut beure y deuen atendre, que Sant March y Sant Luch dien quel Senyor no pogue, per la molta gent, entrar en la ciutat de Cafarnaum, y ques aparta en lo desert en la montanya; pero no fon en aquest dia quand guari lo mesell de la lebrosia en lo qual, diu Sant Matheu, que entra en la ciutat ans que la fama se stengues per tots los pobles; hi axi Sant Matheu continua aquest miracle ab lo miracle del servent de centurio paralitich.

Oracio

Senyor Jhesus, qui de la montanya excelsa de la divinitat de ton Pare i est devallat en la vall de liris del imaculat ventre de la tua Verge mare, perque guarises la general lebrosia de natura humana, yo, miserable lebros, de diverses macules de pecats infecte, prostrat sobre la terra, humilment a Tu, Senyor, adore. Si vols, Tu Omnipotent, me pots fer munde; sten la tua ma potentissima y toque la tua pietat hi misericordia la corporal y spiritual lebrosia de aquest lebros miserable qui a Tu, tot poderos y misericorde, invoca. Ages merçe de mi penident segons la multitut de les tues misericordies: y mana a la lebrosia quem dexe. ¡Deu meu!, ¡misericordia mia!, qui no vols la mort del pecador mas que vixca his penida en mi pecador ho mostra quen l'anima no muyra, mas que a Tu dolç, piados y misericorde me converteixca y eternament ab tu vixca. Amen.

[COLOFO]

Acaba la primera part del Cartoxa en la vida de Jesus Deu hi Senyor nostre, trelladada de lati en VALENCIANA LENGUA per lo magnifich hi reverend mestre Joan Roiç de Corella, cavaller hi mestre en sacra theologia, hi per ell mateix corregit, smenat hi ben examinat a pregaries del molt reverend hi magnifich frare Jaume del Bosch, cavaller religios del sagrat orde de la sacratissima Senyora nostra Verge Maria de Montesa. Stampat en la insigne ciutat de Valencia a tretze de abril, any de la salut nostra M cccc lxxxxvi.

Prologo dela ystoria de Joseph fill del gran patriarcha Jacob

Perque manifestament se mostre: cō nostre senyor deu endreçāt aq̄lls e exalça: q̄ ab virtuosa vida enla sua magestat lur sperāça fermen. Descriure en vulgar de valèciana ꝓsa: la historia de aq̄ll de virtuts exemple Joseph fill del grā patriarcha jacob. Enla virtuosa vida dl qual ab lum clara se cōtēpla cō la diuina ꝓuidencia sens força: e q̄ siam atribulats cō a benigne senyor e pare: per major be nostre comporta.

Del hoy que per enueja los altres germans a joseph tenien.

La iniqua trista misera enueja: q̄ ab intristits vlls mirāt les prosperitats sempre de plora: ab lo veri dles sucs mortals satgetes: hauia nafrat los animos e pēses dels fills del grā patriarcha Jacob: q̄ alguna cosa a lur vista de tan grā offensa p̄sentar nos podia: cō la māsueta benigne p̄sencia de lur germa joseph: lo qual son pare jacob mes quels altres amaua Per que nat de mare steril enlo tēps dla sua edat antiga era fill de aq̄lla benusta e bella Rachel: ꝑla qual en treball de fatiga delitosa era stat fael seruēt quatorze anys de labā son oncle. Hauia rachel ab grā dolor de jacob: ala iniqua mort pagat lo general deute dexāt a joseph son fill en virtuts e bella semblāça e figura sua. lo qual jacob son pare guardaua cō a pē

Prolec de la **Historia de Josep, fill del gran patriarcha Jacob,** edició incunable de la Biblioteca Universitària de Valéncia, eixemplar unic que es conserva en el mon

TRANSCRIPCIO DEL PROLEC DE LA *HISTORIA DE JOSEP, FILL DEL GRAN PATRIARCHA JACOB*

Prologo de la ystoria de Joseph, fill del gran patriarcha Jacob.

Perque manifestament se mostre com nostre Senyor Deu, endreçant aquells e exalça qui ab virtuosa vida en la sua magestat lur sperança fermen d'escriure en vulgar de VALENCIANA PROSA la historia de aquell, de virtuts exemple, Joseph, fill del gran patriarcha Jacob. En la virtuosa vida del qual, ab lum clara se contempla com la divina providencia sens força: e que siam atribulats com a benigne Senyor e pare: per major be nostre comporta.

Del hoy que per enveja los altres germans a Joseph tenien.

La iniqua, trista, misera enveja que ab intristits ulls mirant les prosperitats sempre deplora, ab lo veri de les sues mortals satgetes havia nafrat los animos e penses dels fills del gran patriarcha Jacob, que alguna cosa a lur vista de tan gran offensa presentar no's podia com la mansueta benigne presencia de lur germa Joseph, lo qual son pare Jacob mes quels altres amava perque, nat de mare esteril en lo temps de la sua edat antiga, era fill de aquella benusta e bella Rachel, per la qual, en treball de fatiga delitosa, era stat fael servent quatorze anys de Laban, son oncle. Havia Rachel ab gran dolor de Jacob a la iniqua mort pagat lo general deute, dexant a Joseph, son fill, en virtuts e bella semblança e figura sua, lo qual Jacob, son pare, guardava com a pen...»

Lluís de Fenollet

CI està la figura d'un noble cavallér de Xàtiva, tal com ho afirma D. Nicolàu Antonio, en sa monumentàl obra *Bibliotheca Hispana Vetus*, quan diu del nostre biografiat autor: «Ludovicus Fenollet, Eques Saetabitanus.»

I. BREU BIOGRAFIA

Gràcies a les dades que nos ha deixat Martí de Viciana, en sa *Cronica de la Inclita y Coronada Ciudad de Valencia*, podém oferir als nostres lectors unes notes biogràfiques sobre la figura de Lluís de Fenollet.

En la susdita obra, quan se ocupa del llinage dels Fenollet, nos dona Martí de Viciana una llista de nobles d'est ilustre cognòm de la Reconquista.

A la casa Fenollet, establida en Xàtiva, li correspongueren els senyorius de Genovés, del famós castell de Xio, del Lloc Nou de Torrent i del Lloc Nou de Fenollet.

Als senyors de Fenollet, pels rellevants merits prestats a la Corona, se'ls concedí a perpetuïtat, per privilegi reàl, la Bailia de Xàtiva. Este privilegi el tenien ya concedít l'any 1488, i no el 1548 tal com paréix que ho afirma Gaspar d'Escolano, en sa famosa obra *Decada primera de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*, quan diu, al referir-se a Cristofol de Fenollet: «Por lo qual se le hizo merced de la Baylia de Xàtiva en el año mil quinientos cuarenta y ocho y hasta hoy se conserva en los cavalleros desta familia.»

Si realment Martí de Viciana comprovà el privilegi reàl adés aludít i est era de 1488, xixanta anys abans de la data citada per Escolano, be es pot afirmar, quasi ab tota certea, que el privilegi de la Baylia a perpetuïtat li fon concedít a Lluís de Fenollet o a u dels seus contemporanis.

En esta línia està la concessió a Lluís de Fenollet del titul de *Contínuo del Rey*, titul que, segons afirma el matéix Viciana, pugué

vore en *los Libros de Ración* del rei Joàn II d'Aragó en 1488, si be regnava, ya per eixe temps, Ferràn el Catolic, el qual va succeir a son pare l'any 1479. Joàn II heretà la Corona d'Aragó a la mort del seu germà Alfons V, el Magnanim, ocorreguda el 27 de juny de 1458. Des de 1446 la compartí ab el seu fill Ferràn II, el Catolic, i va morir el 19 de ginér de 1479.

L'ofici de «Contínuo del Rey» era un privilegi especiàl que concedia el matéix Rei a cent persones distinguides, les quals, baix del comandament d'un capità, estaven «contínuament» de guardia al servici de la persona del Monarca i gojaven de molts honors i prebendes.

El cavallér Lluís de Fenollet era un cortesà que va sabér servir al Rei fidelment. En les Corts d'Oriola de 1488 actuà com a representant elegít pel braç militar.

De sa vida personàl sabém que Lluís de Fenollet va contraure matrimoni ab Na Caterina, filla de Bernat de Centelles, Comte d'Oliva; que d'eixe matrimoni li van naixer dos fills, l'u, anomenat Francesc, que fon page del Rei Ferràn el Catolic, i l'atre, Geroni, que va ser capità d'un estandart d'homens d'armes en la jornada de Ravena, l'any 1512.

També sabém que va tindre tres germanes: una, Na Beatríu, que es va casar ab Lluís de Santangel, escrivà de ració del Rei; una atra, Na Lionor, que fon Abadesa del Convent de Santa Inés de Saragossa; i una tercera, N'Angela, que fon també religiosa del Convent de la Verònica d'Alacant, del qual va ser Abadesa també. Totes estes dades biogràfiques, a mes d'enriquir la figura del noble Lluís de Fenollet, nos la fan mes pròxima i mes amable.

L'índole d'este treball nos obliga ara a posar de relléu, junt a les seues qualitats d'home de govern i d'armes, sa gran afició a les lletres, cosa que aconseguí fer de ell un verdadér humaniste, que es manifestà en la traducció al valencià de la *Historia d'Aleixandre el Gran.*

II. SA OBRA LITERARIA

Lluís de Fenollet, seguint la gloriosa tradició espanyola d'atres cavallers, sabé empunyar les armes en el camp de batalla i sabé esgrimir la ploma en el camp de les lletres. I be que nos deixà constància de tot això: de valent militar, de sagaç home de govern i de benemerit literat.

Tal com nos ho conta el matéix Fenollet en la seua obra, un dia, mogut per sa afició als bons llibres, topà ab la versió castellana de la *Historia d'Aleixandre el Gran,* feta per Pere Càndido en toscà l'any 1430. A penes havia començat a llegir-la, ya se n'adonà que li faltaven els dos primers llibres dels dotze que Quintus Cúrcius Rufus havia escrít en llatí. Per això es va decidir a completar esta obra valent-se

de les notícies de Plutarc; d'ací que titule l'obra, abans de començar el prohemi, ab estes paraules: «La Vida del Rey Alexandre scrita per aquell singularissim hystorial Plutarcho, fins en aquella part on lo Quinto Curcio Ruffo comença: Alexandre entre tan.»

Per sa importància, val la pena descriure est incunable: es un eixemplar maravellós, imprés a Barcelona en els tallers de Pere Posa i Pere Bru el 16 de juliòl de 1481. La lletra es gòtica, i son titul es *La Historia de Alexandre, escrita de Quinto Curcio Ruffo.*

En el full primér de l'eixemplar de la nostra Universitat Literària de Valéncia hi ha una nota manuscrita, ab lletra del sigle XV, i una atra, ab lletra del sigle XVIII, que diu: «Del conde de Atares.»

En el vers d'este primér full comença la taula, a la qué li precedíx una nota del propi autor, de per si molt interessant, que comença dient: «En nom de nostre Senyor Deu...»

En el full que seguíx a l'ultim de la taula, repetíx el titul adés transcrít, detràs del qual va el prohemi, i a continuació l'obra, que acaba ab estes paraules: «Aci acaba lo dotze e ultim libre de la hystoria del gran Alexandre, fill de Phelip, Rey de Macedonia, scrita de Quinto Curcio Ruffo, erudissim e fecundissim autor. E tret en vulgar al serenissim Princep Phelip Maria, Duch de Mila e de Pavia, e de Angera, compte e de Genova senyor, per Petro Candido, son servidor. Any mil e quatre cents trenta uyt. A vint e hu de abril, en Mila.»

Seguíx un full en blanc i al dors es troba la següent dedicatòria al Princip Felíp-Maria: «Al serenissim princep e excelentissim Phelip Maria, duc de Mila, de Pavia e de Angera, conte de Genova Senyor. Comença la comparacio de Caio Julio Cesar, Emperador grandissim, e de Alexandre, gran rey de Macedonia, de Pedro Candido ordenada, ab lo indici seu en semps feelment.»

I termina ab el següent colofó: «La present, elegantissima e molt ornada, obra de la hystoria de Alexandre, per Quinto Curcio Ruffo hystorial fon de grec en lati, e per Petro Candido de lati en tosca, e per Luis de Fenollet en la present lengua valenciana trasferida, e ara ab lo dit lati, tosca, e encara castella, e altres lengues diligentment corregida, emprentada en la noble ciutat de Barcelona per nosaltres Pere Posa, prevere, catala, e Pere Bru, savoyench, companyons, a setze del mes de Juliol del any Mil quatre cents uytanta hu, feelment. Deo gratias. Amen.»

Ademés d'est eixemplar de l'obra, existent en la Biblioteca de la Universitat Literària de Valéncia, també n'hi ha d'atres.

Una lectura tranquila i reposada d'esta obra farà que nos adonem de l'esforç que hagué de fer Lluís de Fenollet per tal de traduir esta obra clàssica, que te una part del text en llatí i una atra part en castellà, a fi de podér aconseguir una versió que en res desmeréix dels texts originals.

III. LA DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Constituíx una verdadera satisfacció per a un bon valencià que homens dels mes variats estaments socials: religiosos, notaris, ciutadans, cavallers, etc., uns darrere d'uns atres, van deixant constància d'un fet inqüestionable: que escrivien en Llengua Valenciana.

En este capitul, dedicat al cavallér Lluís de Fenollet, home pertanyent a la noblea valenciana, en l'única obra que, hui per hui, es conéix d'ell, se sent l'eco de sa veu centenària que arriba ben potent fins a nosatres, quan diu: «e per Lluis de Fenollet en la present lengua valenciana».

Esta es la gran realitat viva i palpitant del seu escrít que queda com a testament.

El bibliograf valencià Vicent Ximeno, en sa obra *Escritores del Reyno de Valencia*, nos diu de Lluís de Fenollet, com si vullguera corejar sa frase, que «se resolvió a suplir esta falta [la dels dos capituls] en otra versión que hizo en Idioma Valenciano».

Perqué Lluís de Fenollet, al traduir la *Història d'Aleixandre el Gran* no es va imposar mes treball que ficar eixe llibre a l'abast dels valencians, ya que no podien entendre'l en sa llengua originàl i sí, en la que ell els escrivia, que no era atra que la que ells parlaven i escrivien: la Valenciana.

El llatí a penes si era entés per alguns estudiosos; pero aquell gegantí tronc, que era la llengua latina, encara tingué prou força fecundant per a produir nous rebrots que, per l'amor i incessant cultíu dels seus conreadors, es convertiren en frondosos arbres, segons afortunada expressió del P. Fullana, diferents en quant a la forma de ses branques i al color de les seues fulles a causa dels distints climes que produïen sa creixença, pero iguàl en l'estirp.

Valéncia, iguàl que tots els pobles d'Espanya i dels atres països llatins, te en l'orige de sa llengua un tronc comú, i un creiximent en el romanç que, per l'estima permanent de sos fills, es convertí en llengua pròpia i diferent de les dels atres; i pel seu geni i ingeni, els valencians aconseguiren que sa llengua alcançara tal puixança, que aplegà al zenit de sa glòria, a sa edat d'or, molt mes pronte que les qué van creixer al costat seu.

Valéncia va sabér crear sa pròpia llengua, tal com ho demostren els seus escritors; no va necessitar ser colonisada per atres pobles que l'imposassen a la força el seu idioma.

I donat que, tal com ho diu Viciana, «el sol d'esta terra, be pel clima, planeta, signe, vents, aigües, manteniments o be per alguna secreta influencia, tinga gracia incognita i sobrenatural, tan que totes les coses humanes i plantes produix ab gran perfeccio, finor i delicadea», de la mateixa manera els fills de Valéncia, els naturals naixcuts

i criats en este sòl, ab son juí clar, ab sa gran vivacitat i discreta correcció, foren capaços de crear sa pròpia llengua, «apartant d'ella tots aquells vocables barbars, toscs, impertinents i grossers», fins a aconseguir formar una llengua comuna per a tots els valencians i no per a una *hèlite* de superdotats, catedratics o universitaris, sinó per a tots els fills d'este poble, ab la qual llengua escriviren i parlaren els nostres escritors, tals com Lluís de Fenollet, i parlém i escrivím els valencians de hui.

dant per tants illustres fets quasi a vn spill dela sua glo
ria paren esser stats enamorats.

La present elegantissima e molt ornada obra dela hy
storia de Alexandre/per Quinto curcio ruffo hys/
torial fon de grec en lati/e per Petro candido
de lati en tosca/e per Luis de fenollet en la
present lengua valenciana trãsferida/e ara
ab lo dit lati tosca e encar castella e al
tres lengues diligentmẽt ẽcorregida
empzẽptada enla noble ciutat de
Barcelona/p nosaltres Pe/
re posa prenere carala/ e
Pere bru sauoyench cõ
panyons/a setze del
mes de Juliol/del
any Mil qua/
tre cẽts vytã
ta hu fecl/
mẽt. deo
gratias
amẽ.

Finàl del text i colofó de l'obra de Fenollet, incunable de la Biblioteca Universitària de València

TRANSCRIPCIO DE L'ULTIMA PAGINA DE L'OBRA DE LLUIS DE FENOLLET

«...dant per tants illustres fets quasi a un spill de la sua gloria paren esser stats enamorats.

La present elegantissima e molt ornada obra de la hystoria de Alexandre, per Quinto Curcio Ruffo hystorial fon de grec en lati, e per Petro Candido de lati en tosca, e per Luis de Fenollet en la present LENGUA VALENCIANA transferida, e ara, ab lo dit lati, tosca, e encar castella, e altres lengues, diligentment corregida. Empremptada en la noble ciutat de Barcelona per nosaltres, Pere Posa, prevere catala, e Pere Bru, savoyench, companyons, a setze del mes de juliol del any mil quatrecents uytanta hu, feelment. Deo gratias. amen.»

Bernardí Vallmanya

NA atra de les figures que destaca en les lletres valencianes del sigle XV es la de Bernardí Vallmanya, al qui se li donen els tituls d'*honorable i discret.*

I. BREU BIOGRAFIA

La primera notícia que tenim d'ell es troba en el certamen marià, convocat i patrocinat pel virrei Lluís Despúig, mestre de Montesa, l'onze de febrér de 1474, en el qual certamen aparéix Bernardí Vallmanya *Tirant a la joia.* Sa poesia, iguàl com les dels atres concursants, fon publicada eix any, 1474, en el primér llibre literari imprés en la Península Ibèrica ab el titul *Les trobes en lahors de la Verge Maria.*

En el titul d'esta poesia consta que, al presentar-se al concurs literari, ell era un simple «scrivent».

A mes d'estes clarícies, ne tenim d'atres que apareixen en les seues obres, i son: que en 1493, deneu anys després del concurs marià, quan es va editar la seua obra *Lo Carcel d'amor,* era secretari de l'«spectable comte d'Oliva»; en eixe matéix carrec continuava l'any 1495, quan aparéix el llibre *Cordial del anima* «per Bernardí Vallmanya, secretari de l'spectable comte d'Oliva».

Per no havér aconseguít mes dades i ser l'any 1495 l'ultim que hi figura, tan en l'edició del *Cordial del anima* com en la de *La revelacio del benaventurat apostol sanct Pau,* els bibliofils, especialment D. Just Fustér i Pastor, situen la seua mort en est any 1495.

Després de donar estes breus clarícies, ocupem-nos ara de les seues obres.

II. SA OBRA LITERARIA

L'obra literària de Bernardí Vallmanya es pot considerar baix d'un doble aspecte: poesia i prosa, ya que nos ha deixat, ademés d'una considerable obra de prosa en ses famoses traduccions, unes quantes poesies interessants.

1. OBRA POETICA

Tirant a la joia

La primera obra poètica que es conéix de Bernardí Vallmanya es la que va presentar al concurs literari de 1474: *Respon Bernardí Vallmanya, scrivent, en lahor de la Verge Maria, tirant a la joia.*

Esta composició consta de cinc estrofes de huit versos ab tornada. Comença ab estes paraules:

Por ab gosar, / ardiment e temor,
me van entorn, / loant-vos de Deu Mare.

Cobles de Vallmanya

Una atra obra poètica seua, de la qué es te notícia, es la de les *Cobles de Vallmanya al radix fetes ab l'ave Maria per lo cap dels bordons.*

Estes cobles foren presentades a la justa poètica organisada per Mn. Ferràn Diez, sacerdot, celebrada el 8 de desembre de 1486.

Esta composició poètica consta de set estrofes de dotze versos cada una i comença d'esta manera:

Aquella gran força / tan forta que us defensa...

Cobles de Vallmanya tirant a la joia del robi

La darrera obra poètica que es conéix de Bernardí Vallmanya es la presentada en el susdít anterior concurs. Açò no es gens estrany perqué en el certamen de 1474 hi hagué mes d'un poeta que concursà ab dos composicions, tals com Mn. Francí de Castellví, Mn. Barceló, l'honorable e discret En Berenguér Cardona i N'Arcís Vinyoles.

Les cobles de referència duen este titul: *Cobles de Vallmanya tirant a la joia del robí,* i consten, iguàl que les anteriors, de set estrofes de dotze versos, i comencen aixina:

L'enteniment mirant la presciencia...

2. OBRA DE PROSA

Lo Carcel d'amor

D'entre les obres en prosa de Bernardí Vallmanya només tres han arribat als nostres dies. Si seguím un orde cronologic, la primera es la traducció de la famosíssima novela *Lo Carcel d'amor,* de l'autor de la qual, Didac de San Pedro, diu Menendez i Pelayo que fon «uno de los más notables ingenios del siglo XV». Les obres d'est autor castellà, totes, en el seu conjunt, de caracter sentimentàl, alcançaren altes cotes d'exit, perqué van ser llegides, no únicament en Espanya, sinó també en unes atres nacions.

Realment Didac de San Pedro va ser, a mes d'un excelent escritor, un gran psicolec que sabé donar a les seues obres un estil a la mida d'uns determinats grups de lectors molt influents, als quals sabé conquistar per a la seua causa.

Concrétament *Lo Carcel d'amor* es una novela sentimentàl en la qué mescla l'estil cavalleresc ab l'alegoric i fa us d'una forma epistolar i de discursos en conte del dialec ordinàriament utilisat en esta classe d'obres.

Aixina i tot, l'estil es correcte, fluít i inclús elegant.

L'edició castellana d'esta obra es de 1492; després aconseguí mes de trenta reedicions. L'edició de la traducció valenciana de Vallmanya es de 1493. També se'n feren en francés, italià, alemany, anglés, etc., les quals van obtindre un gran exit, sobre tot, entre les dones.

Ab totes les dades que hem oferít des del començament, podrà adonar-se el lector de «per qué» Bernardí Vallmanya es va decidir a fer la traducció valenciana de l'obra *Lo Carcel d'amor.*

L'edició valenciana d'este llibre es raríssima puix que, per ara, només se sap d'un unic eixemplar, que va passar de la important biblioteca de lord Grenville a la del British Museum de Londres, a on el guarden com un verdadér tresor. Este llibre, per sa extremada rarea, be meréix una breu descripció.

Es un volum, editat a Barcelona, en els tallers de Joàn Rosembach; sa lletra es gòtica, de dos tamanys; du capitals d'imprenta o buits per a elles, i 32 gravats, només 16 d'ells originals, perqué els atres son repetits. El llibre s'acabà d'imprimir el 18 de desembre de 1493.

La portada es un gravat preciós ab la llegenda *Lo Carcel d'amor.*

Esta es sa dedicatòria: «Obra intitulada *Lo Carcer d'amor,* composta y hordenada per Diego de Sant Pedro, a peticio y pregaries de don Diego Ferrandis, alcayt de los donzeles y altres Cavallers de la cort del Rey d'Espanya, nostre senyor. Traduit de lengua castellana en estil de valenciana prosa per Bernardi Vallmanya, Secretari del spectable comte d'Oliva. E comença lo prolech.»

A esta mateixa pàgina li seguíx el prolec, i s'acaba l'obra ab estes paraules: «...hon reste besant les mans de vostra merce.»

En el matéix foli, al finàl, va el colofó: «Fon acabat lo present libre en la insigne Ciutat de Barcelona, per mestre Johan Rosenbach, a XVIII dies del mes de setembre. Ayn Mil CCCCXCIII.»

L'incunable està ben conservat i es el primér llibre, ilustrat ab gravats, que es conéix imprés en Espanya.

Cordial del anima

L'obra *De quatuor novissimis seu Cordiale* molts l'han atribuïda a Sant Antoní de Florència, i n'hi ha qui l'atribuíx a uns atres autors;

pero hui ya se sap de qui es. L'edició princip espanyola la va donar a coneixer el Rvd. P. Fra. Benigne Fernandez que la descobrí i la presentà en la revista *La ciudad de Dios* l'any 1901. Est unic eixemplar es conserva en la Biblioteca de L'Escoriàl.

Es un llibre, traduít al castellà, per Gonçàl Garcia de Santamaria, de l'originàl llatí *De quatuor novissimis seu Cordiale* de Dionysius Carthusiensis, editat en Saragossa per Pau Hurus, el 21 de juliòl de 1491. Es un llibre de lletra gòtica, capitals d'imprenta i gravats de fusta.

L'edició de la traducció valenciana d'este llibre *Cordial del anima* s'imprimí en Valéncia i aparegué al public el dia 8 de juny de 1495. Està imprés en lletra de tortis, sens el nom del tipograf. No obstant açò, Serrano Morales, fonamentant-se en la semblança dels caracters d'impressió, atribuíx esta obra a Miquèl Albert, u dels grans promotors de l'art tipografic en Valéncia, encara que ell personalment no l'exercí.

L'archidiaca de Vilaseca en la Seu de Tarragona, Mn. Ramón Foguet, posseïa un eixemplar d'este llibre de Vallmanya, segons afirma el P. Francesc Mendez, al qual el matéix Foguet li donà les dates de la descripció que ell nos oferíx en *Tipographia Española.*

El llibre *Cordial del anima* comença d'esta manera: «Comença lo libre de les quatre ultimes y mes darreres coses que les creatures, apres del viure, esperen, ço es, la mort corporal y lo celestial, les penes infernals, lo juhi final y la celestial gloria del paradis. Al qual libre molts lo nomenen *Cordial del anima.* Es molt profitos y necessari a qualseuol crestia, majorment per als qui sermonen. Es molt fornit y ple de autoritats y de exemples de la scriptura sacra y de versos de poetes.»

Iguàl que tots els llibres de l'època, acaba ab el colofó, que es transcríu a continuació: «Deo gratias. Font traduit la present obra intitulada Cordial del anima, de vulgar lengua castellana en stil de valenciana prosa, per Bernardi Vallmanya, secretari del spectable compte d'Oliva, e apres, emprentada en la clarissima ciutat de Valencia, en lo Any de la deifica incarnacio de nostre Senyor Deu Iesuchrist, MCCCCLXXXXV, a VIII de juny.»

Tal com es deduíx de tot lo que ara i adés s'ha dit ya, el tema del llibre *Cordial del anima* es sobre els quatre novissims de l'home: la mort, el juí, l'infern i la glòria.

La revelacio del benaventurat apostol sant Pau

Esta obra de Vallmanya es molt poc coneguda, i escàssament es troba citada entre els bibliofils.

Es també traducció d'un text castellà, imprés en Sevilla per Meynart Ungut i Stanislàu Palomo, el 28 d'abríl de 1494.

Per ara no es pot sabér si esta obra es anònima, perqué l'unic eixemplar que es conéix no te les primeres signatures i, per tant, li falta la portada i el començament de l'obra, a on podria constar el nom de l'autor.

Tal com be s'indica en el titul, en l'obra es descriuen els grans secrets i miracles que Deu nostre Senyor volgué revelar al seu apostol Pau per al be dels homens, perqué puguen evitar les penes que els esperen als qui fan el mal.

L'edició d'esta traducció de l'obra feta per Vallmanya es terminà d'imprimir el dia 3 d'agost de 1495, sens el nom del tipograf i sense foliar; la lletra es gòtica, de dos tamanys, ab lletres capitals d'imprenta.

La portada resa estrictament: *La revelacio del benaventurat apostol Sanct Pau.*

Al dors d'esta portada hi ha un gravat de fusta que representa a un angèl, ensenyant a sant Pau la ciutat celestial.

El llibre comença aixina: «Aci comença la revelacio del Benaventurat Apostol Sanct Pau, en la qual se reciten los grans secrets e miracles, que nostre senyor Deu volgue li fossen revelats; perque scrivintlos, notificas a les gents, quen lo mon vivien, y que sabessen, los qui farien bones obres y santes, lo guardo que, servint a Deu, attenyer speren, y, los que fan lo contrari, les penes quels stan aparellades. Los quals secrets e maravelles son les que segueixen.»

L'última pàgina, que comença «a nostre Senyor Deu, que tant quant en lo mon yo stiga», acaba ab el «Deo gratias»: «A honor, laor y gloria de la immensa Trinitat, fon traduhida aquesta sancta Revelacio del Benaventurat Apostol Sanct Pau de vulgar ydioma castella en valenciana prosa; y ab gran diligencia corregit y smenat per lo honorable e discret Bernardi Vallmanya. E apres, ab molta industria emprentat, en la famosa ciutat de Valencia, a tres del mes de Agost. Any MCCCCLXXXXV.»

Est inapreciable volúm, segons ho diu Konrad Haebler, està en la Biblioteca Nacionàl de París.

III. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Es reconfortant per a tot bon valencià comprovar que un autor, poeta i prosiste de la categoria de Bernardí Vallmanya, al bell cim del sigle d'or de la nostra literatura, nos haja llegat, com el millor regàl, la conscienciosa afirmació seua: que escrivia en Llengua Valenciana.

Crec que açò era lo normàl: que un valencià escrivira en Valenciana Llengua; no fer-ho aixina, quasi hauria segut una cosa «contra

natura», i mes en un home de prestigi que vivia entre persones assídues a aquells cenaculs valencians.

Es diu que a l'ingeni li aprofita allò que de l'ingeni naix. I a l'ingeni de Vallmanya li calia fer seu allò que de l'ingeni, l'ingeni d'un poble, el valencià, naixia.

En les tres obres seues diu Bernardí Vallmanya que escrivia en Llengua Valenciana. Veja's, si no, en *Lo Carcel d'amor:* «Traduit de lengua castellana en estil de valenciana prosa.»

I igualment diu en el llibre *Cordial del anima:* «Font traduit la present obra intitulada *Cordial del anima* de vulgar lengua castellana en stil de valenciana prosa.»

Ho repetíx també en *La revelació del benaventurat Apostol Sant Pau:* «Fon traduida aquesta sancta Revelació del Benaventurat Apostol sanct Pau de vulgar ydioma castellà en valenciana prosa.»

Tot açò paréix normàl a qualsevòl que ho juge sense prejuïns. Es mes, sincérament crec que no pot ser d'un atre modo, jujant les coses ab honestitat crítica i honradea professionàl. Pero no tots van per esta línia de fidelitat i de sinceritat. Sense eixir-nos-en de l'ambit de les obres de Vallmanya, l'any 1906 es va fer una edició fotogràfica, concrétament en Vilanova i La Geltrú, de l'obra *Lo Carcel d'amor,* dedicada a Pau Font de Rubinat, president de la Societat catalana de Bibliofils. Al finàl del text, i després de l'escut de l'impressor Oliva, es llig el següent colofó: «Aquesta nova edició de l'obra intitulada *Lo Carcel d'amor,* composta per Diego de S. Pedro, y traduida de llengua castellana en catalana prosa per Bernardí de Vallmanya, es fidel reproducció del exemplar únich existent a la Biblioteca del Museu Britanich de Londres.»

Crec que, si a un bibliofil el caracterisa el seu entusiasme pels llibres insolits o de merit especiàl, també deurà volér que eixos llibres siguen autentics i no falsificats. No es comprén, per tant, que una societat de bibliofils, que dedica un llibre com a homenage al seu president, tinga la gosadia de cambiar impunement la paraula «valenciana» de l'originàl per la «catalana» de sa edició.

Pero encara n'hi ha mes; en l'edició manuàl d'esta mateixa obra, feta en 1907, el seu director, Ramón Miguèl i Planas, en la pròpia portada, enquadrada per una molt adornada orla, destaca este titul: «*Lo Carcer d'amor,* novela del XV^{èn} segle, composta per Diego de San Pedro, y traduida al catala per Bernardi Vallmanya.»

Aixina es fan les coses i aixina es va escrivint la història, sense que els ambients intelectuals valencians alcen sa veu de protesta, davant de tan inaudít atropellament al falsificar la llengua en qué està escrít un llibre, perqué Bernardí Vallmanya no digué mai, com a bon valencià, que escrivia en català, sinó en valencià, en eixa dolça llengua que li oferia els millors materials per a donar a cada frase i a cada

paraula, per estranya que en fora, el sentít exacte que tenia en el text originàl que traduïa, o per tal de revestir les seues pròpies idees ab la perfecció, finor i delicadea que no podria encontrar en cap atra llengua.

Obra intitulada lo Carcer damor.

Composta y hordenada per diego de sant Pedro a peticio y pregarjes de don diego ferrādis alcayt delos donzeles y altres Cauallers dela cort del Rey despanya nostre señyor Traduit ò lengua castellana: en estil de valenciana prosa: p Bernadi vallmanya Secretari del spectable conte doliua Elcomença lo prolech.

Molt virtuos Senyor.

Encara que algun comport. per a callar me falte: nom fall coneixença p a veure: quẽ seria millor estimarme del que poria callar: o del que pória hauer dit penedir me: y ab tot q̃ axi you conega encara que mirant: dela veritat tinga clara coneixença. seguexch la openio. y fent lo contrari nunca sens reprhensio reste. E si erre per ignorancia: ab vergonya pagant ho acabaré. Es veritat quen la present obra tāt carrech no reporte. puix en ella: mes p necessitat de obehir: que ab voluntat descriure he volgut posarme. Perque fuy pregat p vostra merce degues fer alguna obra del estil de vna oracio q̃ hauia trames ala Senyora dona marina manuel: laq̃l li semblaua seria menys mal. que lo que yo hauia ia escrit en altre tractat que de mi tenia. y p que sos manaments: complidamẽt tinguessen effecte. Delliberi feria: hauent p millor errar en

---

Començament i dedicatòria de **Lo Carcer d'amor,** edició del 18 de setembre de 1493

TRANSCRIPCIO DEL COMENÇAMENT I DE LA DEDICATORIA DE *LO CARCER D'AMOR* DE VALLMANYA

«...Obra intitulada lo *Carcer d'amor*, composta y hordenada per Diego de Sant Pedro, a peticio y pregaries de don Diego Ferrandis, alcayt de los donzeles, y altres cavallers de la cort del Rey d'Espanya, nostre senyor. Traduit de lengua castellana en estil de VALENCIANA PROSA per Bernardi Vallmanya, secretari del spectable conte d'Oliva. Escomença lo prolech.

Molt virtuos Senyor.

Encara que algun comport per a callar me falte, no'm fall coneixença per a veure quen seria millor estimarme del que poria callar o del que poria haver dit penedirme, y ab tot que axi yo u conega encara que mirant de la veritat tinga clara coneixença, segueixch la openio, y, fent lo contrari, nunca sens reprehensio reste, e si erre per ignorancia, ab vergonya pagant ho acabale.

Es veritat quen la present obra tant carrech no reporte, puix en ella, mes per necesitat de obedir que ab voluntat d'escriure, he volgut posarme. Perque fuy pregat per vostra merce degues fer alguna obra del estil de una oració que havia trames a la senyora dona Marina Manuel, la qual li semblava seria menys mal que lo que yo havia ia escrit en altre tractat que de mi tenia; y perque sos manaments complidament tinguessen effecte, delliberi ferla, havent per millor errar en...»

a nostre senyor deu: que tant quāt en lo mō yo stiga dels engans hi decepcions diaboliques me defense. E a tu placia de tot conort cōfortarme: perq̄ la mia flaqua humanitat no pereirca. E posant me langel del senyor la ma sobre lo cap Benehim dient me. Aquell senyor que langelica jerarchia ha benehida: ab los seus glorioſos sancts essent en cōpanyia tua ptinuament tel forçe. E daquiauant resta ab la pau del senyor. E partint se de mi lo benauenturat angel fon prestamēt desparegut dela vista mia qui no sens entrenyor de sa partida restaua.

Deo gracias.

A honor laor y gloria dela immensa trinitat fon traduhida aquesta sancta reuelacio del benauenturat apostol sanct Pau: de vulgar ydioma castella en valenciana prosa: y ab gran diligēcia correcgit y smenat: p lo honorable e discret Bernadi vall manya. E apres ab molta industria empremptat en la famosa ciutat de Valēcia a tres dl mes de Agost Any. MD. cccc. lxxxv.

Finàl del Llibre **La revelacio del benaventurat apostol Sanct Pau** i el seu Colofó. Edició feta en Valéncia el 3 d'agost de 1495

TRANSCRIPCIO DEL FINAL DE L'OBRA DE VALLMANYA *LA REVELACIO DEL BENAVENTURAT APOSTOL SANCT PAU*

«...a Nostre Senyor Deu que, tant quant en lo mon yo stiga, dels engans hi decepcions diaboliques me defense. E a tu placia de tot conort confortar me perque la mia flaqua humanitat no pereixca. E posant me l'angel del Senyor la ma sobre lo cap, benehim dient me: Aquell, Senyor, que l'angelica jerarchia ha benehida, ab los seus gloriosos sancts essent en companyia tua continuament t'esforçe. E d'aqui avant resta ab la pau del Senyor.

E partint se de mi lo benaventurat angel, fon prestament desaparegut de la vista mia, qui no sens entrenyor de sa partida restava.

Deo gracias.

A honor, laor y gloria de la immensa Trinitat fon traduhida aquesta sancta revelacio del benaventurat apostol sanct Pau de vulgar ydioma castella en VALENCIANA PROSA: y ab gran diligencia corregit y smenat per lo honorable e discret Bernadi Vallmanya. E apres, ab molta industria, empremptat en la famosa ciutat de Valencia, a tres del mes de agost any M.CCCC.LXXXXV.»

Miquèl Perez

OS encontrém davant la figura de l'escritor que mes voltes va proclamar que escrivia en Llengua Valenciana.

S'han fet célebres els seus prolecs, ses portades i els seus colofons. Pero, abans d'adinsar-nos en sa obra fecunda, passém a l'estudi de les escasses dades biogràfiques que en tenim d'ell.

I. BREU BIOGRAFIA

Entre els poetes i prosistes que brillaren en l'alta edat d'or de la nostra literatura valenciana sobreíx d'un modo especiàl el «magnifich En Miquel Perez».

A est eminent escritor, poeta insigne i savi llatiniste, ciutadà de Valéncia, se'l fa descendent del llinage dels Perez, família noble, oriunda d'Aragó i que acompanyaren a D. Jaume en la conquista de Valéncia.

L'historiador Jeroni Zurita, en sa famosa obra *Anales de la Corona de Aragón*, de la qué el primér volúm de l'edició princip aparegué en 1562, cita a un Miquèl Perez, senyor de Maella, del Regne d'Aragó.

Compulsant documents de l'època nos encontrém, per lo manco, ab tres valencians ab el nom de Miquèl Perez.

Dos d'ells eren notaris, u dels quals testà el 12 de febrér de 1496 i morí el 16 del matéix mes i any. El testament es conserva en els protocols del notari Pere Vilaspinosa. L'atre Miquèl Perez, indubtablement l'escritor, era ciutadà. Que ho fora el nostre Miquèl Perez, poeta i escritor, apareíx expresament en les seues mateixes obres. Aixina, en la *Imitacio de Jesuchrist e del menyspreu de aquest mon*, diu, abans de començar el primér capitul, que fon «explanat... per lo magnifich En Miquel Perez, ciutada».

La mateixa dada aparéix en unes quantes edicions que es feren de la *Vida de la Santissima Verge Maria*, tant en els prolecs com en els

colofons: «Vida... ordenada per En Miquel Pereç, ciutada de la ciutat de Valencia.» «Compost per En Miquel Peres, ciutada de Valencia.»

Per tal de recompondre sa biografia contém ab notícies molt escasses:

D. Vicent Ximeno diu que no se sap res del dia de sa mort. I com el darrér informe que tenia d'ell era sa colaboració al certamen marià de 1474, posa esta data com a finàl de sa vida.

D. Just Fustér i Pastor, en sa *Biblioteca Valenciana*, corrígla data de Ximeno i diu que l'any 1510 encara vivia, ya que eix any publicà sa obra, la *Vida de Sant Vicent Ferrer.*

Martí Grajales nos oferíx estos nous detalls: «En 22 de diciembre de 1502 fue indicado por la parroquia de Santa Catalina para el cargo de Justicia Criminal, sin que el sorteo le favoreciera con el nombramiento. Con idéntico resultado fue propuesto en dicho dia para el desempeño de la Obreria de Murs e Valls (Muros y Valladares) por la parroquia de San Andrés. Al formarse en 1513 el libro de Tacha real para el reparto de impuestos aparece Miguel Perez inscrito en la parroquia de la Santisima Cruz.»

Jordi Rubió i Balaguér assegura que «Miguel Pérez, ciudadano de Valencia, que aún vivía en 1515, fue hombre de letras».

Realment, en el *Manual dels Consells* de 1514, entre els jurats dels ciutadans, aparéix en quint lloc Miquèl Perez: «Mn. Joan Saburgada, Mn. Miquel Joan Martorell, En Frances Dalmau, En Frances Conill, En Miquel Perez i En Guillem March.»

La designació d'este carrec en la persona de Miquèl Perez nos indica el prestigi de qué gojava el nostre biografiat entre els valencians del seu temps, els personages mes assenyalats dels quals el distinguiren ab la seua amistat, tals com Bernat Fenollar i els atres poetes i escritors contemporanis: Mossén Johàn Roiç de Corella, Mossén Johàn Escrivà, mestre racionàl del Regne; Misser Pere Dalpont, regent de la Cancilleria i del Consell del Rei; l'Abadesa del Convent de la Trinitat, Sor Isabél de Villena...

En aquells temps, en els qué en Valéncia es va donar una tal quantitat i qualitat de poetes i escritors que la convertiren en l'Atenes del «Mediterrani», no mai mes ben dit, ab tota raó, «Mare nostrum», van proliferar els cenaculs literaris, les escoles, les acadèmies i els certamens. D'entre eixa plèyade de literats, especialment en temes religiosos, cal destacar ab justícia a Miquèl Perez.

Sa producció en prosa fon abundant i selecta, i sobreixí entre els seus contemporanis per la preciositat del seu estíl.

També destacà en poesia i fon un home distinguít i adornat de bones lletres, les quals li van mereixer alcançar la fama que tan ben guanyada tenia.

Es de notar que D. Vicent Ximeno i tots els qui es van abeurar en

sa font cometen uns quants errors, per cert prou abultats, en ses respectives biografies de Miquèl Perez. Si no, veja's lo que diu d'ell Ximeno: «...fue muy estimado, por su ingenio, arte, eloquencia y erudicion, de nuestro Calixto III cuando era obispo de Valencia». Si es comparen dades, fàcilment es vorà que tal relació entre Miquèl Perez i N'Alfons de Borja, futur Calixte III, no es pogué donar, perqué est ultim fon bisbe de Valéncia entre els anys 1429 i 1458; Miquèl Perez era encara molt jove quan va concursar al certamen marià de 1474, i fon l'any 1514 quan va ser elegít jurat de la ciutat de Valéncia. Es de supondre que tindria una edat no molt avançada a fi de poder dur a terme ab dignitat este carrec.

També afíg Ximeno que: «...dedicó la primera impresion (la del *Verger de la Verge Maria)* a Don Bernardo Despuig, maestre de la Religion de Montesa»; i continúa dient que es va donar a l'estampa «en Valencia, 1451 y 1463, en folio».

Tal com es pot comprovar fàcilment, tot açò es inexacte, puix que el primér llibre imprés en Valéncia es de 1474, i Bernat Despúig no fon Maestre de Montesa fins al capitul conventuàl de 1606, any en qué va ser elegít número XII de carrec tan alt.

II. BIBLIOGRAFIA

1. OBRA POETICA

En tením coneixença de les següents obres:

RESPOSTA DE MIQUELOT PEREÇ, EN LAHOR DE LA VERGE MARIA TIRANT A LA JOIA

Es la poesia presentada al concurs de 1474, composta de cinc estrofes de deu versos decasilaps cada una, ab endreça de cinc, que comença d'este modo:

Del mes alt cel / haveu ubert la porta,
Deu, vostre Fill, / criat en vostre ventre.

DEMANA FETA PER MIQUEL PEREZ A JUAN VERDANCHA

Consta de tres dècimes de versos decasilaps, el primér dels quals diu:

D'amor los combats / encalcen ma vida...

PSALTERI O ROSER DE LA INTEMERADA V. MARIA

Al finàl de l'edició del *Verger de la Sacratissima Verge Maria,* apareix este *Psalteri o Roser,* que conté els quinze Misteris del Rosari en versos heptasilaps reunits en estrofes de nou versos ab dos quintetes com a tornada i endreça.

Esta es la tornada:

Y puix sabeu quant me plau
quem digau Rosa florida,
lo Psalteri em presentau,
y dientlo contemplau
quinze actes de ma vida.

2. OBRA TRADUÏDA

GERSON, DEL MENYSPREU DEL MON

Per mes que les traduccions i la producció d'obres hagiogràfiques de caracter didàctico-moràl i d'ascètica i mística no tenen, en sa major part, cap valor específicament literari, en el cas de Miquèl Perez això ya no es pot dir. Ses obres, per son remarcat caracter personalissim, han aconseguít verdadera qualitat d'obres literàries, molt mes que algunes obres originals d'atres autors.

Eix es el cas de la famosíssima versió valenciana del llibre *La Imitacio de Jesuchrist* de Tomàs de Kempis, erròniament atribuïda, en aquells temps, al cancillér de París, Joàn Gerson, i que es titulava *Del menyspreu de aquest mon.*

Esta obra, dedicada a Sor Isabél de Villena, Abadesa del Monasteri de la Trinitat de Valéncia i autora del llibre *Vita Christi,* te per a nosatres una importància capitàl per dos motius:

a) Per ser la traducció mes antiga que es donà a la impremta d'esta obra, el text originàl llatí de la qual se supon que es va publicar cap a l'any 1470 en Augsburg. L'any 1488 es van imprimir les versions francesa i italiana, i l'any 1493, la castellana.

b) I per la decidida obstinació que mostrà l'autor en fer la versió valenciana d'este llibre i per havér alcançat fer una obra que constituíx, per sa refinada elegància, una autèntica i inigualable joya de la nostra literatura valenciana.

Els nostres bibliografs que, ab tant de delér, van treballar i nos han deixat tan bons repertoris que superen a tots els de la Península Ibèrica, a sovint no dispongueren del materiàl suficient per a presentar treballs exhaustius. Est es el cas del qué ara nos ocupém, ya que tots ells van creure que l'edició primera de l'obra de Miquèl Perez sobre *La Imitacio de Crist* era la publicada en Valéncia l'any 1491. Pero es ben cert que el bibliofil alemany Konrad Haebler descobrí que la primera edició de *La Imitacio de Crist* de Miquèl Perez fon impresa en Barcelona l'any 1482, segons un incunable que es conserva en la Biblioteca Nacionàl de París.

Este preciós llibre es d'una impressió impecable. La portada del llibre diu: *De la Imitacio de Jesuchrist e del menyspreu del mon.*

A la volta de la portada es troba la dedicatòria: «A la illustre

dona Ysabel de Billena, abadessa del monestir de la Sancta Trinitat de Valencia. Escriu Miquel Perez.»

El text comença en la primera cara del full que seguíx, el qual text aparéix enmarcat per una esplèndida orla en tinta roja.

I el text acaba ab este colofó: «Deo gratias. Stampat en Barcelona. Any mil CCCCLXXXII per Pere Posa.»

A mes d'esta edició, que podém considerar com a princip, n'hi ha la famosa editada en Valéncia, a la qué han fet referència tots els escritors, abans de la troballa de K. Haebler.

Es un incunable, editat en Valéncia el 16 de febrér de 1491.

El títul de la portada es: *Gerson. Del menyspreu del mon.*

En el full que seguíx a la portada es troba la dedicatòria, que diu: «Jesus. Escriu Miquel Perez a la molt illustre dona Ysabel de Billena, abadessa del monestir de la Sancta Trinitat.»

Seguixen els quatre llibres. El primér es de 25 capituls; el segón, de 12; el tercér, de 64, i el quart, de 18.

El llibre acaba ab esta nota i colofó:

«Acaba lo quart e derrer libre del sagrament del altar. Deo gracias. Fon acabada de imprentar la present obra en la ciutat de Valencia, lo primer dia de quaresma, comptat XVI del mes de febrer, del any de la nativitat de nostre Senyor Jesu Christ, MCCCC noranta hu.»

D'est incunable nos parlen D. Vicent Ximeno, D. Josèp Rodriguez, D. Just Fustér i Pastor i tants d'atres.

Vullc destacar les paraules de D. Nicolàu Antonio, que diu en sa *Bibliotheca Hispana Vetus:*

«Vertit praeterea e latino in patrium sermonen Thomae ut vulgo creditur Kempis librum de imitatione Christi sub Joannis Gersonis nomine, hoc titulo "Explanatio de lati en valenciana lingua del libre de mestre Joan Gerson, canciller de Paris de la Imitacio de Jesu Christ e del menyspreu de aquest mon miserable".»

La tercera edició de *La Imitacio de Christ* de Miquèl Perez es va fer en Barcelona als tallers de Carles Amorós l'any 1518.

A diferència dels anteriors, est incunable du intercalades moltes vinyetes que ilustren alguns passages de la Vida de Jesús i que ya havien segut utilisades per l'impressor en unes atres obres.

La portada es molt bonica. A la volta, que conté la dedicatòria, seguíx el text, la taula i el colofó, que diu:

«Fonch estampat e acabat la present obra: en la molt insigne ciutat de Barcelona per Karles Amoros, estamper, Any Mil DXVIII.»

Cal fer ressaltar, com ya ho fa Ribelles, la distinta ortografia que es nota entre algunes paraules de l'edició de Valéncia i esta de Barcelona. Veja's, si no:

Edició de Valéncia	*Edició de Barcelona*
ençopegassen	en cepegassen
enrequint	en riquint
amprant	emprant
Agosti	Agusti
he yo traduit	e yo traduyt
Gerson	Gersson
Deliberat	Desliberat
Riquees	Riqueses
de dia	de die
enguent	unguent
infladura	inflamadura
la nima	la anima
satisfaccio	satisfacio
splanacio	splanicio
mereixca	meresca
acamina	camina
tenebres	tenebras
sperit	spirit
perfetament	perfectament
l'ome	l'om
accepte	acepte
entristit	intristit

i un atre llarc etcétera.

Com a resúm podriem ben be dir, ab D. Manuèl de Montolíu, que: «si algún libro merece el título de preciosidad literaria es esta traducción bajo todos los aspectos».

Esta obra, ya en el seu temps, va cridar l'atenció dels seus coetanis; per a demostrar-ho trascribím uns versos que nos donaran idea de l'impacte que va fer el llibre de Miquèl Perez:

De lo reverent Mestre Pere Calaforra, mestre en sacra theologia, del sagrat Orde de sant Agustí:

> A vos, Miquel Pereç, / subtil stilista,
> poeta per sabis / prohoms enalçat;
> a vos qui sou docte / scient llatinista:
> mostrau que sou digne / d'aqueix bell dictat...

De Mossén Bernat Fenollar:

> Ahir passi lo jorn a l'alqueria
> de nostre bon amich, Roiç Corella;
> al cel s'atalayava qualque strella,
> quan jo encare, amich meu, hi rellegia
> els paragrafs sonors de vostra bella
> traduccio. ¡Quina musica sentia

a dintre del meu cor y a cau d'orella:
pensaments y lenguatge en harmonia!
En Roiç recolsat demunt son glavi,
y ajaçat als meus peus lo mans lebrer,
fort aroma de flor de taronger
per lo spay... y sentia en lo meu llavi
legint en alta veu, dolç hidromel.
Eram a Valencia?... Eram al quart cel?

De Joàn Roiç de Corella:

Conteu les carbonclines alimaries
que scintilen al cel, en l'ampla nit,
e us dire les belleses literaries
d'aqueix libre que vos heu traduit.

Conteu me les belleses sumptuaries
de les grans cathedrals qu'han reflorit
per art gothica e divina!... Jo ab lo dit
mostrare les del libre...

De Sor Isabél de Villena, a qui dedicà l'obra:

Dins quina cella en solitut sonora,
amich meu fortunat, habeu trobada
la gracia d'eixa musica callada
qu'a cau d'orella y a mon cor tremora?

En llegint vostre libre ¡com m'acora
la pena de saber me infortunada!;
encara que d'un libre soch autora,
vostra gracia gentil m'era ignorada.

¿On l'heu feta, amich meu, la vostra bella
traduccio quem delecta y maravella,
dins la meua claustrada solitud?

¡Gran merces, traductor, per les belleses
que vostres planes heu deixat impreses
pel conçol qu'a mon anima haveu dut!

3. OBRES HAGIOGRAFIQUES

Vida de la Verge Maria

Este llibre arribà a tindre mes popularitat inclús que el de *La Imitacio de Crist*. Segons el testimoni del Dr. Teodor Tomàs, «ab els tituls de *Vida de la Sacratissima Verge Maria* o *Verger de la Sacratissima Verge Maria*, comença a correr ab tanta estimacio per la claretat de son estil, elegancia de la prosa, doctrina de la Escriptura Sancta i afectes de devocio a la Reyna de la Gloria que merexque estamparse... repetides voltes en la mateixa valenciana lengua...».

De les diverses edicions d'esta obra nos parlen tant els bibliografs d'ahir com els de hui.

L'edició considerada com a princip, de la qué es guarda un eixemplar (l'unic que es conéix) en la Biblioteca de la Universitat Literària Valentina, es va fer en Valéncia per Nicolàu Spindeler el 25 de juliòl de 1494.

Com est eixemplar unic no te portada, no sabém exactament ni el seu titul ni si portava algún que atre gravat.

En l'anvers del full que seguíx a la portada està la dedicatòria, que diu:

«Scriu Miquel Perez a la Senyora na Monpalaua d'Escriva, muller de mossen Johan Escriva, mestre racional del Regne de Valencia.»

L'obra acaba ab el colofó, que diu:

«Deo gracias. A lahor y gloria de nostre Senyor Deu y de la sua Mare Sacratissima es esta acabada la present obra de emprentar en la insigne ciutat de Valencia, per Nicolau Spindaler, Alamany, a XXV del mes de ioliol, any Mil CCCCLXXXXIIII.»

Esta obra, escrita en prosa per Miquèl Perez, versa sobre la vida de la Santíssima Verge Maria, començant per sa Immaculada Concepció i acabant per sa mort i Assumció al cel en cos i ànima, i n'aduíx gran profusió de texts biblics, patristics i d'atres raons. Al finàl hi ha uns versos per tal de fomentar la devoció dels fidels al Santissim Rosari per la contemplació de cada u dels quinze misteris.

La segona edició d'esta obra mariana s'estampà en Barcelona pels mestres Gelart Preus, Joàn Luschner i Wendrell Rosenhajer, el dia 5 de maig de 1495.

D'ella nos parla precísament D. Nicolàu Antonio quan diu:

«Legimus per eos dies produise ex urbe Barcinone vernacula gentis lingua Michaelis Perez valentini Deipare Marie Virginis utam anno scilicet MCDXCV.»

Després ve l'edició castellana *Vita B. Mariae,* citada per l'*Abecedarium Bibliothecae Colombinae* ab el titul de *Verger de la Verge Maria.* També la cita Gregori Mayans en carta a Meerman sobre els origens de la imprenta. Està dedicada a Bernat Despúig:

«Al reverendissim frare Bernat Puig mestre dels templaris e del sagrat e militar orde de la sacratissima Verge Maria de Muntesa e de sen Jordi: endreça Miquel Perez la present obra.»

Per estar molt deteriorat l'eixemplar, només es pot llegir del colofó lo següent:

«A lahor i gloria de nostre [senyor Deu Jesu Christ] de la sacratissima Verge Maria mare [sua f] enix lo present libre apellat Verger [de la Verge Maria com]post per en Miquel Pereç ciut[ada de Va]lencia. Estampat p. Diego de [Gumiel castella a ... dies del] mes de juliol Anyo MD...»

Com sabém que Diego de Gumiél, impressor, va treballar en València, de 1513 a 1515, cal situar l'edició dins d'estos anys.

Ne seguíx una atra de la *Vida de la Sacratissima Verge* impresa en Toledo, als tallers de Miquèl de Eguia, el dia 29 de novembre de 1526. Fustér i Pastor en cita una atra del *Verger de la Verge Maria,* impressa a Barcelona, en lletra gòtica i en foli.

Esta mateixa obra, traduïda al castellà ab el titul *De la vida y excelencias de nuestra Señora y de sus milagros,* es va imprimir en Sevilla, al tallér de Joàn Combenger l'any 1531. D'ella diu D. Nicolàu Antonio:

«Cuius castellanam versionem Hispali editam MCXXXI in folio a Joanne Cromberger cum hoc titulo vidimus "Vida y excelencias de nuestra Señora y de sus milagros".»

Una edició molt curiosa d'esta obra es la que va fer en vers el bachillér Joàn de Molina, la qual s'imprimí en Sevilla ab el titul de *Verger de Nuestra Señora* i està dedicada a la priora del Convent de santa Caterina de Granada. S'acabà d'imprimir als tallers de Domenec de Robertis el 24 d'abríl de 1542. En el catalec de Josèp Rodriguez se cita una atra edició de la *Vida y excelencias i milagros de la Sacratíssima Virgen Maria,* novament corregida i millorada per Miquèl Perez, feta en Toledo, al tallér d'Ayala, l'any 1549.

En Barcelona i en l'obrador de la viuda de Carles Amorós, l'any 1551, a 9 de novembre, eixia a llum una atra edició de l'obra de Miquèl Perez ab este titul: *Vida de la Sacratissima Verge Maria nostra Senyora, historiada e corregida per lo reverent mestre Ferrer.* D'esta edició diu D. Just Fustér i Pastor:

«Sigue la dedicatoria o aprobación que una y otro es en castellano: 'Al muy reverendo y muy católico señor, el Sr. Hernando de Loazes, Doctor excelentísimo, inquisidor de la herética pravedad.' Se firma: el Dr. Sarmiento. Esta dedicatoria es justamente una aprobación mandada escribir por dicho Sr. Loazes. La dedicatoria de Pérez es la misma que puso en las anteriores ediciones. Acaba: 'A laor y gloria de nostre senyor deu jesucrist, etc. fonch estampada la present obra en la molt noble i leal ciutat de Barcelona en casa la viuda de Carles Amorós en lany MDLI a IX del mes de novembre. Tomo en 4.°, letra de tortis.'»

Saltém ara al sigle XVIII. Torna a apareixer una atra edició valenciana de la *Vida de la Sacratíssima Verge Maria* ab el titul de:

Verger de la sacratissima Verge Maria, en les heroyques virtuts, glorioses obres, y miraculosos actes de la seua portentosa vida escrita, y recopilada per lo honorable Miquel Perez, ciutada de la Noble, Leal y Coronada Ciutat de Valencia. En Barcelona, als tallers de Pau Compins, l'any 1732.

Esta edició ix ab notes d'un capellà de la Iglésia de Santa Maria la

Major de Valéncia, el qual resulta ser el canonge de la Seu Valentina, Mn. Teodor Tomàs.

En la pàgina, que seguíx a la portada, hi ha unes interessants «Memories de l'autor de la present obra, ab algunes notes per a inteligencia de la historia que tracta i de la valenciana lengua en que esta escrita».

Al finàl d'estes memòries hi ha unes «notes per a inteligencia de la ortografia usada en la lengua lemosina».

En el recte del primér full numerat comença la Vida de la Verge; en la pàgina 347 es troba la Taula; i acaba en la pàgina 351 ab el següent colofó:

«A lahor y gloria de N. S. Deu Jesu Christi y de la sua Mare Sacratissima, es estada acabada de emprentar la present obra en la principalissima Ciutat de Barcelona, per mestre Geralt Preus. Joan Luschner i Wendell Rosenhajer, Alemany, a 5 del mes de Maig, Any 1495.»

Com un apendix, s'inserix el *Psalteri o Roser de la intemerada V. Maria per a contemplar los quinze Misteris de la seua sagrada Vida y mereixer la sua protecció;* després hi ha també una oració.

Per les numeroses edicions podém deduir el grau de popularitat que va obtindre la *Vida de la Verge Maria* de Miquèl Perez i que la situen entre les obres de mes gran exit editoriàl de la nostra literatura valenciana.

Vida de Santa Caterina de Sena

L'hagiografia en la edat mijana constituíx un capitul especiàl, digne d'estudi, no únicament com a exponent de la sensibilitat religiosa dels homens d'aquella època, sinó també perqué algunes d'estes Vides de Sants son verdaderes peces literàries dignes de tota consideració.

Miquèl Perez es destaca en est estíl hagiografic; i en son una bona prova, si mes no, les Vides que traduí i escrigué de Santa Caterina de Sena i de Sant Vicent Ferrér.

La Vida de Santa Caterina de Sena es una traducció de la qué va escriure Sant Antoní de Florència; ell matéix confessa d'a on s'inspirà per a la redacció de la seua obra, que no es sinó un breu resúm de la *Legenda Major* del Beat Ramón de Càpua, que va ser el confessor i el primér i principàl biograf de la Santa: «Scripsit autem Legendam eius, seu historiam, frater Raymundus de Càpua, Generalis Ordinis Praedicatorum, et Magister in Sacra Theologia, qui multa ex aliis vidit, alia a fide dignis audivit. Et quia multum veneranda, et in parte imitanda sunt, ideo visum est mihi abbreviando Legendam eius, quae prolixa est, aliqua hic inserere.»

Es una obra editada en Valéncia per Cristofol Cofman i terminada

l'onze de maig de 1499. El titul de la portada es: *La vida de sancta Catherina de Sena.*

A la volta de la portada hi ha un molt boníc gravat, envoltat per una orla, que representa a santa Caterina de Sena, de peu, vestida de monja dominicana, ab un ample mantèu, el rosari penjat al coll, sostenint ab la ma esquerra un llibre sobre el qual es veu un cor i amostrant ab la ma dreta un crucifíx entre dos assussenes. Davant d'ella hi ha una monja agenollada sostenint el bacul i detràs, set monges mes, també de genolls, en actitut orant.

En el recte del full que seguíx a la portada està la dedicatòria a les Monges de santa Caterina de Valéncia: «Jesus. Scriu Miquel Pereç a les senyores monjes del monestir de sancta Catherina de Sena.»

En el full següent comença la Vida de la Santa, que acaba ab el colofó que diu:

«A honor, lahor y gloria de la inmensa e Sanctissima Trinitat i per manifestar de la excelent Verge Sancta Catherina de Sena la seraffica devotissima y deificada vida: fon per un seu indigne devot, ab lletres de imprenta, en la inclita ciutat de Valencia, feta effigiar la pressent obra per lo expert mestre Cristofol Cofman, alamany. En lo any de la jocundissima nativitat del Redemptor y Salvador Nostre Senyor Deu Jesucrist, a XI del mes de maig de Mil CCCCLXXXXVIIII.»

A la volta de la pàgina del colofó hi ha un gravat que representa a la Mare de Deu, ab el Chiquet a la falda, que te a la dreta a santa Dorotea i a santa Caterina martir, i a l'esquerra, a santa Eulàlia i a santa Caterina de Sena.

Els dos ultims fulls contenen les huit *Cobles en lahor de la gloriosa Sancta Caterina de Sena fetes per lo manifich mossen Narcis Vinyoles.*

En la Biblioteca Literària de la Universitat Valentina hi ha un eixemplar d'esta obra en molt bon estat de conservació, enquadernat en pell ab decoració de moqueta i d'or del sigle XIX; te decorades també les cares interiors de les cobertes i inclús les guardes.

Vida de sant Vicent Ferrer

Esta es una atra de les obres hagiogràfiques de Miquèl Perez. Mes que una biografia de sant Vicent Ferrér es, com molt be ho diu Rubió i Balaguér, un elogi de les virtuts del sant i un recort d'allò que la tradició havia recollít de les seues devocions, profecies i miracles, iguàl com dels eixemples de sa mort santa. Fiant-nos de lo que diu el matéix Miquèl Perez, dirém que esta obra es una traducció de texts llatins:

«Prengui la ploma traduint del lati en valenciana lengua los maravillosos actes que d'aquest glorios sant alguns famosos doctors reciten.»

Pero d'eixemplars d'esta obra llatina no n'hi ha cap, que se sàpia.

L'unic eixemplar que es conéix d'esta obra de Miquèl Perez es conserva en la Biblioteca de la Universitat Literària de Valéncia.

Es un volúm editat en la Ciutat del Túria per Joàn Jofré el dia 23 de març de 1510 i consta de 26 fulls sense numerar.

En la primera pàgina aparéix el flamant titul *La Vida de sant Vicent Ferrer*, i en el revers, un gravat del sant.

En el segon full va la dedicatòria:

«Escriu Miquel Pereç a la senyora na Cirera d'Alpont, muller del magnifich miçer Pere d'Alpont, Regent la cancilleria y del consell del Rey, nostre senyor.»

En la tercera «comença la Vida del glorios sant Vicent Ferrer», i en el revers de l'ultim full aparéix el colofó, que diu:

«Deo gratias. A lahor y gloria de Nostre Senyor Deu Jesuchrist y de la gloriosa Verge Maria, mare sua y Senyora nostra, feneix la vida del glorios conffessor lo benaventurat Sent Vicent Ferrer, stampada en la noble ciutat de Valéncia per Joàn Jofre, de Brianzo, l'any de nostre Redemptor MD y deu. A XXIII de març.»

Esta obra no conté capituls, pero sí te uns apartats que dividixen la matèria.

Ademés de l'edició valenciana de 1510, n'hi ha una atra en castellà de 1589, el titul de la qual es: *La Vida de sant Vicent Ferrer, con muchos milagros que obró, asi en su bienaventurada vida como despues de su gloriosa muerte.*

Esta edició, impressa ab les degudes llicències, es va dur a terme en els tallers de Joàn Navarro, de Valéncia.

Passém ara ya a estudiar son estíl literari.

III. ESTIL DE L'AUTOR

A Miquèl Perez cal situar-lo en ple renaiximent, quan Valéncia, convertida en l'Atenes del Mediterrani, relluïa per la qualitat i la quantitat de sos poetes i prosistes que animaven sos famosos cenaculs i ses escoles literàries, tal com nos consta documentalment.

En l'abundosa i variada producció d'aquells dies, junt al moviment neo-pagà del renaiximent, es quan aparéix una corrent religiosa de tals proporcions, que arriba a formar l'autèntica escola mística en la qué sobreixen, junt a Sor Isabél de Villena, escritors de la talla del nostre Miquèl Perez.

La refinada elegància de la Llengua en qué ell escríu constituíx un reàl monument de la nostra literatura valenciana.

L'estil literari de Miquèl Perez es caracterisa per sa riquea, varietat i elegància, per eixa elegant cadència dels seus períodes.

La Llengua clàssica Valenciana aplega ab Miquèl Perez a un preciosisme que la fa incomparable i arriba, en este moment historic, a escalar la seua cima, encara que comença poc després, tal com passa en totes les llengües, el descens d'una edat gloriosa cap a la seua decadència.

Miquèl Perez, per tal de conservar en son estil tota la grandiositat i sonora elegància que ell desijava imprimir als seus escrits, introduïa en la seua prosa eixos famosos endecasilaps, sobre tot al finàl del paragraf, com ho fa en el seu llibre de *La Imitacio de Crist* a fi de donar millor cadència i pompositat al fragment.

Atres voltes, en sa prosa, quasi sense voler-ho, li ixen verdaders versos que inclús poden medir-se i formar una composició poètica. Son els primers indicis o síntomes de la decadència que es donen en la nostra Llengua i literatura valencianes, pero l'obra de Miquèl Perez els revestix ab tot el seu encant i enchís i també ab el fulgor dels nostres crepuscles valentins.

Esta adjectivació de qué molts acusen a Miquèl Perez pot ser que constituïxca una verdadera virtut en ell, ya que no la utilisa per a aclarir les idees dels seus escrits sinó per a donar una cadència noble que convertixca l'estil d'un llatí austér en un valencià retoric, refinadament elegant, pletoric de vida ab un marchàm molt personàl.

Quede, per tant, ben clar, per a glòria de Miquèl Perez, el seu noble afany de convertir la literatura, l'ascètica, la mística, la moràl i la hagiogràfica en un vertadér estil literari, d'extremosa bellea, per tal de servir el bon vi en els cuiros millors.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Acabém d'estudiar la figura d'un home, d'u d'aquells homens que mes clàrament i ab major insistència ha anat repetint, a través de les seues obres, que escrivia en Llengua Valenciana.

Aixina, en *La Imitacio de Crist*, que ell titula *Gerson. Del menyspreu de aquest mon*, al dedicar-li-la a Sor Isabel de Villena, diu:

«Per prechs del reverent mestre Pere Calaforra, mestre en Sacra Theologia, del sagrat orde de Sant Agostí, he yo traduit de lati en valenciana prosa lo libre de mestre Johan Gerson, canceller de Paris, intitulat lo menyspreu del mon.»

I, abans de començar el primér capitul, es reafirma dient:

«Del menyspreu de aquest mon miserable, splanat de lati en valenciana lengua per lo magnifich en Miquel Perez, ciutada.»

En sa *Vida de la Sacratissima Verge Maria,* dins de la dedicatòria a «Na Monpalaua d'Escriva, muller de mossen Johan Escriva, mestre racional del Regne de Valencia», diu que, aixina com les Vides d'innumerables santes estàn escrites en vulgar prosa, també la «Vida de aquesta alta reyna de parays, que es sancta sobre totes les sanctes, no deu esser en la nostra valenciana lengua callada.»

En sa *Vida de Santa Caterina de Sena,* dins també de la dedicatòria a les monges del Monasteri de Santa Caterina de Sena de Valéncia, afirma que:

«Me haveu fet pregar al venerable mossen Fenollar que yo volgues la gloriosa vida de tan insigne sancta traduhir de lati en valenciana prosa.»

Finalment, en la *Vida de Sant Vicent Ferrer,* al dedicar-li-la a «Na Cirera d'Alpont, muller del magnifich miçer Pere d'Alpont, Regent de la Cancelleria y del Consell del Rey nostre senyor», en dos ocasions fa constar que l'escríu en Llengua Valenciana. Diu d'este modo:

«Que, pochs dies ans que partis per a la real cort, me prega que yo volgues pendre treball de traduhir, de lati en valenciana lengua, de aquest gloriós Sant la història.»

I poc després, en la mateixa dedicatòria, torna a insistir dient:

«Prengui la ploma traduhint de lati en valenciana lengua los maravellosos actes que d'aquest glorios Sant alguns famosos doctors reciten.»

Resta, per tant, molt clar que Miquèl Perez, savi llatiniste, inspirat poeta i subtíl estiliste, escrivia ses obres en Llengua Valenciana.

Les interpretacions que es vullguen donar a estes paraules: «Llengua Valenciana» o «valenciana prosa» en un moment tant polemic com el qué nos ha tocat viure, no deuen importar-nos massa. Allò que nos interessa fer ressaltar, en un pla nétament cientific, es el fet historic que Miquèl Pérez, bon coneixedor del llatí i de les atres llengües romanç, afirmà d'un modo inequivoc i en repetides ocasions, que escríu en Llengua Valenciana. Est es el fet clarissim i incontrovertible.

La interpretació que es vol donar a unes paraules, escrites en el sigle XV, per uns homens del sigle XX nos convenceria si no els vegerem carregats de prejuïns i no saberem d'unes intencions que, dia a dia i poc a poquet, van quedant al descobert davant de l'opinió pública valenciana.

Cal que afegím encara que els bibliografs, quan parlen de Miquèl Perez, sempre diuen que escrivia en Llengua Valenciana. En la edició, preparada per D. Teodor Tomàs l'any 1732, sembla resumir-se el pensament de totes les edicions, ya que, al referir-se a la *Vida de la*

Verge Maria, Mare de Deu, diu: «que mereixqué estampar-se vàries voltes en la mateixa Llengua Valenciana...»

Per a acabar, digàm que els valencians devém estar ben agraïts, molt satisfets i pagadissims d'estos monuments literaris que nos van llegar els nostres majors, monuments tots ells escrits en «una de Deu tan afavorida llengua» com es la Llengua Valenciana.

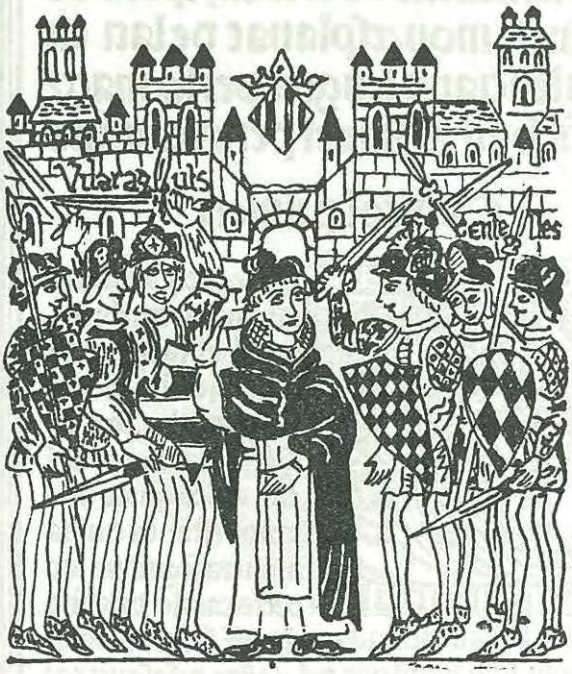

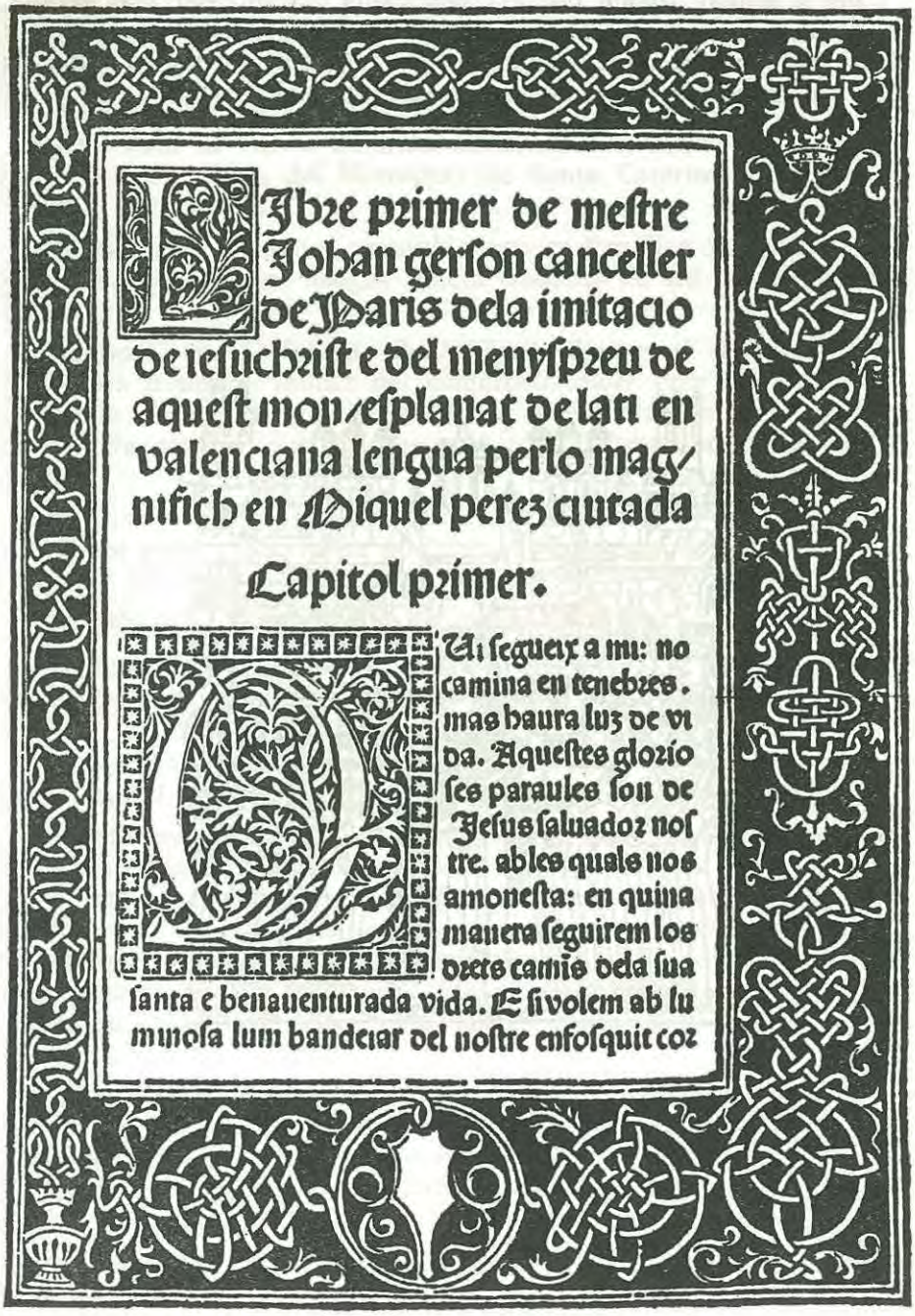

Libre primer de mestre Johan gerson canceller de Paris dela imitacio de iesuchrist e del menyspreu de aquest mon/esplanat de lati en valenciana lengua perlo magnifich en Miquel perez ciutada

Capitol primer.

Qui segueix a mi: no camina en tenebres. mas haura luz de vida. Aquestes glozioses paraules son de Jesus saluador nostre. ables quals nos amonesta: en quina manera seguirem los drets camis dela sua santa e benauenturada vida. E si volem ab lumunosa lum bandeiar del nostre enfosquit coz

Primera plana del text de **La imitacio de Jesucrist**, edició de 1482

TRANSCRIPCIO DE LA PRIMERA PLANA DE *LA IMITACIO DE JESUCRIST*

«Libre primer de mestre Johan Gerson, canceller de Paris, de la Imitacio de Iesuchrist e del menyspreu de aquest mon, esplanat de lati en VALENCIANA LENGUA per lo magnifich en Miquel Perez, ciutada.

Capitol primer

Qui segueix a mi no camina en tenebres, mas haura lum de vida. Aquestes glorioses paraules son de Jesus, salvador nostre, ab les quals nos amonesta en quina manera seguirem los drets camins de la sua santa e benaventurada vida. E si volem ab luminosa lum bandejar del nostre enfosquit cor...»

Jesus

Scriu miquel perez ala molt illus
tre dona vsabel de billena abadessa
del monestir dela sancta trinitat.

Molt illustre e virtuosa sẽyora perque
de aquesta trista enujosa e desestima
ble vida sõ breus los miserables di
es: e perque en la peregrinacio de a-
quest mõ miserable no ençopegasseu en los grãs
laços quel enemich d̃ natura humana tots jorns
nos para: vos sou aturada en lo repos d̃ religio
tan benauẽturada oblidãt los bens los amichs
e parents de real linatge. E recordant vos d̃ hu
militat verdadera haueu calcigat les supbes va
nitats e pompes enrequint e abillant d̃ls bens e
joyells spituals lanima vostra. E axi vostres vir
tuosos desigs amprant totes les ales de vostra
voluntat vos feren volar en aqueix alt loch d̃ cõ
tẽplatiua vida: on sou spill clar en qui clarament
mirar se deuen los qui volẽ entrar en la streta sen
da de verdadera penitencia: e los qui volen la fe
xuga nau d̃la carn desormejar d̃les conuersaciõs
mũdanes dreçant la proha adesijar lo celestial re
gne fins que vinguen a surgir en lo segur port de
la ciutat de gloria. E pque per prechs del reuerẽt
mestre pere calaforra mestre en sacra theologia
del sagrat orde de sant agosti he yo traduit de la
ti en valenciana prosa lo libre de mestre johã ger

Dedicatòria de l'edició de **La imitacio de Jesucrist**, feta en Valéncia el 16 de febrér de 1491

TRANSCRIPCIO DE LA DEDICATORIA DE *LA IMITACIO DE JESUCRIST* A SOR ISABEL DE VILLENA

Jesus

«Scriu Miquel Perez a la molt illustre dona Ysabel de Billena, abadessa del monestir de la Sancta Trinitat.

Molt illustre e virtuosa senyora: perque de aquesta trista, enujosa e desestimable vida son breus los miserables dies, e perque en la peregrinacio de aquest mon miserable no ençopegasseu en los grans laços quel enemich de natura humana tots jorns nos para, vos sou aturada en lo repos de religio, tan benaventurada, oblidant los bens, los amichs e parents de real linatge. E recordant vos de humilitat verdadera haveu calcigat les superbes vanitats e pompes, enrequint e abillant dels bens e joyells spirituals l'anima vostra; e axi vostres virtuosos desigs, amprant totes les ales de vostra voluntat, vos feren volar en aqueix alt loch de contemplativa vida, on sou spill clar en qui clarament mirar se deven los qui volen entrar en la streta senda de verdadera penitencia e los qui volen la fexuga nau de la carn desormejar de les conversacions mundanes, dreçant la proha a desijar lo celestial regne fins que vinguen a surgir en lo segur port de la ciutat de gloria, e per que per prechs del reverent mestre Pere Calaforra, mestre en sacra theologia, del sagrat orde de sant Agosti, he yo traduit de lati en VALENCIANA PROSA lo libre de mestre Johan Ger-...»

Jesus

Scriu Miquel pereç ales senyores monjes del monestir de sancta Catherina de Sena.

Molt reuerents virtuoses y deuotes senyores/ p mes encẽdre la enceſa deuocio que teniu ala benauenturada sancta Catheri na de Sena me haueu fet pregar al vene rable Moſſen fenollar que yo volgues la glorioſa vi da de tan jnſigne ſancta traduhir de lati en valencia na proſa: ſegons lo Florenti enla ſua digne cronica dignamẽt ha ſcrita: y puix no pogui ỏ tan virtuoſes pregaries ſcuſarme: lo pregui q̃ ell enles ſues miſſes y voſaltres en vres oracios al jmmens ſol de juſticia ſuplicaſſeu/ que ab los raigs dela ſua luminoſa gra/ cia aclaris y ſcalfas lo meu enfoſquit entenimẽt que ab lo fret de jgnorãcia ſtaua tan paralitich que per a obrar algun virtuos edifficã nos podia moure: y ell mirant ma voluntat aparellada a voler lo complau re me offeri de fer tan juſtes pregaries: per on de cõ/ tinent treballi en buydar del verell dela mia memo ria la podrida aygua de algunes vanes fantaſies/ p que dins aquell pogues ſtojar lo precios balſem ỏls glorioſos actes de tan excellida ſancta: lo qual dela fertil vinya ỏla cronica del deuot Florenti collir ſpe raua: y puix hagui deſligat les mas dela mia anima de algunes paſſions enujoſes/ comenci a moure la ploma en lexercici de aq̃ſta mal rabonada obra: per

---

Dedicatòria de l'edició de **La Vida de Sancta Catherina de Sena**, feta en València el 11 de maig de 1499

TRANSCRIPCIO DE LA DEDICATORIA DE LA *VIDA DE SANCTA CATHERINA DE SENA* A LES MONGES DEL MONESTIR DE SANCTA CATHERINA DE SENA DE VALENCIA

Jesus

«Scriu Miquel Pereç a les senyores monjes del Monestir de sancta Catherina de Sena.

Molt reverents, virtuoses y devotes senyores: per mes encendre la encesa devocio que teniu a la benaventurada sancta Catherina de Sena me haveu fet pregar al venerable Mossen Fenollar que yo volgues la gloriosa vida de tan insigne sancta traduhir de lati en VALENCIANA PROSA, segons lo Florenti en la sua digne cronica dignament ha scrita; y puix no pogui de tan virtuoses pregaries scusarme, lo pregui que, ell en les sues misses y vosaltres en vostres oracions, al inmens Sol de Justicia suplicasseu que, ab los raigs de la sua luminosa gracia, aclaris y scalfas lo meu enfosquit enteniment que, ab lo fret de ignorancia, stava tan paralitich que per a obrar algun virtuos edifici no's podia moure. Y ell, mirant ma voluntat aparellada a voler lo complaure, me offeri de fer tan justes pregaries per on de continent treballi en buydar del vexell de la mia memoria la podrida aygua de algunes vanes fantasies, per que dins aquell pogues stojar lo precios balsem dels gloriosos actes de tan excellida sancta, lo qual de la fertil vinya de la cronica del devot Florenti, collir sperava. Y, puix hagui desligat les mas de la mia anima de algunes passions enujoses, comenci a moure la ploma en l'exercici de aquesta mal rahonada obra per...»

Escriu miquel pereç ala senyora na Cir era dalpont muller del magnifich miçer pere dalpont Regent la cancelleria y del consell del Rey nostre senyor.

Molt magnifica y virtuosa senyora ab tan deuot desig desigaua veure vostra merçe tradubida de latí en romanç la vida del benauenturat sent Vicent ferrer/que pochs dies ans q̄ partis per a la real cort me prega que yo volgues pendre treball de traduhir de latí en valenciana lengua de aquest glorios sant la historia. E yo conexent la poquedat y pobrea ỏ mō flach entẽdre me volgui retraure enlo retret de alguna justa escusa/mas desigos de seruir e plaure a vostra merçe y mirant la sua santa y deuota demanda no pogui escusarme. E axí recorregui a la lum clara del glorios sent Vicent ferrer/q̄ puix era raig delclar sol de justicia volgues illuminar la mia tenebrosa ignorancia pera compōdre aquesta sua santa vida/e fermant les anchores dela nau de la mia speranca en la virtut y potencia de aq̄st poderos sant/prengui la ploma traduhint de latí en valenciana lengua los marauellosos actes q̄ daq̄st glorios sant alguns famosos doctors reciten/sera aquesta obra hun clar spill hon se veuran molts solemnes miracles per lo marauellos sant obrats axí en lo temps que viuia com apres de la sua mort santa. Es star aquest excellent sant vna campana per a

---

Dedicatòria de la **Vida de Sant Vicent Ferrer**, edició del 23 de març de 1510

TRANSCRIPCIO DE LA DEDICATORIA DE LA *VIDA DE SANT VICENT FERRER* A NA CIRERA D'ALPONT

«Escriu Miquel Pereç a la senyora na Cirera d'Alpont, muller del magnifich miçer Pere d'Alpont, regent la cancelleria y del consell del Rey nostre senyor.

Molt magnifica y virtuosa senyora: ab tan devot desig desigava veure vostra merçe traduhida de lati en romanç la vida del benaventurat sent Vicent Ferrer, que, pochs dies ans que partis per a la real cort, me prega que yo volgues pendre treball de traduhir de latí en VALENCIANA LENGUA de aquest glorios sant la historia. E yo, conexent la poquedat y pobrea de mon flach entendre, me volguí retraure en lo retret de alguna justa escusa, mas, desigos de servir e plaure a vostra merçe y mirant la sua santa y devota demanda, no pogui escusarme, e axi recorregui a la lum clara del glorios sent Vicent Ferrer que, puix era raig del clar sol de justicia, volgues illuminar la mia tenebrosa ignorancia per a compondre aquesta sua santa vida; e fermant les anchores de la nau de la mia sperança en la virtut y potencia de aquest poderos sant, prengui la ploma traduhint de latí en VALENCIANA LENGUA los maravellosos actes que d'aquest glorios sant alguns famosos doctors reciten. Sera aquesta obra hum clar spill hon se veuran molts solemnes miracles per lo maravellos sant obrats, axi en lo temps que vivia com apres de la sua mort santa. Es stat aquest excellent sant una campana per a...»

Escriu Miquel pereç ala senyora na mon palaua descriua muller de mossen Johan escriua mestreracional del Regne de Ualencia.

Molt magnifica y uirtuosa senyora m tan plena tinch la casa dela memoria de les grans obligations que tinch al senyor mestre racional/que per satisfer a alguna de aquelles he deliberat trametre a vostra merçe bun do dla pobrea de mon entendre. Uolēt que sia tal que ala cōdicio y vida de aquella aquis p̄senta sia conforme. Eaxi no he cerquat les fulles eflors dels verts camps dela elegant poesia/mas so entrat en lo delitos verger dela sagrada scriptura on he collit d diuersos libres lo fruyt de aquesta profitosa obra. La qual es intitulada la vida dela sacratissima verge maria. y ꝑ que encara que deu milia anys yo visques no poria cōplidamēt escriure tot lo que los sancts doctors han scrit de aquesta tan alta senyora/he volgut dela gran mar dela sua benauēturada vida q̄ ꝑ diuerses parts esta escāpada/pohar aq̄sta poqua aygua en lo chich vexell aquest mal ordenat libre. Estimant esser iusta e rahonable cosa/q̄ puix les vides de innumerables sanctes en vulgar prosa se troben scrites que la glo

a.i.

Dedicatòria de la **Vida de la Sacratissima Verge Maria,** edició del 26 de juliòl de 1494

rioſa vida de aq̃ſta alta reyna ò parays que es ſãc
ta ſobre totes les ſanctes no deu eſſer en la noſtra
valẽciana lengua callada. ℒ axi ella que es lum ver
dadera / y mare del clar ſol de iuſticia / ha illuminat
la eſcuranit dela mia ignorantia / per a poder en
aqueſt tan poch eſpay pintar alguna part ὸls ſeus
glorioſos actes . los quals ſon exemple / lum / y doc
trina de fe / deſperãça / de caritat / de humilitat / de
pobretat / de obediencia / de paciencia / de iuſticia
y de totes les altres virtuts glorioſes. veureu deuo
ta ſenyora en aqueſta benaventurada vida dela ſa
cratiſſima verge maria com fon ſens la taqua del
peccat original concebuda. com fon roſa criada en
treles ſpines del poble iudaych . ℒ om per la ſua p
funda humilitat cõcebe lo fill de deu dins lo ſeu ſãc
tiſſiz ventre. ℒ om fon pilar colũpna y ſegur recolze
dela caſa dela chatholica eſglcya / reſtant en ella ſo
la lo diuẽdres ſanct la ſancta fe creſtiana . ℭ leureu
encara com es font de miſericordia regant de a.
bundoſes aygues de gracies los eſterils camps ò
noſtres conſiencies . y es verdadera metgeſa do
nant complida ſanitat ales enmalaltides animes
que en lo futzeu lit de enmegrides culpes eſtan de
tengudes . y es vida adaquells qui la orrible y eter
na mort temen . pes dreta ſcala pera muntar de a
queſta fonda vall de lagrimes en la excelſa altitut
les celeſtials cadires . pes luminoſa antorcha moſ
trant ſegur cami pera fugir dels tenebroſe z vicis

Continuació de la mateixa Dedicatòria anterior

TRANSCRIPCIO DE LA DEDICATORIA DE LA *VIDA DE LA SACRATISSIMA VERGE MARIA* A NA MOMPALAUA D'ESCRIVA

«Escriu Miquel Pereç a la senyora na Monpalaua d'Escriva, muller de mossen Johan Escriva, mestre racional del Regne de Valencia.

Molt magnifica y virtuosa senyora: tan plena tinch la casa de la memoria de les grans obligations que tinch al senyor mestre racional, que, per satisfer a alguna de aquelles, he deliberat trametre a vostra merçe hun do de la pobrea de mon entendre, volent que sia tal que a la condicio y vida de aquella a quis presenta sia conforme. E axi, no he cerquat les fulles e flors dels verts camps de la elegant poesia, mas so entrat en lo delitos verger de la sagrada scriptura, on he collit de diversos libres lo fruyt de aquesta profitosa obra, la qual es intitulada la vida de la Sacratissima Verge Maria; y per que encara que deu milia anys yo visques, no poria complidamente escriure tot lo que los sancts doctors han scrit de aquesta tan alta Senyora, he volgut de la gran mar de la sua benaventurada vida, que per diverses parts esta escampada, pohar aquesta poqua aygua en lo chich vexell de aquest mal ordenat libre, estimant esser iusta e rahonable cosa que, puix les vides de innumerables sanctes en vulgar prosa se troben scrites, que la gloriosa vida de aquesta alta reyna de parays, que es sancta sobre totes les sanctes no deu esser en la nostra VALENCIANA LENGUA callada. E axi, ella, que es lum verdadera y mare del clar sol de iusticia, ha illuminat la escura nit de la mia ignorantia per a poder, en aquest tan poch espay, pintar alguna part dels seus gloriosos actes, los quals son exemple, lum, y doctrina de fe, d'esperança, de caritat, de humilitat, de pobretat, de obediencia, de paciencia, de iusticia y de totes les altres virtuts glorioses. Veureu, devota senyora, en aquesta benaventurada vida de la sacratissima Verge Maria, com fon sens la taqua del peccat original concebuda; com fon rosa criada entre les spines del poble iudaych; com, per la sua profunda humilitat, concebe lo Fill de Deu dins lo seu sanctissim ventre; com fon pilar, columpna y segur recolze de la casa de la chatholica esgleya, restant en ella sola lo divendres sanct la sancta fe crestiana. Veureu, encara, com es font de misericordia, regant de abundoses aygues de gracies los esterils camps de nostres consiencies, y es verdadera metgesa, donant complida sanitat a les enmalaltides animes que en lo sutzeu lit de ennegrides culpes estan detengudes; y es vida ad aquells qui la orrible y eterna mort temen; y es dreta scala per a muntar de aquesta fonda vall de lagrimes en la excelsa altitut les celestials cadires; y es luminosa antorcha mostrant segur cami per a fugir del tenebroses vicis...»

Joàn Esteve

N atre gran valencià del sigle XV que meréix la nostra consideració es Joàn Esteve.

L'avenc de l'oblít creix al pas dels anys per a qualsevòl; pero açò no val per al cas particular del nostre biografiat-autor, puix que els sigles no han aconseguít fer desapareixer gens ni miqueta el seu nom. Es mes; hui relluíx ab mes fulgor quan, en este moment polemic i dificil, s'atemta descaradament contra la personalitat valenciana.

I. BREU BIOGRAFIA

D'est autor només coneixém una obra; pero ab ella sola n'hi ha prou per a situar-lo, i ab tota justícia, entre els escritors del sigle d'or de la literatura valenciana.

Tant els bibliografs valencians com els atres escritors han segut molt parcs al donar-nos notícies biogràfiques sobre Joàn Esteve.

D. Nicolàu Antonio, en sa *Bibliotheca Hispana Vetus*, nos oferíx dos dades fonamentals del nostre biografiat: que era valencià i que era notari: «Joannes Stephanus, valentinus et in urbe ipsa regni principe notarius.»

Abans que D. Nicolàu ya ho va dir Vicent Ximeno, en sa Obra *Escritores del Reyno de Valencia*. Sa frase exacta es: «Juan Esteve, natural de Valencia, notario público.»

També Fra. Josèph Rodriguez, en sa *Biblioteca Valentina*, diu expréssament: «Juan Esteve, natural y notario público de Valencia.»

Just Pastor i Fustér, que seguíx en tot a estos autors, repetíx lo matéix en sa *Biblioteca Valenciana*.

Encara que estos testimonis son dignes d'apreci per lo que valen, pràcticament no feen gens de falta, perqué en el colofó de l'obra de Joàn Esteve *Liber elegantiarum* ya consten estes dades: que era valencià i que era notari: «Joannis Stephani viri eruditissimi civis valentini, regie [regia] auctoritate notarii publici.»

Queda clar, per tant, que Joàn Esteve era ciutadà valencià i no-

tari public. No estarà de mes que digàm unes paraules sobre la institució notarial en Valéncia per l'afecte especial de qué son mereixedors el Colegi Notarial i els seus afiliats, els notaris.

Per mes que la formació jurídico-orgànica del notariat valencià fon duta a bon terme pel Rei D. Jaume I l'any 1238, es pot afirmar que en Valéncia ya existia un notariat consuetudinari. Nos hem trobat ab un privilegi, en favor dels notaris, donat pel Rei D. Jaume l'any 1250. Les ordenances del nostre Colegi Notarial, de tan brillant trayectòria històrica, les encontrém aprovades el 20 de novembre de 1269 pel Rei Pere, II de Valéncia i IV d'Aragó.

Moltes i molt importants coses es podrien dir referents a l'Ilustre Colegi Notarial de Valéncia i als seus dignes notaris, pero no crec que en siga est el lloc apropiat. Allò que sí diré es una paraula sobre lo que diuen els autors i el matéix colofó del *Liber Elegantiarum:* que Joàn Esteve era notari public per autoritat reàl.

¿Qué significa açò, o quín titul o drets afíg al de notari només?

Puix be, ser notari public per autoritat reàl significa que, a mes de ser responsable de la legalitat dels instruments, del registre en el protocòl, etc. de sa oficina pública o operatori, pel titul de «Scrivà de la cort del Regent o Regentis Curie bajulie» s'alcançava el cim de la carrera notarial, ya que ab este titul recebien la jurisdicció en tot el regne i en tots els dominis del Rei d'Aragó i podien pendre part en l'emissió de documents oficials.

Torném a la biografia de Joàn Esteve per a dir que, en quant a la data de son naiximent i de sa mort, no s'hi te cap clarícia històrica. Només se sap que sa obra es va publicar en vida de l'autor, perqué la va corregir ab tot el mirament de qué fon capaç: «exactissima diligentia emmendatus». Es publicà l'any 1489. Per ser esta l'única data històrica coneguda, els bibliografs valencians no li'n posen ya d'atra.

II. BIBLIOGRAFIA

1. OBRA LEXICOGRAFICA

LIBER ELEGANTIARUM

Comencém per descriure l'incunable que conté l'obra *Liber Elegantiarum.* Es un excelent eixemplar editat en Venècia en la tipografia de Paganino de Paganinis el dia 3 d'octubre de l'any 1489.

El titul del llibre es: *Liber elegantiarum,* pero no el porten cap dels quatre eixemplars de l'obra que es coneixen, per faltar-los la portada.

El recte del primér foli aparéix en blanc; i al vers es troba una interessant carta escrita en llatí, en la qual l'autor dedica l'obra al

mege Ferrér Torrella. La carta comença dient: «Johannes Stephanus, Ferrario Torrella: medicine professori eximio...» (Joàn Esteve, a Ferrér Torrella: professor insigne de medicina), i acaba dient: «Vale, mei menor. Valentiae, nonas januarii Anno mil. CCCCLXXII:» (Adeu, no m'oblides. Valéncia, a cinc de ginér, de 1472).

L'obra s'acaba ab el següent colofó:

«Explicit liber elegantiarum Johannis Stephani, viri eruditissimi, civis Valentiani, regie auctoritate notarii publici, latina et valentiana lingua exactissima diligentia emendatus: Opera atque impensa Paganini de Paganinis Brixiensis Venetiis impresus. Inno. VIII summo pontifice. Augustino Barbadico, Venetiarum principe. Anno a natali christiano M.CCCCLXXXVIIII. V vero nonas Octobris.»

Dels quatre eixemplars que es coneixen del *Liber elegantiarum* de Joàn Esteve, n'hi ha u en la nostra Universitat Literària, el qual es conserva en bon estat, però li falta, com ya es sabut, la portada i també el full signatura a^{1}, en el dors del qual va la dedicatòria; en Barcelona hi ha dos eixemplars: u, en l'Ateneu, i l'atre en l'Institut d'Estudis Catalans; el quart el cita Gallardo al número 2.143 del seu ensàig.

D'entre els autors, n'hi ha alguns que creuen, començant per Just Pastor i Fustér, que l'edició del llibre de Joàn Esteve per ara coneguda és la segona; i fonamenten eixa opinió en les raons que seguixen: *a)* perqué la dedicatòria està datada en 1472; *b)* perqué es diu en el colofó que el llibre està «exactissima diligentia emmendatus»; lo qual paréix donar a entendre que li va precedir una atra edició, la que ara es millora; i *c)* perqué D. Eduart Cañibell, director de la Biblioteca Arús de Barcelona, diu que va vore un eixemplar d'esta obra ab una magnífica portada en poder de D. Isidre Bonshoms.

Tal com hem dit abans, els eixemplars coneguts freturen de portada i comencen per un foli el recte del qual està en blanc.

Vejàm ara qué diuen de l'autor i del seu *Liber elegantiarum* els bibliografs:

Josèph Rodriguez en sa «Biblioteca Valentina» diu escuetament:

«Juan Esteve, natural y notario público de Valencia. Escrivió: *Dictionarium et Phrasilogium duarum linguarum Valentinae et Latinae.* Inscriptum: *Librum elegantiarum.* Venetiis, per Paganinum de Paganinis. 1489 in fol.»

D. Vicent Ximeno diu:

«Juan Esteve, natural de Valencia, Notario público (aunque yo más creo que fue médico, por lo que después diré) y sugeto muy versado en la lengua Latina. Publicó ...*Liber elegantiarum.* En Venecia, por Paganino de Paganinis, 1489, en folio. Ay en Valencia en la librería del Marqués de Villatorcas un ejemplar de esta obra impressa en

letra calderilla. Viene a ser un diccionario de vocablos y frases Valencianas y Latinas y se expresa en el por autor Joannes Stephanus Medicinae Doctor.»

D. Nicolàu Antonio, en sa *Bibliotheca Hispana Vetus,* diu que Joàn Esteve va escriure un:

«Dictionarium quoddam et phrasilogium duarum linguarum Valentinae vulgaris et Latinae, quod *Librum Elegantiarum* inscriptum».

Afíg a continuació que ell matéix va vore, en la llibreria del seu amíc D. Hipolit Sampér, sacerdot de l'Orde de Montesa, varó honest, erudít, capellà reàl, etc., un eixemplar del llibre de Joàn Esteve.

D. Josèp Ribelles fa d'este llibre una recensió digna de ser transcrita. Diu:

«Este meritísimo libro cuyo título recuerda el que puso al suyo Lorenzo Valla, cuya primera edición parece fue hecha en Roma en 1471, muy estimado por la rareza de los vocablos que contiene, es una nutrida colección de frases y dicciones valencianas y latinas y no sólo es anterior y supera a Nebrija sino que es el primer diccionario que se ha impreso en la lengua románica. En él abundan los términos (muchos de los cuales aún se pronuncian hoy en la región valenciana) de amistad, amorosos, de guerra, de la pestilencia que por entonces reinaba y con una frescura incalificable, el autor cita muchos términos deshonestos, lo cual nos induce a creer que no sería sin motivo el haber ido a imprimir su obra a Venecia.»

El Sr. Ribelles s'ha comportat potsér ab Joàn Esteve un poc massa durament. Yo, mes que de procacitat inqualificable, ho qualificaria com d'una inconsideració pròpia del valencià del carrér, inconsideració que, llunt de lo desvergonyít, de lo descarat o de lo grollér, constituíx eixe modo de ser desimbolt i espontani que, ab la paraula autèntica i justa, diu allò que deu dir i només lo que es deu dir, i encara alegra la conversa ab uns tocs de bon humor, propis d'un cor ben sa i d'una alegria a flor de llavis.

¿Què diria hui D. Josèp Ribelles de certs diccionaris que circulen ací i allí, del llenguage de moltes revistes, llibres, cine, teatre i, inclús, del de televisió?

Acepte que una de les raons per les qué es determinà Joàn Esteve a publicar el seu llibre en Venècia fora la d'evitar la censura d'algunes de les seues frases i paraules. Pero si s'admet la possibilitat que la primera edició de sa obra es fera l'any 1472, quan està datada la dedicatòria del llibre, haurém de pensar que, ni en Valéncia ni en Espanya, es podia havér editat el seu llibre, perqué l'art de la tipografia no aplegà a la nostra ciutat de Valéncia fins el 1474.

Abans de donar fi a este segón apartat del treball, vullc dir alguna cosa, per curta que siga, sobre la frase de Vicent Ximeno: «Joannes Stephanus Medicinae Doctor».

Està clar que el nostre bibliograf Ximeno patia de un gran error

al dir: «aunque yo creo que fue Doctor en medicina». Eixa confusió es pogué originar per dos motius: o per haver-se equivocat confonent l'autor del *Liber elegantiarum* ab el Dr. Ferrér Torrella, professor de medicina, a qui va dedicada l'obra, o per confondre'l ab el literat i mege, Jaume Esteve, que destacà en el sigle XVI i que en 1497 ya era jurat de la ciutat, cap i casàl del Regne.

2. OBRA HISTORICA

TRIUNPHUS CLARISSIMAE EXCELLENTISSIMAE QUE REGINAE HISPANIAE DOMINAE YSABELLI, EDITUS PER DISCRETUM JOANNEM STEFANI SCRIBAM SENATUS REVERENDI CAPITULI VALENTINI.

Es una crònica de les festes celebrades en Valéncia ab motíu de la visita de la reina Isabél la Catòlica.

III. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Si doném fe a lo que es diu en el colofó del *Liber elegantiarum*, hem de considerar a Joàn Esteve necessàriament com a un home eruditissim i molt versat en el coneiximent de les llengües, especialment la llatina i la valenciana.

Per mes que tot això no es diguera en el colofó, n'hi hauria prou ab la lectura d'eixa obra seua per tal d'estar-ne plenament convençuts. El *Liber elegantiarum* es un vertadér diccionari llatí-valencià, del qual es podia aleshores tirar ma per a mantindre corrèctament una conversa normàl i corrent, ya que se n'arrepleguen les paraules i les frases mes usuals d'amistat, d'amor, de guerra, de malalties, etc.

Per l'importància que este diccionari te per a l'estudi de la Llengua Valenciana, volém ara triar algunes frases i paraules de plena actualitat:

«Ab los hulls laganyosos; ab les mans plegades i agenollada pregava a Deu; aquell ab los talons li batia les spatles al roci; arroç molt al moli; ara ia estas millor; bellea de cor; be n'has fet; carreró stret; chiqueta e menuda; de bon mati; dema o despusdema; dels libres meus, com seras en Valencia, fes e usa'n a ton plaer; en lo pit o en lo si; enquesidor de la fe; erba sana; e[x]am de abelles; femater; fesols; home, homenet, homens; ia es prop la primavera; ia podem parlar amplament; ixque del pou, ias fa de nit; la primera volta que yo te viu, ya me enamori de tu; la ira seg[u]a la rao; la trona o cadira de llegir; les galtes de color de rosa; lo nas tort; lo redo del genoll; obrer de vila; per quina raho dius aço?; pesols; per que plores?; qui no te vergonya tot lo mon es seu; ramat; rebost; rovell d'ou; tastar; tret fora de la finestra; vespra de festa; ves tu primer; vine açi; un

poch torbat del dinar; yo guardare de açi que ningu furte res; yo d'aci a pochs dies, etcétera, etcétera.»

Es diu també en el colofó que el llibre fon revisat i «exactissima diligentia emmendatus».

Est home eruditissim, Joàn Esteve, que va revisar fins l'ultim detall de la seua obra, nos diu que la va escriure en «Latina et Valentina Lingua»; es dir, en Llengua Llatina i Valenciana.

No crec que valguen ací i ara explicacions de cap classe. Joàn Esteve, sabent molt be allò que es dia, com a home cult i expert en llengües, afirma que escríu el seu llibre en Llengua Llatina i en Llengua Valenciana.

Es clar que els bibliografs, a l'enjuiciar sa obra, no podien dir una atra cosa: que escrivia en llatí i en valencià.

Veja's, si no, lo que afirma D. Nicolàu Antonio: «duarum linguarum: Valentinae vulgaris et Latinae»; açò es: que escrivia en dos llengües: en Llengua Valenciana (vulgar) i en la Llatina. Observe's que, tant al nomenar la Llengua Llatina com la Valenciana, ho fa en lletra majúscula inicial.

Lo matéix diu el P. Josèp Rodriguez: Duarum Linguarum Valentinae et Latinae».

I D. Vicent Ximeno aclarix: «publicó una colección de frases y dicciones Latinas y Valencianas».

Tot açò, que paréix tan clar i naturàl perqué aixina es troba en el text originari de l'autor i aixina ho han anat dient tots els bibliografs, u detràs d'un atre, quan ve el sigle XX i, ya quasi a les seues acaballes, quan la crítica històrica aconseguíx metes inimaginables, aparéix un atre diccionari titulat *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* que, en el seu volum IV, pàgina 180, al referir-se al nostre Joàn Esteve, diu que el seu *Liber elegantiarum* està «considerado como el primer diccionario catalán y probablemente el más antiguo léxico de una lengua romance».

¡Com s'hi conéix que els components de la direcció de l'Enciclopèdia saben poc de llatí, puix que confonen «Valentina» ab «Catalana» i «Venetiis» ab «Valentiis»!, ya que diuen que l'obra es publicà en Valéncia. Els atribuím l'articulet, perqué no porta peu d'autor, i els diém que, ab un rigor científic tal, d'ara en avant, caldrà acudir en els nostres dubtes al tan gallardejat diccionari-enciclopèdic.

Acabém ya este capitul, dedicat a l'ilustre notari Joàn Esteve. Ahir i hui el notari es l'home public autorisat per a donar fe dels contractes, testaments i d'atres actes extrajudicials. No volém enujar a ningú ab interpretacions arbitràries, semblants a focs artificials que nos enlluernen pero que ràpidament desapareixen, a fi de deixar pas a la realitat. Vullgàm chafar fort i ser sincers i, per tal de fomentar la convivència, fiem-nos de la paraula dels homens de be, i ab

major motíu si esta paraula te el marxamo d'una autoritat com la que te el qui està públicament deputat per a donar fe «ex officio».

Fa 492 anys, per tant ben llunt del calor apassionat de tota polèmica, Joàn Esteve, notari public per autoritat reàl en tot el Regne i en tots els dominis del Rei d'Aragó, en un document public, en un llibre editat a l'estrangér, donava fe d'havér escrít un llibre seu in «Valentina lingua»; es dir, en Llengua Valenciana, en eixa dolça llengua que, com ell, immortalisaren sant Pere Pasquàl, sant Vicent Ferrér, Auxias March, Joanot Martorell, Jaume Roig, Roiç de Corella y eixa pléyade d'escritors que nos han llegat tants i tals verdaders monuments de la llengua i de la literatura valencianes.

Precepta quedam ad compositionem orationis pertinentia per b. factum tradita q̄ ad ordinem ⁊ collocatioem verborum spectant sunt hec

Qd̄ oratio semper se augeat: vt nobilis ⁊ egregius. Magnificus ⁊ illustris. Crudelis ⁊ imanis

Quod dignioꝛa minus dignis preponantur. vt viri ac femine: virtutes ⁊ vitia.

Qd̄ genus anteponatur speciei sue. vt vrbs Roma animal leo.

Quod oratio in verbum desinat: aut in aduerbium aliquod egregium: aut aliquā dictionem illustrem: vt patet his exemplis. Sola virtus homines beatos facit. Que mihi mandasti cōfeci omnia diligēter: aut terminet clausula aliqua dictione vniuersali: vt que vir bonus facit laudāt oēs.

Quod oratio frequenter a posterioribus incipiat exemplum. Hanc esse vnam ad beate viuendū Compendiariam viam inquit Socrates vt tales simus quales haberi velimus.

Quod relatiuum qui que quod non construatur immediate cum suo antecedente vt Platonē omnes inprimis laudant qui rerum diuinarum qui ad gnitionem ante omnes aperuit.

Quod inter sustantiuum ⁊ adiectiuum aliquid interponatur: dūmodo oratio non reddatur obscura: vt nulla satis probata apud suos ciues virtus est.

Quod oratione iam perfecta grauius addatur: vt vir fortis. omnia pro re publica pericula subijt quidem impiger.

Quod due distinctiones aut plures vno interdum verbo claudantur: vt natura ingenio aut preceptione natura intescit.

Quod genitiuus suo sustantiuo preponatur: vt Cesaris virtus: Scipionis felicitas: bonorum auctoritas.

Quod clausula sepius in principalem q̄ in secundariam partem finiat: [illegible] laudas semper artes adamaui.

Quod verba rebus de quibus loquimur sint accomodata: ne digniora aut indigniora sint q̄ res postulabit. Nam qui agricolam illustrem aut regem parcum appellat non mediocre vitium incurrit.

Quod he coniunctiones. Cum si. ⁊ similes. Et item hec prepositiones .in. sub. ad. propter. contra e. extra. ob. postponantur dictionibus quibus communiter preponuntur: vt omnes cuꝫ honesta facimus nihil est quod vereamur ad nos si venisses omnia iam acta essent. Omnibus in rebus honestas valde placet. Nemo est qui diuina sub potentia constitutus sit Atheniensem ad vrbem adolescens accessi. Nolana apud menia Annibal a Marcello victus. Vestra pro beniuolentia erga me id facio. Nostris ex agris pecora deducta sunt. Tuamob causam plurimas contiones suscepi. Hic sgā contra patriā arma suscepit. Omnib⁹ in reb⁹ mediocritas optima ē.

Quod post perfectum orationis sensum afferatur interdum affirmatio aliqua ornata: Ut hic mihi videtur egisse omnia necessaria ⁊ quidem egregie. F I N I S

Explicit liber elegātiarum Johānis Stephani viri eruditissimi ciuis Valētiani regie auctoritate notarij publici: latīa ⁊ valētiana lingua: exactissima diligentia emendatus: Opera atq; impensa Paganini de paganinis Brixiensis Venetijs impressus. Inno. viij. summo pōtifice. Augustino Barbadico Venetiarū principe. Anno a natali christiano M.cccclxxxviij. v. vero. no. Octobris.

a.b.c.d.e.f.g.h.i.ſ.l.m.n.o.p.q.r.s.t.u.oēs sunt q̄terni .x. est ternus.

Finis.

Ultim full de l'obra de Joàn Esteve, **Liber elegantiarum**

TRANSCRIPCIO DEL FINAL DEL TEXT I EL COLOFO DEL *LIBER ELEGANTIARUM*

«Precepta quedam ad compositionem orationis pertinentia per b. factum tradita que ad ordinem et collocationem verborum spectant sunt hec:

Quod oratio semper se augeat: ut nobilis et egregius; Magnificus et illustris; crudelis et immanis.

Quod digniora minus dignis preponantur, ut viri ac femine; virtutes et vitia.

Quod genus anteponatur especiei sue, ut urbs Roma; animal leo.

Quod oratio in verbum desinat aut in adverbium, aliquod egregium, aut aliquam dictionem illustrem, ut patet his exemplis: Sola virtus homines beatos facit. Que mihi mandasti confeci, omnia diligenter ut terminet clausula aliqua dictione universali; ut que vir bonus facit laudant omnes.

Quod oratio frequenter a posterioribus incipiat exemplum. Hanc esse unam ad beate vivendum. Compendiariam viam inquit Socrates, ut tales simus quales haberi velimus.

Quod relativum qui, que, quod, non construatur immediate cum suo antecedente, ut Platonem omnes in primis laudant qui rerum divinarum qui et cognitionem ante omnes aperuit:

Quod inter sustantivum et adiectivum aliquid interponatur dummodo oratio non reddatur obscura, ut, nulla, satis probata apud suos cives virtus est.

Quod oratione iam perfecta gravius addatur, ut vir fortis omnia pro republica pericula subiit quidem impiger.

Quod due distinctiones aut plures uno interdum verbo claudantur, ut natura ingenio aut preceptione natura nitescit.

Quod clausula sepius in principalem quam in secundariam partem finiat, ut quam laudas semper artes adamavi.

Quod clausula sepius in principalem quam in secumdariam partem finiat, ut quas laudas semper artes adamavi.

Quod verba rebus de quibus loquimur sint accomodata: ne digniora aut indigniora sint quam res postulabit, nam qui agricolam illustrem aut regem parcum appellat non mediocre vitium incurrit.

Quod he coniunctiones cum, si, et similes, et item hec prepositiones in, sub, ad, propter, contra, e, extra, ob, postponantur dictionibus quibus communiter preponuntur, ut omnes cum honesta facimus nihil est quod vereamur ad nos si venisses omnia iam acta essent. Omnibus in rebus honestas valde placet. Nemo est qui divina sub potentia constitutus sit Atheniensem ad urbem adolescens accesi. Nolans apud menia Annibal a Marcello victus. Vestra pro benivolentia erga me id facio. Nostris ex agris pecora deducta sunt. Tuam ob causam plurimas contiones suscepi. Hic suam contra patriam arma suscepit. Omnibus in rebus mediocritas optima est.

Quod post perfectum orationis sensum afferatur interdum affirmatio ali qua ornata, ut hic mihi videtur egisse omnia necessaria et quidem egregie. FINIS

[COLOFO]

Explicit liber elegantiarum Johannis Stephani, viri eruditissimi, civis Valentiani, regie auctoritate notarii publici, latina et VALENTIANA LINGUA exactissima diligentia emmendatus. Opera atque impensa Paganini de paganinis Brixiensis, Venetiis impressus. Innocentio VIII, summo pontifice. Augustino Barbadico, Venetiarum principe. Anno a natali christiano M.CCCCLXXXVIII., V, vero, nonas Octobris.

a. b. c. d. e. f. g. h. i. k. l. m. n. o. p. q. r. s. t. u. omnes sunt quaterni, x est ternus.

Finis.»

Fra. Tomàs de Vesach

ERDADERAMENT ilusionats hem treballat, dia a dia, en la investigació de notícies històriques sobre est ilustre valencià. En este moviment d'identificació i reconeiximent de les nostres lletres valencianes, vagen estes poques línies com un homenage a l'home humíl que sabé amagar inclús son propi nom al publicar la vida de santa Caterina de Sena, pero que tingué a molta honor deixar ben clar que escrivia en sa benvolguda Llengua Valenciana.

I. BREU BIOGRAFIA

Fra. Tomàs de Vesach, de la gloriosa Orde dels Pares Predicadors, naixqué en Valéncia i, si fem cas de l'afirmació del P. Vicent Justinià Antist, paréix que fon germà de la Senyora de Godella. Per això segúrament Vicent Ximeno diu d'ell que va naixer de pares nobles.

Prengué l'habit dominicà en el famós convent de sant Onofre l'any 1476. Este convent, edificat junt a una venerada ermita del poble de Musseros, a uns onze kilòmetres al nort de la ciutat valenciana, cap i casàl del Regne, fon autorisat per bula del Papa Sixte IV en 1471 i dedicat a casa d'estudis i a noviciat.

Segons les dades que nos oferíx el manuscrít del P. Lluís Galiana, completat pel P. Josèp Teixidor, Fra. Tomàs de Vesach va ser un fill ilustre del convent de sant Onofre, a on va fer el noviciat i d'a on va ser prior en quatre ocasions.

Per aquells temps el carrec de Prior en les cases dominicanes era bienàl. La primera volta que aparéix nomenat Prior d'este convent de sant Onofre fon en 1502: «Feria 3.ª ultima maii 1502 fuit confirmatus in priorem Fr. Thom. Vesach», es dir que l'ultim dimarts de maig de 1502 va ser confirmat com a Prior Fra. Tomàs Vesach.

En 1513 va ser nomenat una atra volta prior del matéix convent per a dos anys mes.

En 1519, després del corresponent capitul, va recaure damunt d'ell per tercera volta el carrec de prior, que va eixercir fins la «dominica XII post Trinitatem» de 1521.

En setembre d'este matéix any fon reelegít en el carrec de prior, del qual va cessar el 23 de setembre de 1523.

Pels reiterats nomenaments de prior en la persona del Pare Tomàs de Vesach, en aquells temps en qué els convents de dominics estaven superpoblats de religiosos perqué abundaven les vocacions, nos fem hui la idea del prestigi gran de qué estava adornat el nostre autor entre els dominicans de l'època; i això que, per una atra banda, hi ha constància d'havér hagut en eix i en atres convents d'aquelles rodalies molts religiosos que destacaren en ciencia i santitat.

La fama de Fra. Vesach transcendí del convent de sant Onofre de Musseros (Valéncia). El P. Francesc Diago, en sa *Historia de la Provincia de Aragon* dels Pares Predicadors, nos diu que, quan ya havien passat alguns anys de la fundació del convent de Tarragona, es va erigir en esta província una Congregació de Convents reformats. Fon el de Tarragona u dels convents confederats d'esta Congregació, i d'entre els dominics destinats al govern d'eixe convent, hi figura el P. Tomàs Vesach com a Prior, al qui elogia el matéix historiador Diago anomenant-lo «Insigne en religió».

En el capitul provinciàl, celebrat en el convent dominicà de Lluchent el 25 d'abríl de 1529, sent Vicari Generàl dels Convents Reformats de la Província d'Aragó el mestre Fra. Melchior Pau, Fra. Tomàs Vesach va ser sa figura rellevant pels carrecs que n'ocupà com a Definidor i Predicador Generàl.

El P. Lluís Galiana nos diu, en son manuscrít, que els nomenaments de prior, a qué nos hem referít adés, consten en els llibres majors del convent de sant Onofre, i que lo referent al capitul provinciàl, celebrat en Lluchent, està relatat en un manuscrít que ell matéix va vore en el convent dominicà d'Ontinyent, son poble natàl.

Que Fra. Tomàs Vesach posseïa el titul mes apreciat dins de l'Orde, que es el de Mestre, nos consta, a mes d'uns atres testimonis, per sa obra sobre la vida de santa Caterina de Sena, puix que en sa portada es diu expréssament que està escrita «per un reverent mestre en sacra theologia».

La mort del P. Vesach està testificada en una acta del capitul provinciàl, celebrat en Barcelona el dia 8 de setembre de 1536. Ademés, segons un albarà del 6 de febrér d'eixe matéix any, el dumenge «IV post Epiphaniam» s'encontrava ya buida la cambra de Fra. Tomàs Vesach, per l'espoli practicat.

II. BIBLIOGRAFIA

OBRA HAGIOGRAFICA

La vida de la serafica Santa Caterina de Sena

Estime sincérament que estém davant d'un escritor valencià de gran importància, encara que només haja arribat a les nostres mans

una de les seues obres, d'eixes que va escriure, segons consta per un document notarial.

Pere Agustí Morlà, en sa obra *Emporium*, encara que tracta fonamentalment de qüestions jurídiques, en el prolec, dedicat al «suavissimo et humanissimo» lector, presumíx de sa gran cultura general citant autors de l'antiguitat clàssica i del seu temps. D'entre eixa constelació d'homens importants per una o atra banda, ressalta la figura del P. Fra. Tomàs Vesach, del qui fa est elogi unic: «Fr. Thomas Vesach e clarissima predicatorum religione D. Catherine Senensis vitam et miracula acute et perdocte litteris consignavit». Es dir, que Fra. Tomàs Vesach, de la distinguida Orde dels Predicadors, traduí molt sutil i elegantment la vida i miracles de santa Caterina de Sena.

Tal es la categoria del frare dominic que va traduir del llatí al valencià la Vida de Santa Caterina de Sena, escrita pel qui va ser son director espiritual, Fra. Ramón de Càpua.

L'obra està continguda en un volúm preciós, editat en Valéncia als tallers tipografics de Joàn Jofré de Brianso el 17 de setembre de 1511. Sa lletra, gòtica, es de dos tamanys, les capitals, molt boniques, ab figures i ornaments variats; te 34 gravats a tota pàgina, a mes dels de la portada, colofó i registre. Enquadernat a continuació, n'hi ha el *Libell qui millor dirà a la ioya* de 19 fulls.

Després d'esta descripció de l'obra, bo serà dir que en la Universitat Literària de Valéncia es conserven tres eixemplars de l'edició, com un tresor inestimable.

En cap lloc de l'obra aparéix, ni en la portada ni en el prolec tampoc, el nom de l'autor. Per això alguns han considerat esta obra com a anònima. Pero, en realitat, el nom de l'autor aparéix en un acrostic format per la primera lletra de cada capitul, tal com el matéix ho indica en dos ocasions: «aquel, lo nom del qual esta escrit per les capletres dels capitols de la present istoria» i «aquell religios indigne: lo nom del qual trobareu escrit en les caplletres dels capitols de la present istoria, frare del monestir del glorios sent Honofre de la obseruança del mateix orde».

Unint les lletres que componen les inicials dels capituls, n'eixen estes set paraules: «Frare Tomàs de Vesach ma [m'ha] arromançada».

Alguns autors, potsér per versar de la vida de la mateixa santa, han confós l'obra de Miquèl Perez *La Vida de sancta Catherina de Sena*, editada per Cristofol Cofman l'any 1499, ab la del P. Vesach *La Vida de la seraphica sancta Catherina de Sena*, impremtada en els tallers de Joàn Jofré de Brianso en 1511. Ademés de ser distints els tallers tipografics i distintes les dates, etc., està ya ben clar que van ser diferents els autors i distintes les fonts, ya que, mentres Miquèl Perez diu que traduíx l'obra de sant Antoní de Florència, el P. Vesach ho fa valent-se de l'obra de Fra. Ramón de Càpua, Mestre General dels dominics i confessor de la santa.

Feta ya esta aclaridora digressió, tornem a l'estudi de *La Vida de la seraphica sancta Catherina* del P. Tomàs Vesach.

La portada del llibre du un gravat que representa a un frare dominicà que està escrivint i, al fondo, un retaule de santa Caterina. Baix del gravat va el titul de l'obra, tot en gotic, a tres tamanys, destacantne, de les set línies que conté, les dos primeres. El titul diu aixina: «La vida de la seraphica Sancta Catherina de Sena, ara novament per un devot, affectat religios d'ella, complidament arromançada, e de moltes istories istoriada. E no resmenys per un reverent mestre en sacra theologia molt be e diligentment corregida y examinada.»

A la volta d'esta portada hi ha un gravat que fa referència al tema de la mort de santa Caterina: La Verge Maria, Mare de Deu, se li presenta, acompanyada d'uns quants sants i santes, amostrant-li un habit i com una cartela que diu: «Ecce habitus Ordinis tui», es dir: «Est es l'habit de la teua Orde.»

Seguíx el prolec primér, que ocupa quatre fulls sense numerar: «Escriu lo següent prolech a la reverent priora del monestir de les monges de la benaventurada Sancta Catherina de Sena, aquell, lo nom del qual, esta escrit per les capletres dels capitols de la present istoria.»

Al dors de l'ultim full d'este prolec hi ha un gravat que representa a santa Caterina aixoplugant davall del seu mantèu unes quantes monges i d'atres personages per tal de lliurar-los de la ira divina, i apareixen en primér pla sant Domenec i sant Francesc d'Assís.

El segón prolec ocupa onze fulls mes i comença ab estes paraules:

«Comença lo segon prolech en comendacio de la gloriosa sancta Catherina de Sena, ordenat per lo reverendissim frare Ramon de Capua, mestre general del orde sagrat de pricadors, e confessor de la dita verge sancta.»

Al dors del darrér full d'este prolec hi ha un atre gravat de Santa Caterina que du, en sa mà dreta, un crucifíx i dos assussenes, i en l'esquerra, un llibre sobre el qué campeja un cor. Davant de la santa hi ha una monja dominicana agenollada, i detràs, set monges mes.

La vida pròpiament dita comença ab estes paraules: «Comença la primera part de la vida o legenda de la seraphica Sancta Catherina de Sena, beata de la penitencia del glorios pare Sent Domingo, fundador del sagrat orde dels frares de pricadors, en la qual se tracta de la progenie de aquella, e de aquelles coses ques contengueren enves ella, ans que fos publicament manifestada. E primerament de son pare e de sa mare, i de la condicio de aquells.»

Al llarc text de la vida de la Santa dominicana seguíx el colofó, que diu: «A honor, lahor e gloria de nostre Senyor Deu Jesuchrist, e de la intemerada e Sacratissima Verge, tostemps Maria, mare sua e

senyora nostra, e per augment de devocio de la seraphica e benaventurada Sancta Catherina de Sena, fon acabada d'estampar, ab privilegi, la present hystoria d'ella, en la noble e insigne ciutat de Valencia, per Johan Joffre, de Brianzo, dimecres, a XVII de setembre, del Any de la Nativitat, MDXI.»

L'escut de l'impressor du una doble vinyeta a cada costat, cada una diferent de les atres, una atra mes ampla en la part inferior ab dos angels que duen l'escut.

El nom de l'impressor, Joàn Jofré, a mes de figurar en el colofó, l'encontrém en una escritura pública que es conserva entre els protocols de l'Archíu del Colegi del Patriarca de Valéncia, pertanyents al notari Joàn Casanova, escritura autorisada el 28 de novembre de 1512. En ella l'editor Joàn Jofré confessa havér recebít del P. Tomàs Vesach, en uns quants lliuraments, tota la quantitat que li devia per l'edició de la Vida de santa Caterina de Sena, i d'unes atres obres mes:

«Die intitulata xxviij mensis Novembris anno a nativitate Domini M°dxij.

Sit omnibus notum quot ego, Johannes Jofre, magister stampe, vicinus Valencie de certa mea sciencia, et gratis, cum hoc presenti publico instrumento, ubique valituro, confiteor et in veritate recognosco vobis fratri Thome Vesach, ordinis fratrum predicatorum, presenti et acceptanti, et vestris, quoad solvistis mihi totam illam quantitatem quam ego habere habebam a vobis, et hoc in diversis solucionibus, pro opera facta et empremptata, pro vobis, de vita Sancte Catherine de Senis et aliis operibus per me, pro vobis factis, usque in presentem diem inclusive. Et quia hec est rey veritas: Renuncio scienter omni excepcioni per me predicte, non numerate, et a vobis non habite, et non recepte ut predicitur, et doli. In meum rey testimonium, jubeo vobis fieri atque tradi per notarium infrascriptum, presens apoce intrumentum. Quot est actum Valencie, die intitulata, vicesima octava mensis novembris, anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo duodecimo. S†num mei Joannis Jofre, predicti, qui hoc laudo, concedo et firmo.

Testes huius rey sunt manifici Franciscus Gil, et Gaspar Todo, cives Valencie.»

Ademés d'esta escritura tan important, també podém aduir un atre document en el qué consta el permís per a l'impressió de l'obra, document que es troba en el *Manuàl de Consells* de l'Archíu Municipàl de Valéncia.

«Dicto die lune, viiij mensis decembris, anno a nativitate Domini MDX., los magnifichs mossen Luis Corts, cavaller, en Luis Amalrich, en Guillem March, en Francesch Cabrera e en Gaspar Vilaspinosa, ciutadans, jurats en lo present any de la insigne ciutat de Valencia, ensemps ab los magnifichs en Francesch Joan de Montagut, generos, absent del present acte, presents los magnifichs en Joan Figuerola, ciutada, Racional, e en Johan Fenollar, notari, subsindich de la dita ciutat, prove-

hexen que, ates y considerat que frare [Tomas] Vesach, frare del monestir de Sent Onoffre, ha traduit de lengua latina en lengua valenciana la istoria de la gloriosa Senta Caterina de Sena, la qual vol fer stampar, e aixi es raho que puix aquel ne ha hagut lo treball ne haia lo util, que daci a tres anys nengu, en la present ciutat de Valencia ni contribucio de aquella, no puxa stampar la dita obra, ni de altra part stampada puxa vendre dins la dita ciutat ni contribucio, sots pena de perdició dels libres e de cent solidos, moneda Real de Valencia...»

A la volta del colofó de referència comença la Taula que comprén 10 fulls complets. Al revers de l'ultim hi ha un gravat. A la Taula seguíx el registre i, al peu d'ell, hi ha un gravat de santa Caterina, remarcat per quatre vinyetes diferents, ab esta llegenda al seu voltant:

«†Det Catherina frui: nos vero lumine Cristi:
†Et societ superis: virgo beata choris:†»

Baix de la vinyeta hi ha esta nota:

«Venundatur in monasterio Sancte Catherine de Senis civitatis Valentine.»

Enquadernat en este volúm, es troba un fulletet ab les condicions i texts presentats en la justa poètica organisada per mossén Iheroni Fustér, mestre en sacra theologia, en el mes de setembre de 1511. Du per titul:

Libell qui millor dira a la ioya en lahor de la seraphica Senta Catherina de Sena, ordenat per lo senyor mossen Iheroni Fuster, mestre en sacra theologia.

De la *Vida de la seraphica Sancta Catherina* nos consta que es va fer una nova edició en Valéncia, als tallers d'Antoni Balle, l'any 1736:

Historia, y portentosa vida de la extatica y serafica Verge S. Catherina de Sena, de la tercera orde de Penitencia del glorios Pare, y patriarcha S. Domingo: excellent, y poderosa Advocada en lo conspecte de Deu pera impetrar als pecadors perfecta contricio; pera conseguir la Pau, la defensio contra les calumnies, y murmuracions, y els poderosos auxilis de Deu contra lo infernal enemich.—Arromançada per lo R. P. Fr. Thomas Vesach del Orde de Predicadors, de la altra que en la lengua Latina escrigue lo Mestre general de dita Orde Fr. Ramon de Capua confessor de dita Sancta; y en aquesta segona impressio augmentada en la quarta part de la obra per un humil devot servent de la Serafica S. Catherina.

A partir de la pàgina 324 s'inserix una quarta part en l'obra, afegida pel canonge lectoràl de la Seu de Valéncia, Mn. Teodor Tomàs.

Addició, y quarta part de la vida de S. Catherina de Sena en la qual es tracta de la sua Canonizació y Festivitats Ecclesiastiques; de altres declaracions de les virtuts, y excellents merits, y miracles de la Serafica Verge; y de la fundació en la present Ciutat de Valen-

cia, del exemplar y Real Monasteri de Monges sots invocació de dita sancta, del sagrat Orde de Predicadors.

Esta edició es raríssima, ya que, a la mort de Mn. Teodor Tomàs, ocorreguda el 18 de setembre de 1732, el Tribunàl de la Inquisició s'apoderà de tots els eixemplars que n'hi havia i els feu destruir.

III. ESTIL DE L'OBRA

En generàl, tots els critics estàn d'acort en catalogar l'obra literària del P. Vesach com de prodigiosa. Per eixemple, Jordi Rubió i Balaguér, al referir-se a l'obra de Fra. Tomàs de Vesach, diu: «el conjunt és meravellós».

Pero serà cosa bona que entrém un poc en l'anàlisis interna dels texts, per tal de comprendre l'estíl que intentà i que, per cert, tan be l'aconseguí l'autor de l'obra, el P. Vesach.

Examinant qualsevòl de les pàgines, es veu que l'estíl fretura d'eixe preciosisme, adjectivació i artifici, a sovint tan exquisít, que nos entusiasma i que encontrém, per eixemple, en *La Imitació de Crist* de Miquèl Perez.

Cada autor te el seu signe i escríu d'una manera, segons l'estíl que el caracterisa i el fa singular i unic. D'entre les estreles, encara que totes continuen sent-ho, cada una relluíx ab distinta llum i claror. La grandea de la nostra història literària residíx precísament en sa varietat de facetes, en eixos distints anguls de llum que nos oferíx cada diamant engastat en eixa joya tan estimada i tan desijada per tots.

L'estíl, que va intentar donar a sa obra Fra. Tomàs de Vesach, no es gens dificil de trobar perqué ell matéix nos ho diu. En el primér prolec de sa obra l'autor confessa ab la major naturalitat: «No curant, empero, de servar estil poetich, ni modo artizat en lo arromançar, si no planament e grossera, segons lo meu modo comu de parlar.»

Vesach, ho diu ell matéix, vol escriure d'un modo planér, correcte sí, pero tal com parla ell i tal com parla el seu poble a qui va dirigida i adreçada l'obra; no vol perdre's entre sortilegis de paraules que, sent i tot molt cientifics i poetics, priven al poble, sa i pla, d'entendre el contingut del missage que intenta donar en sa obra.

Per això voluntàriament vol eludir eixos modos d'escriure que en «coses devotes y espirituals fan perdre la sentencia e la inteligencia de la istoria, especialment entre indoctes e ignorants, segons son, per major part, les dones e altres persones semblants».

Fra. Tomàs de Vesach, sense intentar-ho, nos està donant un bon eixemple als homens de hui. Ab tanta ciència i cultisme estém perdent allò que es lo principàl. L'escritor deu reproduir gràficament lo

que es parla, perqué la llengua parlada es anterior a l'escrita. D'ací que l'escritor, al fer-ho en un llenguage viu, es entés dirèctament pel poble al qui ell parla, establint-se entre ells com una corrent de vida, com un dialec reàl. Parlar-li i escriure-li d'una atra manera seria contribuir, com tan be diu el P. Vesach, «a fer perdre la sentencia e la inteligencia».

Ara i hui, quan n'hi ha qui acusa al nostre poble de no sabér parlar el valencià i, ab eixe pretext i eixa escusa, intenta imposar-li una llengua estranya prefabricada, nos encontrém, per desgràcia, ab escrits que el poble no entén i a prou penes son entesos per uns quants, no únicament en la premsa i revistes, sinó també en alguns llibres. I, perqué diém açò i per les nostres repetides protestes, se nos acusa d'incults i se nos ataca per no volér aceptar unes imposicions qualificades ab l'etiqueta de científiques i que mes be es mereixen el qualificatíu de despòtiques, les quals nos arriben d'un grup d'intelectuals, filolegs, «mestres indiscutibles», que intenten quasi divinisar-se al volér situar-se per damunt de la llengua del poble i oblidar lo que tan freqüentment hem oít estos dies: que la llengua no la fan ni mai l'han feta els filolecs, perqué es molt anterior a tots ells. La llengua es del poble que la fa perqué la parla a diari, contínuament, que la modifica, que l'enriquíx, que li dona nom i li posa accent, to, sintaxis i fonètica com a amo, d'ella, que n'es.

També tenia present Fra. Tomàs de Vesach que estava escrivint, ademés, una obra religiosa: la vida d'una santa. Per això prengué «fatiga e treball» per a escriure «plànament» en Llengua Valenciana la vida, que anava de boca en boca, de santa Caterina de Siena, no únicament per l'especiàl devoció que per ella sentia, «devocio que a la dita sancta porte», sinó perqué la susdita història arribara al poble pla i senzill, «perque dita historia puga esser largament e difusa comunicada a tots aquells e aquelles qui la voldran».

El crim i el delicte que s'ha volgut cometre, en els nostres dies, contra el poble creyent i que clama justícia al cel des d'esta terra valenciana, es que s'haja intentat arribar a ell ab uns texts, no de caracter merament hagiografic sinó pretengúdament lliturgic, per tal de fer-li perdre «la sentencia e la inteligencia»; perqué, contravenint totes les normes llitúrgiques, emanades del Concili Vaticà II i de la Santa Seu Apostòlica, les quals establixen reiteràdament que, en les traduccions a les llengües vernàcules, s'utilise un llenguage gramaticalment correcte, pero viu i popular, de tal modo que siga dirèctament entés per la gent senzilla i encara pels mateixos chiquets, se li han volgut imposar a la força, dient falaçment que estàn aprovats per l'autoritat competent, uns texts hibrits i estranys que el poble no entén i que als mateixos capellans que els proclamen els resulten de dificil comprensió.

Pero es mes; ab el pretext d'usar un llenguage cult i literari, s'ha

intentat i aconseguít en part dur a terme una obra de catalanisació del nostre poble creyent i practicant, utilisant la sagrada litúrgia. D'este modo, allò, que havia de ser un instrument de pregària, d'amor i d'unitat, s'ha convertít en bandera política, d'odi i de divisió. Per tant, una obra, que ha donat tals fruits, no es obra de Deu ni pot vindre mai del bon Espirít, que sempre dona com a fruit la pau, l'amor i la unió.

Demane mil perdons per esta digressió; pero la creïa necessària, a fi de fer un poc de llum en mig d'esta obscuritat que voluntàriament s'ha creat al voltant d'este gravissim problema.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

El poble sobirà, este poble al qui hui se'l vol exalçar, per ser el senyor de sa pròpia llengua, es a qui correspón posar-li nom; i el nostre poble ya li ha posat el seu: el de Llengua Valenciana.

Al començament de la constitució del nostre Regne, la llengua es denominava romanç o llengua vulgar, com totes les atres que procedien del baix llatí; pero, poc a poc, a l'anar diferenciant-se de les atres, ya se la denominà Llengua Valenciana.

Els escritors valencians, naixcuts de l'entranya del poble, van repetint des del sigle XIV que escriuen en Llengua Valenciana.

El P. Tomàs Vesach, gran valencià i notable escritor, va volér deixar-nos també son propi testimoni en sa famosa obra *La Vida de la seraphica sancta Catherina de Sena.* No ho va fer en la portada o en el colofó, tal com era la costum, sinó dins del text originàl seu, com era el prolec. Ya, en el primér d'ells, diu textuàlment: «La he feta emprentar en nostra Lengua Valenciana».

Podia dir molt be que la fea impremtar perqué, ademes d'autor de la traducció del llibre, est es va editar a costes seues, tal com hem pogut comprovar per l'escritura feta davant del notari Casanova.

Y la va fer impremtar en Llengua Valenciana. No utilisa l'expressió d'atres: «en valenciana prosa», sinó esta atra molt mes clara i mes senzilla: «en nostra Lengua Valenciana».

Que no diga ningú que Tomàs de Vesach, iguàl que uns atres escritors valencians, no acaronà sa pròpia llengua. Sona inclús musicàl i cadenciós dir i sentir: en nostra Llengua Valenciana, la nostra, la de tots, la de tot un poble que és i es diu valencià, des de sempre i per a sempre. Estes paraules son realment afectuoses i plenes de mirament i de reverència a una llengua que ells van mamar als pits de les seues mares i la van honorar escrivint eixes obres literàries que han sobrevixcut al pas dels sigles i que omplin de glòria, no a ells només, sinó a Valéncia i a tots els bons valencians.

Fra. Tomàs de Vesach va volér escriure en Llengua Valenciana «segons lo meu modo comu de parlar». I eixe modo d'escriure segons el seu modo comú de parlar, es dir, en una llengua viva, no el rebaixa gens ni miqueta sinó que el dignifica i el situa entre els classics valencians com a modèl digne d'imitar.

Abans d'acabar, cal afegir que, a mes de la confessió explícita de l'autor al dir que escrivia en Llengua Valenciana, D. Vicent Ximeno, en sa obra *Escritores del Reyno de Valencia,* diu, quan parla de Fra. Tomàs de Vesach: «aviendo publicado en lengua valenciana la siguiente obra: *Vida de la serafica santa Catalina de Sena*».

El dominíc i mestre d'historiadors, Fra. Francesc Diago, en sa obra *Historia de la provincia de Aragon,* al referir-se al P. Vesach, diu que fon company dels Pares mes rellevants del convent de sant Onofre, que era valencià de naiximent i que «compuso i estampó la vida de Santa Caterina de Sena en lengua valenciana».

Mes encara, coronant esta série de testimonis, diré que son els mateixos Jurats de la Ciutat, representants autentics de Valéncia, els qui afirmen, al donar el corresponent permís d'impressió, que Tomàs de Vesach traduí la *Vida de la serafica Santa Caterina de Sena* «de lengua latina en Lengua Valenciana».

Ací estàn expostes a grans trets la vida i l'obra d'un home consagrat a la religió que professà i a la pàtria que el va vore nàixer.

Per mala sort, només es conéix una obra seua, pero nos consta que n'escrigué d'atres, perqué en el document, que un poc mes amunt hem transcrít, del notari Joàn Casanova, ya es diu espréssament que, ademés de la Vida de Santa Caterina de Sena, va escriure unes atres obres: «pro opera facta et empremptata pro vobis de vita Sancte Catherine de Senis et aliis operibus per me pro vobis factis».

prolech

Escriu lo seguēt prolech ala reuerēt priora del monestir deles monges dela benauēturada sancta Catherina d̄ Sena aquel lo nom del qual esta escrit per les capletres dels capitols dela present istoria.

La molt Reuerent/y entre les virtuoses virtuosa religiosa sor Anna Torrella d̄l deuot monestir d̄les mōges d̄la seraphica e benauenturada sancta Catherina de sena del sagrat orde dels frares preycados/dins la insigne ciutat de Ualēcia digna priora: Aquell religios indigue: lo nom del qual trobareu escrit en les caplletres dels capitols dela present istoria frare del monestir del glorios sent Honofre dela obseruança d̄l mateix orde: pau e immortal salut en lo nostre redemptor/e senyor Jhū xp̄t. Sils philosophs antichs e poetes Reuerēt priora parlant/e tractāt de coses naturals e faules foren axi ansiosos e solicits en dexar per escrit les gestes/e actes los quals en temps dells se erē cōtenguts e seguits: pço que no tansolamēt a ells mas encara als se⁹ successos ap̄p̄fitar poguessē: quant mes sens comparacio/per los reuerents mestres en theologia/e doctos catholichs dela sacro sancta mare sglesia deuē esser ab summa diligēcia escrites les istories/o vides d̄ls sancts/e sanctes gloriosos: com principalment aço redunde en lahor e gloria de aquell quills ha sanctificats. Per la q̄l causa lo reuerendissim pare frare Ramon d̄ Capua mestre general del nostre sagrat orde: no solament per voler imitar en dit escriure als sobredits

Prolec de la **Vida de la seraphica Sancta Catherina de Sena,** de Fr. Tomàs de Vesach, impresa en Valéncia el 17 de setembre de 1511

philosophs/e poetes/e als altres doctos catholichs/ mas encara p no encorrer culpa/e offença de negligencia fon molt diligent/e no poch solicit de cōpilar en vn volum en lengua latina la istoria/o vida dls excellents e marauellosos actes dla sua spiritual filla verge gloriosa sancta Catherina de sena:pço que tals actes de tā excellent vida no sols adaquels quils auien vists:mas encara als qui apres dell vendrien aprofitar poguessen trobant los en perpetua memoria p escrit Al qual volent yo indigne iusta la mia capacitat imitar/e seguir e pensant que tant deuotissima legenda com aquesta/en pochs lochs se troba:de hon ō necessitat se segueix: que la sanctedat/e perfeccio de aquesta sancta vge:esta com la lum en la lanterna/o la pedra preciosa dins en lo sudari cōtinuament amagada:perço tant per la duocio q̄ ala dita sancta porte:quant encara per que dita istoria puga esser largament e difusa communicada a tots aquells/e aquelles qui la volran la he feta emprenptar en nostra lengua valenciana:No curāt empero de seruar estil poetich ni modo artizat en lo arromançar: sino planament/e grossera segons lo meu modo comu ō parlar.E aço he fet tant p esquiuar semblants modos los quals per als religiosos no satisfan/quāt encara p que moltes vegades en coses duotes/p espirituals fan perdre la sentencia/e la intelligēcia dela istoria especialment entre indoctes/e ignorants segons son per maior part les dones/e altres psones semblants:per amor dles quals he volgut pēdre pncipalmēt aps du aqsta fatiga/e treball Certificant que en la present istoria p mi arromançada res de mon cap que mude sententia noy he affigit ni leuat:sino felment de lati en romanç trelladant.La qual en aquest meu prolech endreçe a vos so-

---

Continuació del mateix Prolec anterior

TRANSCRIPCIO DEL PROLEC DE LA *VIDA DE LA SERAPHICA SANCTA CATHERINA DE SENA*, DE FR. TOMAS DE VESACH

Prolech

«Escriu lo seguent prolech a la reverent priora del monestir de les monges de la benaventurada sancta Catherina de Sena, aquel lo nom del qual esta escrit per les capletres dels capitols de la present istoria.

A la molt Reverent y, entre les virtuoses, virtuosa religiosa sor Anna Torrella, del devot monestir de les monges de la seraphica e benaventurada sancta Catherina de Sena, del sagrat orde dels frares preycados, dins la insigne ciutat de Valencia, digna priora, aquell religios indigne, lo nom del qual trobareu escrit en les capletres dels capitols de la present istoria, frare del monestir del glorios sent Honofre, de la observança del mateix orde, pau e immortal salut en lo nostre Redemptor e Senyor JhesuCrist.

Sils philosophs antichs e poetes, Reverent priora, parlant e tractant de coses naturals e faules foren axi ansiosos e solicits en dexar per escrit les gestes e actes, los quals en temps dells se eren contenguts e seguits, per ço que no tan solament a ells mas encara als seus successos approfitar poguessen, quant mes, sens comparacio, per los reverents mestres en theologia, e doctos catholichs de la sacrosancta mare Sglesia deven esser, ab summa diligencia, escrites les istories o vides dels sancts e sanctes gloriosos, com principalment aço redunde en lahor e gloria de aquell quills ha sanctificats. Per la qual causa, lo reverendissim pare, frare Ramon de Capua, mestre general del nostre sagrat orde, no solament per voler imitar en dit escriure als sobredits philosophs e poetes e als altres doctos catholichs, mas, encara per no encorrer culpa e offença de negligencia, fon molt diligent e no poch solicit de compilar en un volum, en lengua latina, la istoria o vida dels excellents e maravellosos actes de la sua spiritual filla, verge gloriosa Sancta Catherina de Sena, per ço que tals actes de tan excellent vida, no sols ad aquels quils avien vists, mas encara als qui apres dell vendrien, aprofitar poguessen, trobant los en perpetua memoria per escrit. Al qual, volent yo, indigne, iusta la mia capacitat imitar e seguir e pensant que tant devotissima legenda com aquesta en pochs lochs se troba, de hon de necessitat se segueix que la sanctedat e perfeccio de aquesta sancta verge esta com la lum en la lanterna o la pedra preciosa dins en lo sudari continuament amagada; per ço, tant per la devocio que a la dita sancta porte, quant encara per que dita istoria puga esser largament e difusa communicada a tots aquells e aquelles qui la volran, la he feta emprenptar en nostra LENGUA VALENCIANA. No curant, empero, de servar estil poetich ni modo artizat en lo arromançar si no planament e grossera, segons lo meu modo comu de parlar. E aço he fet tant per esquivar semblants modos, los quals per als religiosos no satisfan, quant encara per que moltes vegades en coses devotes y espirituals fan perdre la sentencia e la intelligencia de la istoria, especialment entre indoctes e ignorants, segons son per maior part les dones e altres persones semblants, per amor de les quals he volgut pendre principalment apres Deu aquesta fatiga e treball. Certificant que en la present istoria per mi arromançada res de mon cap que mude sentencia no y he affigit ni levat, sino felment de lati en romanç trelladant. La qual en aquest meu prolech endreçe a vos so...»

Pere - Antoni Beuter

A història de Valéncia ha segut escrita per plomes, molt ben tallades, d'homens naixcuts en sa terra i que l'amaren de veritat.

En la Valéncia renaixentista ressalta la figura de Pere-Antoni Beuter, escritor de gran ingeni i vastíssima erudició.

I. BREU BIOGRAFIA

Este personage ilustre va naixer en la ciutat de Valéncia a finals del sigle XV. Per mes que no hi ha cap document que ho acredite, per unes atres dates que hi tenim, sí que es pot situar l'any de la seua naixença entre el 1490 i 1495.

Des de ben jovenet va donar mostres del seu gran enteniment i de sa esclarida capacitat.

Com tants i tants jovens del seu entorn va cursar els estudis d'Humanitats, aprofitant-se del bon moment pel qué passava la Universitat valentina ab son Estudi Generàl.

Acostumats com estém als estudis d'especialisació, quasi no podém compendre la vasta cultura d'uns homens com Beuter en totes les rames del sabér.

Allò que hui diém cultura específica, ya la desplegà Beuter en la Sagrada Escritura, Teologia i demés ciències eclesiàstiques.

Ab les seues qualitats morals i espirituals va anar creixent en el seu interior la flama de la vocació sacerdotàl a impuls de l'Espirít que el mogué a presentar-se com a candidat al sacerdoci. Ben ateses pel Bisbe i sospesades ses qualitats que el feen idoni, no hi hagué cap inconvenient per a ordenar-lo de capellà.

Ben pronte començà a destacar Pere-Antoni Beuter entre els sacerdots del presbiteri de Valéncia; no es, per això, gens estrany que fora elegít com a secretari particular del matéix Bisbe, en aquell temps, Cardenàl Erart de la Marca, i que els Jurats de la ciutat el feren son predicador.

En 1528 va obtindre un Benifet, en la Seu de Valéncia, baix de l'advocació de Santa Margarita. Era un Benifet molt antíc, fundat pel degà En Jaume Roca l'any 1270, segons escritura del notari Arnalt Astruch, el qual degà fon promogut a l'Episcopat i va ser designat per a la Seu d'Osca, d'Aragó.

En quant als carrecs academics de Beuter, s'ha fantasejat mes del degut, puix que no va ocupar ni eixercir la càtedra de Teologia ni la d'Hebrèu, per mes que en abdós matèries en fora molt entés i expert. Allò que sí es ben cert, tal com es pot comprovar en el *Manual de Consells*, es que ocupà i eixercí la Càtedra de Súmmules en 1523 i les de Bíblia i Antíc Testament en 1534 i 1535 respectívament: «Item elegexen de nou la Caythedra pera legir la Biblia e pera legir aquella elegexen al reverent mestre Antoni Beuter, mestre en sacra Theologia, ab salari de vint i cinch liures.»

L'any 1540 el Cardenàl Don. Enríc de Borja hagué de fer un viage a Roma, i se'n dugué d'acompanyant a Beuter, el qual, aprofitant sa estança en la Cort Pontifícia, presentà el seu llibre *Caeremoniae ad Missam* als alts dignataris de la Cúria Romana; i tant els va satisfér l'obra, que la feren aplegar a mans del Papa Pau III, ab els consabuts elogis de l'autor.

Per lo que es veu, tant li l'elogiarien al Papa, que est es decidí a designar el nostre Beuter com a contrincant per a argüir a un célebre doctor escocés que proponia algunes dificultats a determinats passages de la Sagrada Escritura.

Com a premi als servicis prestats a la Iglésia, la Santa Seu el nomenà Protonotari apostolic i Predicador pontifici, tituls els dos molt estimats en la Cúria Romana. Li agraí Beuter al Papa Pau III tot lo que per ell havia fet dedicant-li l'edició de la seua Obra *Caerimoniae ad Missam* de 1542.

Quan hagué tornat a Valéncia, els Jurats el confirmaren en son carrec de Predicador de la ciutat, i es dedicà ab gran constància a profundisar en els estudis biblics, tan necessaris en un home com ell.

Honora moltissim al nostre escritor la consideració de qué el va fer objecte el Sant Arquebisbe de Valéncia, Fra. Tomàs de Villanueva, encomanant-li el meritori encarrec d'escriure ses *Annotationes decem ad Sacram Scripturam.*

L'atra faceta admirable de Beuter fon sa molta afició a la història; no en va aconseguí colocar-se, pel seu vast i profundissim sabér, entre els mes notables historiadors, no únicament de Valéncia, sinó d'Espanya també. Si be es veritat que es va deixar influir per lo fabulós en sa història antiga, també es just reconeixer que es molt mes objectíu en la història medievàl per l'us de les fonts que pugué consultar d'un modo directe.

II. BIBLIOGRAFIA

La producció literària de Beuter la podém emmarcar en quatre amplis grups: historic, liturgic, biblic i moràl.

1. OBRES HISTORIQUES

PRIMERA PART DE LA HISTORIA DE VALENCIA

Mes que per ses obres de caracter religiós, Beuter aconseguí escalar el renòm que encara hui te, per sa obra històrica; i per això pot ser considerat com el primér croniste que aplegà a escriure una Història Generàl del Regne de Valéncia, en tres parts ben definides. La primera d'elles es: *Primera part de la Historia de Valencia, que tracta de les Antiguitats de Espanya, y fundacio de Valencia, ab tot lo discurs, fins al temps que lo Inclit Rey Don Jaume Primer la conquista.* Valéncia 1538.

Esta primera part la va escriure en Llengua Valenciana, tal com pensava escriure també les atres dos parts; pero, a la vista de l'exit obtés fora de Valéncia, la va traduir al castellà i la publicà ab este titul: *Primera Parte de la Crónica General de toda España, y especialmente del Reyno de Valencia; donde se tratan los estraños acontecimientos que del diluvio de Noé hasta los tiempos del Rey Don Jayme de Aragón, que ganó Valencia, en España se siguieron: con las fundaciones de las Ciudades más principales de ella, y las guerras crueles, y mutaciones de Señorios que ha havido.* Valéncia. Joàn de Mey Flandro, 1546.

En 1563 fon reeditada en la mateixa casa de Joàn Mey, i en 1604 la tornà a editar Pere-Patrici Mey, en Valéncia també.

SEGUNDA PARTE DE LA CRONICA GENERAL DE ESPAÑA

La segona part, ya redactada en castellà, du per titul: *Segunda Parte de la Cronica General de España, y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia; donde se tratan las cobranzas de estas tierras de poder de Moros por los Inclitos Reyes de Aragón, y Condes de Barcelona, y ponese en particular la Conquista de la Ciudad, y Reyno de Valencia, y Murcia, con las Islas de Mallorca, Menorca, Iviza, y las otras.* Valéncia 1551 en portada, i 1550 en colofó. Joàn-Mey Flandro. També es va reimprimir ací en Valéncia, l'any 1604 per Pere-Patrici Mey.

Estes dos parts, tant la primera com la segona, foren traduïdes a l'italià per Alonso de Ulloa i publicades en Venècia l'any 1556 en la casa de Gabriél Giolito de Ferrari.

TERCERA PART DE LA CRONICA

La tercera part, encara no editada, tractava *De los diversos acaecimientos que, desde la muerte del Rey Don Jayme el Conquistador hasta los dias del Autor, havian sucedido en las guerras contra Moros, con Franceses, y Castilla, hasta la unión de las dos Coronas de Cas-*

tilla y Aragón, en tiempo del Señor Rey Don Fernando el Catholico: y de las reboluciones de las Comunidades, que se movieron muchas veces.

2. OBRA LITURGICA

CAERIMONIAE AD MISSAM

Esta Obra, com ya s'ha dit més amunt, li va valdre a Beuter la consideració de qué gojà en els ambients eclesiastics. Est es el titul: *Caerimoniae ad Missam. Ubi de ritu quo Sacrificium christianorum celebrabatur antiquitus per Apostolos et christianos primaevos: et quis Papa quid apposuerit antiquae consuetudini: quid significent verba: quid representent Caerimoniae.* Valéncia, Joàn Joffré, 1527.

Li la va dedicar a Don Erart de la Marca, Cardenàl Arquebisbe de Valéncia.

L'atra edició, ab el titul *De recta sacrificii oblatione et Caerimoniis ad Missam*, dedicada al Papa Pau III, fon editada en Lió (França), l'any 1542. En Barcelona se'n va fer una atra l'any 1559 ab el titul també cambiat. En 1542 se'n va publicar un resúm en castellà, ab el titul: *Sumaria del Libro de las Ceremonias de la Missa.*

3. OBRA BIBLICA

ANNOTACIONES DECEM AD SACRAM SCRIPTURAM

A instàncies de l'Arquebisbe de Valéncia, Sant Tomàs de Villanueva, va escriure esta obra, titulada: *Annotaciones decem ad Sacram Scripturam.* La va imprimir ací en Valéncia Joàn Mey l'any 1547, i els la dedicà als canonges de la Seu Valentina.

Tal com s'inferíx del seu titul, tracta en deu apartats els temes mes importants de la Sagrada Escritura.

4. OBRA MORAL

JUDICIUM IN CONFESSIONES SACERDOTUM

Sobre el tema del Sacrament de la Confessió va escriure també esta obra, titulada: *Judicium in Confessiones Sacerdotum. Insinuantur in hoc codicillo quotquot necessaria sunt Confessori. Quaque scitu digna sunt Sacerdoti reconciliaturo sibi Deum; et quo ordine subtexenda sit ipsa confessio.* Valéncia, Francesc Romano 1532.

Es una obra també dedicada al Cardenàl Erart de la Marca, i escrita a petició dels Beneficiats de la Seu Valentina, als qui els dedica el Prefaci.

III. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Es molt important que, abans de citar les paraules de Beuter ab les qué una volta més es confirma que la Llengua dels valencians, tant l'escrita com la que es parla, es la Valenciana, val la pena dir

alguna cosa d'allò que pensaren els primers biografs de Beuter, tan important en la polèmica actuàl.

Don Nicolàu Antonio, en el volúm segón de sa monumentàl «*Bibliotheca*», diu quan parla d'açò: «Patria lingua dedit, hoc est, Valentina sua». El text es mes que clarissim i no admet cap atra interpretació: Beuter va escriure la primera part de sa Crònica «en sa llengua pàtria, açò es, en sa Valenciana Llengua».

Don Josèf Rodriguez, també en sa *Biblioteca*, parla de la Llengua en qué va escriure la primera part de la Crònica Beuter i diu que ho va fer en «Original Idioma nuestro», es dir, en Llengua Valenciana.

Mes tart, Don Vicent Ximeno, en sa Obra *Escritores del Reyno de Valencia* diria també a este respecte: «Dividió la obra en tres Partes, con animo de imprimirlas todas en Lengua Valenciana.»

Estos testimonis que hem aduít son ben diafans; i a ells encara en podriem afigir uns quants mes. Pero estime que, per damunt d'ells, el testimoni del matéix Beuter en te un valor insuperable, per ser del propi autor i per estar considerat ell com un home de gran ingeni, de vasta cultura i de provada honestitat.

Puix be, el nostre escritor, Pere-Antoni Beuter, en sa *Primera Part de la Cronica General*, al dedicar-la als Jurats en particular i a tot el Consell de la Ciutat en generàl, diu textualment: «Y como estuviesse ya la primera parte quasi puesta en algun orden, paresció a aquellos que se devia imprimir, porque saliesse a luz, y con ella se despertassen los ingenios de nuestros ciudadanos a investigar algo más de lo mucho que queda enterrado en el olvido, que a mi noticia no ha llegado; y sirviesse tambien por espia, explorando el camino [cierto] y seguro para las otras dos partes que quedan en mi casa.— Imprimiose, pues, en Lengua Valenciana, como yo la compuse, y pienso que hizo algun provecho en nuestra tierra.»

Estes son les paraules de Beuter. Es ben patent que açò no ho va escriure ni ab paraules ambigües ni ab eufemismes tampòc. Clar i ras afirma Beuter que escrigué la seua Obra en Llengua Valenciana. Encara que, per les circumstàncies que l'envoltaven i configuraven el seu entorn, i per a una mes àmplia extensió i difusió de sa *Crònica*, va creure oportú traduir-la després del Valencià al Castellà, tal i com hui ho fan alguns escritors.

Nosatres ara i hui, al cap de tres-cents anys, apelém al seu testimoni. Cal ressucitar les veus dels homens capdavanters, per mes importants, de la nostra història. Que oixquen, els qui deuen oir-la, la veu d'un poble, feta ya història i realitat palpitant, que proclama a tots els vents de la rosa estar en possessió d'una Llengua, la Llengua Valenciana, que, com a tal, alcançà sa plenitut en sos classics, que continuà vigorosa en el Renaiximent i seguíx viva encara hui i cada dia mes en els llavis d'un poble, ben despert i dispost a no deixar-se-la arrevatar per ningú.

ARMAS PRIMERAS DELOS QVE POBLA RO PA BE ÑA

ARMAS·2·DE LOS AFRICANOS·

ARMAS·3·DE LOS ROMANOS·

ARMAS·4·DELOS GODOS·

PRIMERA

parte de la Coronica general de toda Eſpaña, y eſpecialmente del reyno de Valencia. Donde ſe tratan los eſtraños acaeſcimientos que del diluuio de Noe haſta los tiempos del Rey Don Iayme de Aragon, que gano Valencia, en Eſpaña ſe ſiguieron: con las fundaciones de las ciudades mas principales della, Y las guerras crueles, y mutaciones de ſeñorios que ha huuido, como por las Tablas ſe podra ver.

Compueſta por el Dotor Pero Anton Beuter, Maeſtro en ſacra Theologia.

Con Priuilegio para diez años.

Impreſſo en la muy noble ciudad de Valencia, En caſa de Ioan de Mey, Flandro. Año del Naſcimiento de nueſtro Señor Iesu Chriſto

M D XLVI.

ARMAS DE VALENTIA QVE AGORA ESTAN·

ARMAS DE VALE TIA PRIMERAS·

ARMAS·6·DE ARAGON Y CATALVNA·

ARMAS·5·DE LOS MOROS·

Portada de la **Primera parte de la Cronica general**, edició feta en Valéncia l'any 1546

A los Magnificos Señores moſſen Emanuel Penarroja cauallero, y Thomas Hieronymo Roig ciudadano Iurados primeros, y Moſſen Hieronymo Gaçull cauallero, Miguel Hieronymo Garcia, Garcia de Artes, Bernardo Simon ciudadanos Iurados: Balthaſar de Granulles ciudadano Racional: Micer Frãciſco Ros, Don Dimas de Aguilar, Don Pero Lois Sanç, Micer Coſma Abad Doctores Auogados de la ciudad: Thomas de Afsio Syndico, y a todo el general Conſejo de la inclyta ciudad de Valencia: El Doctor Peranton Beuter, autor del preſente libro, Salud.

MVCHOS años ha, Magnificos ſeñores, que a petició de los que entonces tenian el regimiento de la ciudad, entẽdi en compilar vn libro de las antiguedades que en eſte reyno acaecieron, por buenos y juſtos reſpetos. Y como buſcando con grandiſsimo trabajo eſte propoſito en los antiguos eſcriptores, y reconociendo las piedras eſcritas que de aquellos tiempos quedan aun por memoria, tuuieſſe muchas coſas que particularmente pertenecian a Valencia, y generalmente tenian reſpeto a toda Eſpaña, reparti aquella ſama en tres partes. En la primera puſe lo que paſſo dende el diluuio de Noe, haſta la venida del eſclarecido Rey don Iayme para conquiſtar eſte Reyno. Donde ſe contiene la poblacion de Eſpaña, las venidas de los eſtrangeros en ella, las guerras crueles que en ella huuo, de Griegos, Africanos, Romanos, y Godos. Como ſe predico la fe, y el fruto que en ella hizo, y como la tomaron los Moros, y la empeçaron a recobrar los Reyes Chriſtianos que en ella ſe leuantaron. En la ſegunda recolegi la conquiſta de la ciudad y reyno de Valencia, como ſe gano con el ſaber, cordura, y las armas. En la tercera, los diuerſos acaecimientos que de entõces haſta nueſtros dias han ſido en las guerras que con los Moros ſe han tenido, y cõ los Franceſes, y Caſtilla, haſta la vnion de Caſtilla y Aragon, en tiempo del Rey Catholico. Y las reuoluciones de comunidades, que muchas vezes ſe leuantaron. Y, como eſtuuieſſe ya la primera parte caſi pueſta en algun orden, parecio a aquellos ſeñores que ſe deuia imprimir, porque ſalieſſe a luz, y con ella ſe deſpertaſſen los Ingenios de nueſtros ciudadanos a inueſtigar algo mas de lo mucho que queda enterrado en el oluido, que a mi noticia no ha llegado: y ſiruieſſe tambien por eſpia, explorando el camino y ſeguro para las otras dos partes que quedan en mi caſa. Imprimioſe pues en lengua Valenciana, como yo la compuſe, y pienſo que hizo algun prouecho en nueſtra tierra. Y ſegun que de algunos curioſos fue recogida en Aragon, y Caſtilla, pareció que con alguna poca de mejoria ſe podria embiar por toda Eſpaña, a dar lengua (como de camino) en las mas ciudades della de muchas antiguedades q̃ alli acontecieron en tiẽpo de Romanos, y antes, y deſpues dellos.

Dedicatòria de la **Primera parte de la Cronica general**, editada en Valéncia l'any 1604, que reproduíx fidelment la de 1546

Rafèl Martí de Viciana

A ilustre família dels Viciana es va establir en Borriana després de sa reconquista pel rei Don Jaume. El llinage dels Viciana, per mes que el Sr. Orts diga, com una cançoneta repetida a sovint en la Gran Enciclopèdia de la Regió Valenciana, que es un «antiguo linaje que, procedente de Cataluña, pasó al P. V.», en realitat es oriunt de l'antiquissim «Vicus Ausonensis» romà, del qual va pendre el cognòm.

I. BIOGRAFIA

Es conéix la brillant trayectòria d'este noble llinage, especialment la de l'agüelo del nostre escritor, anomenat, com ell, Martí de Viciana, el qual eixercí rellevants carrecs publics i gojà de tal confiança del rei Don Ferràn el Catolic, que, com ho insinua el matéix Viciana en la tercera part de sa *Crònica*, el Rei en persona, per una reàl carta, li comunicava la victòria sobre Granada el matéix dia 2 de ginér de 1492.

El nostre biografiat i gran croniste de Valéncia, Don Rafèl Martí de Viciana, va naixer, efectívament, en Borriana, tal com ell matéix ho diu moltes voltes, allà per l'any 1502.

Son pare, Martí de Viciana, fon cavallér de l'habit de Calatrava, serví personalment al rei i, per fidelitat a la Casa Reàl, durant una missió de servici al nét del Rei, Don Ferràn d'Aragó, va ser assessinat en la Iglésia d'Alcanyiç el dijòus de l'Ascensió del Senyor de l'any 1522. Per este temps el nostre escritor tenia vint anys.

Alguns biografs parlen dels estudis de Viciana en la nostra Universitat valenciana i dels doctorats en abdós drets que hi aconseguí. Pero açò no paréix molt viable, d'entre atres raons, perqué ell mai no en fa referència en cap dels seus numerosos escrits.

Allò que sí nos consta es que el 27 de setembre de 1517, per tant als quinze anys, començava a escriure la seua gran obra *Chronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia* i que l'acabava el 16 de

març de 1566, o siga, després d'havér dedicat mes de 48 anys a sa redacció.

Es estrany que una obra de tanta envergadura la poguera començar en edat tan primerenca; mes es poden ben be comprovar ses qualitats tan precoces i el seu gran amor a l'estudi. Veja's, si no; en la dedicatòria de la tercera part de sa *Crònica de Valéncia,* dedicada al Reverendissim i Ilustrissim Arquebisbe de Saragossa, Don Ferràn d'Aragó, diu: «Desde el tiempo de mi tierna hedad, illustrissimo senyor, tuve afficion a la licion de la dulce hystoria y especialmente a la que trata de las vidas y heroycos hechos de los invencibles reyes del bien afortunado Aragon.» En esta mateixa línia d'afició a la història des de sa adolescència, diu en el Prolec de la tercera part de la *Crònica de Valéncia:* «Desde mi infancia naturaleza me convido a leer y entender en libros de provados scriptores, e vine por ello a afficionarme a la hystoria, de la qual propuse tratar y hazer otra, con la qual pudiesse a todos aprovechar por la gracia que le cabe entre las escripturas, que siempre es la mas preciada y alabada de los sabios y grandes hombres.»

Per lo demés, poques notícies es poden oferir sobre la vida d'est important historiador valencià. Pero, aixina i tot, el descobriment d'alguns documents nos dona algunes pistes que nos van a ajudar a enriquir sa biografia.

Aixina, un document de la Cort de Governació, datat el 21 de novembre de 1533, mostra a Viciana com a senyor de Carabona, llogaret del terme de Borriana, puix que se li prohibíx eixercir cap acció sobre el susdít llogaret.

Un atre document de l'època, del 11 d'agost de 1566, nos fa patent que Viciana eixercia el carrec de notari en sa ciutat natàl i que, pels seus meritissims servicis, se'l designava per al matéix carrec davant dels Jurats de la vila de Nules.

Per una declaració de noblea, duta a terme davant de la Cort de Governació, de la qué dona fe el notari Joàn Daza el dotze d'abríl de 1601, sabém que Viciana era casat i que va tindre un fill anomenat Matèu, del qual se hi assegura ser de llinage, parentíu i prosàpia dels Viciana i, per tant, cavallér, generós en sanc i de descendència militar.

No se sap res en concret sobre el dia de sa mort, perqué se'n donen les dates més discrepants.

Per una lletra, tramesa per Viciana al Pare Justinià-Vicent Antist i per la resposta que este li'n fa, abdós referents a la mort de Sant Lluís Bertràn, es pot deduir que el 19 de novembre de 1581 encara vivia el nostre Viciana, que residia en Borriana i que es trobava en bon estat de salut. També se cita, a este proposit, un manuscrít anonim sobre la fama pòstuma de Sant Lluís Bertràn, en el qué, quan es fa referència al fet d'havér demanat el nostre escritor dades i relíquies del susdit sant valencià, expréssament es diu de Viciana que era octogenari: «ánsia en la edad octogenaria».

II. BIBLIOGRAFIA

Si realment Rafèl Martí de Viciana començà a escriure als quinze anys, sa bibliografia hagué de ser molt més abundant que la qué nos ha aplegat i hui coneixém. Per ara, de totes les seues obres, només se'n coneixen o se'n citen les indicades ací:

1. OBRA HISTORICA

PRIMERA PARTE DE LA CHRONICA DE LA INCLITA Y CORONADA CIUDAD DE VALENCIA

Este llibre es va publicar en la ciutat de Valéncia als tallers tipografics de Joàn Navarro l'any 1564. Hi tracta dels origens, fundació i nom de la ciutat de Valéncia, iguàl com de sa conquista pel rei Don Jaume I.

SEGUNDA PARTE DE LA CHRONICA DE LA INCLITA Y CORONADA CIUDAD DE VALENCIA

També hi fon impresa ací per Joàn Navarro en l'any 1564.

L'obra va «enderezada al illustrissimo Señor don Carlos de Borja, duque de Gandia, marques de Lombay etc.».

Tal com s'indica en sa mateixa portada, en este llibre hi «son contenidas todas las familias o linajes militares de la ciudad y reyno, por estilo moderno y muy verdadero». A pesar d'esta afirmació de l'autor, com molt be diu D. Vicent Ximeno, en sa Obra *Escritores del Reyno de Valencia*, «no se vio libre de los tiros de la embidia o ignorancia; porque sin embargo de aver sido bien recibida de los hombres eruditos y curiosos, fue perseguida de otros muchos con enconado empeño... que huvo sugetos que procuraron extinguirlos, y quemaron, segun se cree, muchissimos ejemplares».

Estos fets tan deplorables tenen una explicació en l'actitut orgullosa d'algunes famílies que se sentien postergades a l'apareixer elles dins de l'obra, en inferior categoria a la d'unes atres, i pensaven, inclús, que hi podien perdre, per tant, els seus tituls de rància noblea.

TERCERA PARTE DE LA CHRONICA DE LA INCLITA Y CORONADA CIUDAD DE VALENCIA

Dins del matéix any de 1564 i en l'obrador també de l'impressor Joàn Navarro va vore la llum pública esta tercera part de la *Crònica de Valéncia.*

La primera edició d'esta obra li la dedicà a Don Ginér Rabaça de Perellós, senyor del castell de Madrona i baronia de Dos Aigües.

El propi Viciana explica el per qué d'esta primera edició quan, en el colofó, diu: «Aqui se acaba el tercer libro de la Chronica de la insigne y coronada ciudad de Valencia, copilado por Martin de Vi-

ciana, y no se pudo en esta impression alargar mas la obra porque, siendo ella principalmente de los reyes y por causa de la felice venida que del Catholico Rey don Phelippe segundo en esta ciudad se esperava, fue el autor rogado de muchos señores que cortasse el hilo della, porque su magestad catholica y los de su Corte y reynos gozassen de lo escripto: por ende el author, viendo la causa tan justa y pudiendo satisfacer con sus señores y obra, pues ya la buelve a imprimir, y en ella se añade todo lo que en esta primera impression falta, que cierto es mucho, acordo de condescender a los ruegos de ellos y vino mucho a proposito, que viernes que se contaron XIII dias andados del mes de abril año del nascimiento de Christo Jesus redemptor nuestro MDLXIIII se acabo de imprimir en Valencia en casa de Joan Navarro, impresor de libros, que fue el mesmo dia que su magestad entro en esta su muy noble ciudad de Valencia.»

La segona edició va dedicada al «muy esclarecido y reverendisimo señor don Fernando de Aragon, dignisimo arzobispo de Zaragoza».

En este llibre, tal com ho diu el matéix Viciana, «se trata de los reyes y del patrimonio que poseen en este Reyno».

Hi descríu les vides i els fets mes rellevants dels reis d'Aragó, Castella, Portugàl, Sicília i de França, com també els dels comtes de Barcelona, els dels ducs d'Austria, etc. També hi tracta de lo mes important de les ciutats, viles i pobles del Regne.

CUARTA PARTE DE LA CHRONICA DE LA INCLITA Y CORONADA CIUDAD DE VALENCIA

En esta quarta i última part de sa *Crònica,* Martí de Viciana parla de la guerra interior o civíl, anomenada «de les Germanies», sobre la qual, com a testíc presenciàl que en fon, pogué escriure ben detallàdament, encara que no ab tota la imparcialitat que li calia, per havér segut partidari d'u dels dos bandols en lluita.

L'edició d'este llibre es va fer en Barcelona als tallers tipografics de Pere Cortey, el mes de ginér de 1566.

2. OBRA DE LITERATURA

ALABANZAS DE LAS LENGUAS

Este famós opuscul sobre les llengues fon imprés en Valéncia per Joàn Navarro l'any 1547 i li'l va dedicar «al ilustre Senado de la inclita y coronada ciudad de Valencia».

Tot ell versa sobre l'orige i excelències de les llengües hebrea, grega, llatina, castellana i valenciana, de la qué exalta sa galanea i esplendor sobre totes les atres.

3. OBRA PERDUDA

LIBRO DE RECREACION DE LOS DIAS CALUROSOS DE JULIO

Esta obra, *Libro de recreación de los dias calurosos de julio,*

nos es complétament desconeguda, per no hi havér cap manuscrit ni tampoc cap edició. Sabém que la escrigué, pel propi testimoni de l'autor en el prolec de *Las alabanzas de las lenguas.*

LIBRO DE LA NOBLEZA E HIDALGUIA, ARMAS Y BLASONES

Ab este *Libro de la nobleza e hidalguia, armas y blasones* nos passa exàctament igual que ab el llibre anteriorment ressenyat: que en l'actualitat es del tot desconegut, i només se'n sap que l'escriví, per haver-lo citat el propi Viciana en el prolec de *Las alabanzas de las lenguas.*

4. OBRA ATRIBUÏDA

D'ATRES OBRES A ELL ATRIBUÏDES

A este gran croniste i rellevant escritor Rafèl Martí de Viciana se li atribuïxen dos obres filosòfiques, abdós traduïdes del llatí: una, *Economia de Aristoteles,* de Leonart Aretino, i l'atra, *Libro de virtuosas costumbres,* de Lúcius Ànneus Séneca. Mes que traduccions, en son autentics comentaris. Estos manuscrits, a nom de Martí de Viciana, van ser trobats en la Biblioteca de l'Escorial per Don Francesc Perez Bayér. Pero cal pensar que, ademés del nostre autor, n'hi ha d'atres Martí de Viciana. En u dels manuscrits es diu textualment «Letra tramesa per lo noble mossen Marti de Viciana, Governador en Regne de Valencia, a la noble Dona Damiata, muller sua». De lo que es trau en conclusió que no pot referir-se al nostre Rafèl Martí de Viciana, ya que no va ser mai Governador de Valéncia. Sí que es pot atribuir tranquílament al pare de son pare, que, a mes de gran militar, fon també home de lletres.

III. OBRA LITERARIA

L'obra literària de Rafèl Martí de Viciana ben be la podém qualificar de molt valuosa per havér prestat a Valéncia un servici excepcionàl.

Com ell matéix li ho diu al lector en el prolec del seu segón llibre, ningú, fins a ell, havia assumít la responsabilitat d'escriure una història sobre Valéncia, començant pels seus origens, avalada ab documents autentics. Estes son ses pròpies paraules: «y los trabajos que terne començandolo por los terminos o fundamentos que nadie hasta hoy lo començo, tomando el principio de la escriptura desde el primer tiempo que fue poblado este reyno por el venturoso conquistador rey don Jaime en el año M.CCXXXIII». Donat el caracter descriptíu de la principàl obra de Viciana, que ell matéix la titulà *Chronica,* es clar que el seu estíl, tal com li correspòn, es narratíu, pero ingeniós i transparent.

Hem de lamentar la pèrdua dels originals, escrits en Llengua Valenciana, en els qué apareixia el transsumte de sa personalitat, reflèx directe de son pensament, perqué en la traducció castellana que ell matéix va fer i es la que ha aplegat en part a les nostres mans, no es manifesta com a mestre en el bell dir.

El merit de Viciana està en haver-se avançat uns quants sigles a l'anomenada modèrnament crítica històrica. Ell abandonà conscientment la costúm de narrar coses fabuloses, a fi d'investigar seriósament i ab diligència els archius publics i privats, i va recorrer pobles i ciutats per a oferir-nos el fet concret i avalar cada afirmació ab un document. Aixina s'explica eixe treball ingent de 48 anys, dedicats a l'estudi i a la investigació, per tal de donar a la imprenta sa *Chronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia.*

Podriem afirmar, sense por a equivocar-nos, que Viciana marcà una fita especiàl en la Història de Valéncia al constituir-se en l'autentic historiador de les grandees de la Pàtria Valenciana.

Per això, en la seua obra van beure els mes eximis historiadors valencians, i encara hui, en els nostres dies, sa *Chronica de Valencia* constituíx un verdadér monument historic de l'antiguetat valenciana.

Els elogis que li van dedicar els seus contemporanis nos fan valorar hui el prestigi gran de qué gojà en sa vida.

Que en valga per tots este sonet que li va dedicar Onofre Almodovar, de qui diu Don Josèp Rodriguez, en sa *Bibliotheca Valentina,* que fon insigne en lletres humanes i habil poeta:

«Armas, hechos, linages y edificios
de muchos aún presentes y passados,
de nuestros y de estraños memorados
las pazes, dicenciones y bollicios.
Los grados, dignidades, los oficios
como, quando y por quien fueron fundados
los tiempos, las mudanzas recontados
vereys sin que verdad salga de quicios.
Dexen, pues, la licion de hystoria vana,
frequenten los lectores tal hystoria
y alaben nuestra patria valenciana.
Lauren al autor de fama y gloria,
pues la verdad desenterró Viçyana
de cosas tanto dignas de memoria.»

Un historiador de la categoria de Viciana no podia estar pendent de ningú ni tampòc ser manipulat per cap podér temporàl.

La transparència de sa llengua i la veracitat dels fets per ell narrats degueren molestar a molts dels seus coetanis, necivanitosos, ignorants i envejosos, els quals, sentint-se no únicament ofesos, sinó

també tement inclús pels seus tituls nobiliaris, intentaren destruir la seua obra gegantina. Les aigües embravides de la passió arribaren inclús a commoure la forta personalitat del nostre escritor; però ell, a pesar de tot i contra tot, va seguir els dictats de la raó i la fidelitat a les dades i documents historics ab una integritat incommovible. Veja's, si no, lo que diu en el prolec de la segona part de sa *Chronica:* «Bien sospecho yo los inconvenientes que de querer escrivir este libro se me pueden recrecer entre los enbidiosos, que jamás faltaron a tales obras.»

Pero, com tota obra ben feta i acabada, també esta, a pesar dels embats del temps i dels anys, ací queda, com una roca desafiant, davant dels homens de tantes y tantes generacions que l'han seguít. El temps s'encarrega d'aclarir ya les coses; la veritat sempre venç a l'error, i la idea i el pensament rectes i nobles poden ab tot lo terbol i fals.

Rafèl Martí de Viciana fon un home honest i, encara que criat en l'abundància, va sabér lluitar per la veritat i el be en mig de les dificultats que li reservà la vida. També fon un ser privilegiat. En els seus relats historics apareixen ací i allà idees brillants, imagens vives i narracions tan belles i boniques... Totes, mes que filles d'una investigació històrica, es deuen a la idiosincràsia d'un escritor i d'un verdadér poeta. Els seus prolecs, ses dedicatòries i els atres adjunts que acompanyen sa *Chronica* en són prova ben fefaent, perqué hi constituïxen autèntiques peces literàries. El seu opuscul sobre *Las alabanzas de las lenguas* n'es una bona demostració, puix que hi fa gala d'eix estil literari propi d'aquella generació en la qué culmina la nostra edat d'or literària.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

En aplegant a este punt de la denominació de la Llengua Valenciana en l'obra de Martí de Viciana, cal deixar ben assentat que no es tracta d'una afirmació aïllada, eixida de sa ploma en un moment de fervor nacionaliste, sinó que constituíx l'expressió de son pensament, manifèstament ben clarificat en la seua Obra *Alabanza de las lenguas.*

Abans de tot, deu quedar ben clar que Viciana es un escritor valencià que escríu tota la seua obra en Llengua Valenciana i que, molts anys després, per tal de fer-la mes universàl, la traduíx al castellà. El testimoni es de primera mà, ya que el matéix Viciana, en la dedicatòria del *Libro de alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana, consagrado al ilustre Senado de la inclita y coronada ciudad de Valencia,* demana perdó als Jurats ab estes paraules: «Suplicandoles me perdonen por haver vertido esta obra

de Valenciana en Castellana, que por la mesma causa huve de vertir la Chronica de Valencia y el Libro de Nobleza e Hidalguia, Armas y Blasones y el Libro de Recreación de los dias calurosos de Julio, que despues de haberlos copilado, en la version de todos ellos tuve otro tanto trabajo, solamente por hacerlos comunicables a muchas otras Provincias.»

Este testimoni, per ell matéix, es de gran interés per a nosatres; pero la simple lectura de l'opuscul sobre la *Alabanza de las lenguas* constituíx un verdadér monument enlairat a honor de la nostra Llengua Valenciana. Basant-se en la sentència a mort que Ponç Pilat, segons l'evangeli de sant Joàn, dictà contra Jesús, sentència que fon redactada en hebrèu, llatí i grec i fixada en l'alt de la creu a vistes de tot lo món, Viciana canta les alabances d'estes tres llengües i va raonant sobre quina en serà la millor, i diu que la mes clara i sonora n'es la grega. Després, en una encantadora i ingeniosa fantasia hi presenta una disputa entre els embaixadors d'Espanya, la Toscana, França i Portugàl, davant del Papa Aleixandre VI, per tal d'aclarir quina seria la millor d'entre les pròpies llengües parlades per cada u d'ells.

Reconeguda per tots els presents la universalitat i bellea de la llengua llatina, s'emplaça als embaixadors per a la defensa de ses respectives llengües buscant-hi quina en siga la mes apropada i participant del llatí. La junta es va celebrar el dia de sant Pere i Sant Pau de 1498, i se li adjudicà el premi a la Llengua Castellana per la bellísima oració que pronuncià l'eloqüent Garcilaso, embaixador de l'Espanya. Pero lo mes sorprenent es que el matéix Papa, per ser valencià, lamentava i sentia de cor «cómo no havia nadie que tornase por la lengua valenciana». Es en est instant quan el propi Viciana manprén la defensa de la nostra Llengua, l'excelència de la qual sospesa i aquilata; i després d'una llarga confrontació especialment ab la castellana, prova que el valencià ha manllevat mes veus i paraules del llatí i ab mes purea que el matéix castellà

Com a finàl del procés s'apela a un juí en Jerusalém davant de la generàl Cort de la Llengua Hebrea com a llengua principàl i com a juge competent, a fi que en decidixca, oïdes les proves de cada una de les parts.

Com es de supondre, el premi recàu en la Llengua Valenciana, per ser, segons paraules del mateixissim Viciana, «factura de la Latina por derecho, linea y propagacion; y, por consiguiente, es mejor y mas aventajada que las otras lenguas, de la latina en baxo. Por tanto, suplica a la Lengua Hebrea, Princesa de las Lenguas, que provea en su favor, dandole por assiento la primera grada a los pies de su madre ligitima Lengua Latina, anteponiendola, por singular precedencia, a todas las otras lenguas que pretenden tener parte de la Lengua Latina». El marc d'esta ficció literària li dona lloc i peu, a Viciana, per fer l'alabança i defensa de la Llengua materna.

En primér lloc fa est elogi sincér de la nostra terra i de la llengua nostra: «Y mas ha concedido Dios a Valencia una Lengua polida, dulce, y muy linda, que con la brevedad moderada exprime los secretos, y profundos conceptos del alma, y despierta el ingenio a vivos primores, donde le resulta un muy esclarecido lustre.»

Després enaltíx els valencians perqué «con su juicio muy claro i de grande vivacidad, con discreta correccion borraron y apartaron de su Lengua todos aquellos vocablos barbaros, toscos, impertinentes y groseros y formaron una lengua comun para todo el Vecino, con la qual hablaron y hablan de presente».

A continuació parla de la formació de la nostra Llengua, citant les fonts mes importants que contribuiren a sa formació: «Esta Lengua formaron de lo mejor que habia en la Lemosina; y por lo que les faltaba recorrieron a las tres Lenguas mas excelentes de todas las del mundo, segun antes hemos probado. De la Hebrea tomaron sac, recamar, tou, petit, sapha, de gom a gom, y muchos otros vocablos en gran numero. Otro si tomaron de la Griega batax, tapi, mostacho, assomar, golf, genega, cis, squinçar, gos, brecar, disminuir, y otros muchos en gran número. De la Latina tomaron todos los otros vocablos para hacer que la Lengua Valenciana fuese muy copiosa y tuviese propio nombre a cada cosa por rara que fuesse.»

Elogia la precisió de la Llengua Valenciana i la facilitat que tenen els valencians per a dependre unes atres Llengües: «Si un Valenciano comunica con alguna Lengua estraña, dentro de breves días la habla como si fuese natural, y criado en ella; y si acaso algun estraño viene a vivir, y morar en Valencia, por mucho que more, y se trabaje hablar la Lengua Valenciana, en su vida no hablará perfectamente, porque a cada paso tropieza en su materna Lengua; y esto viene que el Valenciano tiene aguda y penetrativa Lengua, y pronuncia muy claro, porque se ayuda de los dientes y labios en su habla y concibe con facilidad la Lengua estraña: y el estraño no puede hablar perfecto la Valenciana...»

I tota esta sèrie de raonaments termina ab esta bellíssima idea: Es «la Lengua Valenciana de condición de donzellas virtuosas, que aunque sean vistas no se dexan tocar: pues no es poca esta excelencia que pueda entrar a doquiera y que defienda la fortaleza de su lengua.»

Seguíx després un llarc estudi filologic comparatíu, per a provar que el valencià ha pres del llatí mes veus i paraules i ab mes purea que ho ha fet el castellà.

Per ser el discurs de Viciana, en resposta a l'oració de l'embaixador castellà Garcilaso, l'únic text que nos ha quedat en valencià, el transcríc ben a gust, pero abans voldria fer ressaltar del nostre escritor unes paraules molt importants i molt d'actualitat, que les

hauriem de tindre presents tots els valencians: «En esto perdone Castilla si la Llengua Valenciana defiende su partido, porque escrito está: "Mi honor no lo daré a nadie".» Efectívament, tot es qüestió d'honor. Els valencians no podém cedir davant de cap pressió, vinga d'a on vinga. Ni per honors, ni per premis ni per promeses, el nostre honor de valencians no el podém ni el volém donar ni cedir-lo a ningú.

Y, per a acabar, estes son les paraules de l'oració de Viciana: «O Benigne e inefable Jesu de Nazareth, Redemptor de natura humana, Estella major, ros, escala e porta del cel, de vostra justicia, misericordia paterna e grandissima amor, tota regio, provincia e terra es plena.

Tu qui es consolador, defensor e dador de tota consolació, benediccio, refugi e benefici a tota anima catholica Christiana: a mi factura e creatura tua, per tu plasmada, salva, e al cel porta, puix esperança e certa promissio de la tua clemencia liberal ma anima ab fervor spera. Et dona la absolucio, e una sola mica de sempiterna habitacio de la tua celestial patria, e mansio. Et ab continua contemplacio, adoracio e fruicio de perdurable e soberana contentació postrat en vostra divina presencia, diga mon sermo e oracio. Sant, Sant, Sant e inmortal Deus de eterna e infaciable gloria regna per tot temps. Et a Valencia terra sancta, devota, charitativa, Christianissima, tu Regina del Cel soberana, tota plena de gracia, conserva e guarda. Amen.»

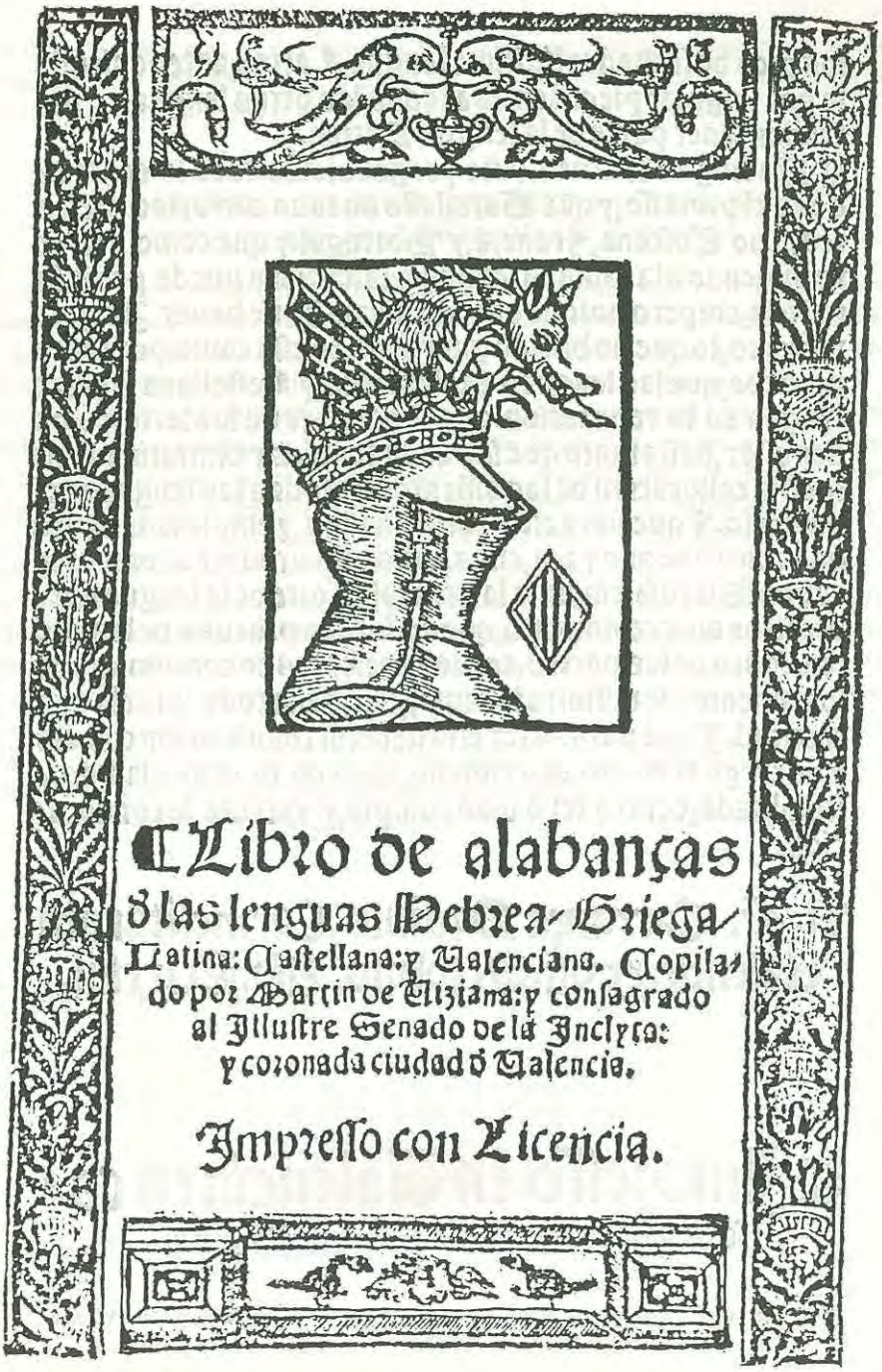

Portada del **Libro de las alabanzas de las lenguas,** imprés en Valéncia l'any 1574

los pies de su madre ligitima lengua Latina, anteponiendo la por singular precedencia a todas las otras lenguas q̃ pre tenden tener parte de la lengua Latina.

¶ La lengua Hebrea, visto y regonoscido todo lo conteni/ do en el processo, y que Garcilasso no tuuo cõtrarios presen tes, si no Toscana, Francia, y Portugal: y que como a terce ro viniendo a la causa, la lengua Valenciana puede pedir su justicia, empero porque en todo juyzio ha de hauer Juez, ac tor, y reo, lo que no ha sido guardado en esta causa: por tanto proueho, que las lenguas Valenciana, y Castellana se entre tengan en la reputacion que al parescer de los lectores de uen estar, hasta tanto que se pueda sentẽciar diffinitiuamen/ te en la collocacion de los assientos de todas las lenguas del vniuerso. Y que para esto sean llamadas, y emplazadas para que dentro de año y dia, ellas, o sus procuradores comparez can en Hierusalem, ante la general Corte de la lengua He/ brea, con apercebimiento, que oydas las prueuas de las pre tenciones de las partes, con los presentes en contumacia de los ausentes se diffinira la causa, guardada toda justicia con rectitud. Y que para hazer esta general conuocacion comete y da cargo al viento Meridiano, que con su velocidad aco/ stumbrada, dentro seys dias cumpla, y execute la conuoca/ cion.

A. F. Carrança Ordinis Carmelitarum Valentie. xxvij. Octobris. AD. D. lxxiiij.

¶ Impresso en Valencia en ca/ sa de Joan Navarro. Año. M. D. lxxiiij.

Finàl del text i colofó del **Libro de las alabanzas de las lenguas**, de Viciana, imprés en València l'any 1574

TRANSCRIPCIO DE LA PORTADA DEL *LIBRO DE LAS ALABANZAS DE LAS LENGUAS*

Libro de alabanças de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y VALENCIANA, copilado por Martin de Viziana. y consagrado al Illustre Senado de la Inclyta y coronada ciudad de Valencia. Impresso con Licencia.

TRANSCRIPCIO DEL FINAL DEL TEXT I COLOFO DEL *LIBRO DE LAS ALABANZAS DE LAS LENGUAS*

los pies de su madre ligitima lengua Latina, anteponiendola por singular precedencia a todas las otras lenguas que pretenden tener parte de la lengua Latina. La lengua Hebrea, visto y regonoscido todo lo contenido en el processo, y que Garcilasso no tuvo contrarios presentes, si no Toscana, Francia, y Portugal y que, como a tercero viniendo a la causa la LENGUA VALENCIANA, puede pedir su justicia, empero porque en todo juyzio ha de haver juez, actor y reo, lo que no ha sido guardado en esta causa, por tanto provehe, que las lenguas VALENCIANA y Castellana se entretengan en la reputación que al parescer de los lectores deven estar, hasta tanto que se pueda sentenciar diffinitivamente en la collocación de los assientos de todas las lenguas del universo. Y que para esto sean llamadas y emplazadas para que dentro de año y dia, ellas, o sus procuradores, comparezcan en Hierusalem, ante la general Corte de la lengua Hebrea, con apercebimiento que, oydas las pruevas de las pretenciones de las partes con los presentes en contumacia de los ausentes se deffinira la causa, guardada toda justicia con rectitud. Y que para hazer esta general convocación comete y da cargo al viento meridiano, que con su velocidad acostumbrada, dentro seys dias, cumpla y execute la convocacion.

V. F., Carrança Ordinis Carmelitarum Valentie, XXVII octobris MDlxxiiii.

Impresso en Valencia en casa de Joan Navarro. Año MDLXXIIII.

Escritors naixcuts fora del Regne

Fra. Francesc Eximenis

ALENCIA se sent orgullosa d'havér considerat i tractat com a fill seu a Fra. Francesc Eximenis, religiós de la seràfica Orde de Sant Francesc d'Assís, que aplegà a recebir la plenitut del sacerdoci ab l'episcopat i fon nomenat Patriarca de Jerusalém.

Escritor notabilissim, arribà a ser u dels homens mes influents en la vida pública d'aquell temps en Valéncia-ciutat i en tot el Regne d'Aragó i es va vore implicat en els principals fets politics i religiosos.

I. BREU BIOGRAFIA

Encara que alguns l'han considerat com a fill de Valéncia per sa llarga permanència en la ciutat, cap i casàl del Regne, per son llenguage i per sa especiàl vinculació ab els regidors de la capitàl, lo ben cert es que naixqué en Girona, segons ell matéix ho declara en el *Primer del Chrestia.*

La data del seu naiximent es desconeguda, pero es pot aplegar a una aproximació lògica, per sa ordenació sacerdotàl recebida en Barcelona per les Témpores d'Advent de 1352.

D'acort ab esta notícia històrica i contant ab l'edat en qué se li conferí el presbiterat, pot assegurar-se que el nostre escritor va naixer cap a l'any 1327.

Probàblement, com tants chiquets del seu temps, mostraria sa inclinació per les pràctiques religioses; el cas es que. ya de jove, abraçà la vida religiosa en el convent de Sant Francesc de sa ciutat natàl, a on segúrament prengué també l'habit franciscà.

Des de ben pronte es dedicà, ab extraordinària aplicació, a l'estudi de les humanitats, de la filosofia i de la teologia, al matéix temps que manifestava el seu gran talent i el seu amor a la virtut.

Feu vida de comunitat en els convents mes importants de sa Orde, en els qué se li donà una educació molt refinada, que ell aceptà de gust, tant en les disciplines eclesiàstiques com en les atres. «Vir doctissimus, theologus summus et mathematicus non mediocris» el definix un autor.

Iguàl que els grans intelectuals de sa època, no satisfet ab les aules espanyoles, aconseguí accedir a les d'uns atres països, tals com França (París), Alemanya (Colònia), Anglaterra (Oxford) i Itàlia (Aubèrnia).

D'algunes impressions personals que l'afectaren bastant en estos viages per l'extrangér i que el posaren en contacte ab els grans centres de la intelectualitat europea, en dona ell matéix prou raó en sa obra *Del Chrestia* o *Summa Theologica.*

Per ser home experimentat en totes les rames del sabér, va ser propost per a la càtedra de Teologia l'any 1371 en la famosa Universitat de Lleida, carrec que se li denegà per no posseir el titul de Mestre.

Per eix any de 1371 aparéix com a Custodi o Superior del convent dels frares menors de Barcelona.

El seu prestigi davant de la Casa Reàl i de la Cort quedà ben de manifest en les lletres comendatícies que se extenen al seu favor, a fi que se'l nomene Mestre en Teologia, grau que va obtindre en la Universitat de Tolosa l'any 1374. N'hi ha dos cartes, del 25 de març i del 1 de maig de 1374, de la infanta Nata, esposa del primogenit del Rei d'Aragó, dirigides des de Valéncia, al Cancillér de l'Estudi Generàl de Tolosa recomanant al Pare Francesc Eximenis perqué li siga otorgat el grau de Mestre en Sagrada Teologia.

El matéix Rei, Pere el Cerimoniós, li escríu, des de Saragossa el 17 de maig de 1381, pregant-li, i fins arriba a urgir-li-ho, que pose tot l'interés en no eixir-se'n, del seu convent de Barcelona, mentres no acabe d'escriure la seua obra *Del Chrestià* que, ab tant d'exit, l'havia començada i de la qué tants bons fruits s'auguraven.

Els desijos del monarca sembla que no es van vore complits perqué els superiors de sa Orde van creure convenient destinar-lo al convent de Valéncia, a on es trasladà definitívament i a on aparéix com a conventuàl des de 1383.

En Valéncia fon recebít ab molta alegria el religiós Eximenis que venia nimbat per la fama d'home influent davant del Rei i de la noblea i també del poble, que l'admirava.

Pronte es guanyà les simpaties de tots els valencians i es convertí en el consellér dels Jurats de la Ciutat i en el mediador de les lluites dels partits, que sorgien, com per encant, en aquella societat en cambi incessant. Segons els documents existents en l'archíu municipàl de Valéncia, es pot provar que Eximenis recebí molts encarrecs dels Jurats, i que se li assignaren fortes quantitats de diners.

Lo molt considerat que era Eximenis davant del Prelat i el Capitul de la Seu catedràl aparéix clàrament per les reiterades consultes que li feen i per havér segut elegít entre tot el clero regular i secular per a pronunciar l'oració fúnebre a la mort del Rei Pere, el Cerimoniós, l'any 1387

De les seues relacions ab el Rei, Joàn I, es conserva la divertida història de la famosa profecia de finals del sigle, en la qual se vaticinava la desaparició de totes les monarquies, d'entre les qué només se salvaria la francesa. Estos vaticinis, a mes d'admetre'ls Eximenis, els referí en la seua obra *Dotzen del Chrestia.*

El Rei no pareixia estar molt d'acort ab tot açò, i va fer arribar les seues queixes al mestre Fra. Francesc Eximenis, qui, ab tota humilitat, en el llibre *Dotzen del Chrestia,* es desdigué ab estes paraules: «tot son fantasies e dits de mal recepte als quals no deu esser dada nenguna creença».

El Rei Martí I, l'Humà, quan pensà reunir en Saragossa l'any 1398 els millors teolecs per tal de reflexionar ab ells sobre el problema del Cisma d'Occident, es trià immediàtament, com a destacat teolec i religiós ab renòm de santitat, a Fra. Francesc Eximenis, son constant assessor i també confessor de sa primera mullér, la Reina Na Maria de Lluna.

A banda de tot açò, s'ha de dir que la postura d'Eximenis respecte del Cisma no fon gens clara, mes be ambigua, ya que unes voltes aparexia com a defensor del Papa Lluna, del qual obtingué grans distincions, i unes atres, defenia al Papa de Roma, com en son escrít *De triplici statu mundi.*

El matéix Benet XIII el va cridar per a intervindre en el Concili de Perpinyà, que se celebrà durant el mes de novembre de 1408.

Tal dia com el 13 d'este mes i any, el Papa d'Avinyó el nomenava Patriarca de Jerusalém; i el 15 de desembre, trenta-dos dies després, en la mateixa ciutat de Perpinyà, era consagrat bisbe d'Elna, bisbat que havia deixat vacant Don Ramón al ser promocionat al de Barcelona; el bisbat d'Elna només el pogué regir per poc de temps, ya que moria en Perpinyà el 23 de ginér de 1409, a on fon soterrat. Sa lauda sepulcràl diu: «D D. FRANCISCUS JIMENIZ ORDINIS MINORUM, EPISCOPUS HELNENSIS ET PATRIARCHA JEROSOLIMITANUS, OBIIT DIE XXIII JANUARII, MCCCCIX.»

II. PERMANENCIA EN VALENCIA

En quant a la permanència de Fra. Francesc Eximenis en la ciutat de Valéncia, no es pot deixar de dir que ell fon testimoni i actor del cambi profundissim que van experimentar les institucions valencianes de l'època aquella. En moments tan delicats li correspongué iluminar aquell estament sociàl que apareixia configurat per ciutadans honrats, industrials, mercaders, juristes, meges, escritors, artistes... i que formava aquella burgesia que, entre els murs d'aquella Valéncia tres-centista, hi convivia plena d'eufòria.

Açò explica les referències directes, en les obres d'Eximenis, al

treball dels ciutadans —com un dret i un deure— i a la digna retribució del treballador, a sa contribució al benestar de la comunitat de la qué no es deu mai desentendre, als mercaders, als qui exalta dient-los que son el tresor de la cosa pública, i a la burgesia, de la qué tant se preocupa i a la qué ilumina ab sa visió europeista i ab sos coneiximents universals.

En contrast ab est exquisít tractament, els agricultors me'ls manprén de mala manera i sense pietat, proferint-los verdaders insults i equiparant-los, en el tracte, als mateixos animals.

Eximenis, agraít a la Valéncia que li obrí els braços i el considerà com a u dels seus fills, li canta ses glòries en el prolec de la seua obra *Regiment de la cosa publica.* En trenta-sis glosses l'autor va teixint son formós i agraít himne, que comença dient:

«Empero, senyors meus, molt reverents, bon passar vos fa aquest tan grans carechs si pensats los guardos finals e eternals ja damunt allegats. E apres si pensats nostre Senyor Deu quina Ciutat e quina terra vos ha comanada, car dien los qui gran temps la han poseida que, si paradis es en la terra, que en Regne de Valencia es, e verdaderament clara speriencia nos ensenya que aquesta es una de les pus asenyalades terres del mon, si pensats en totes les seues nobleses, de les quals vos diré algunes poques quim venen a memoria de present.»

I en este paraís, que es Valéncia i son Regne, s'esforça l'autor per dedicar belles paraules als seus cel i mar blaus, a les seues fonts i rierols abundosos, a sa bonica ciutat i a les terres fertils que la rodegen.

Al parlar de l'agricultura valenciana, alaba els seus sabrosos fruits, cereals, hortalisses, herbes oloroses i plantes orientals.

Ompli d'elogis, a mes de la flora valenciana, sa fauna ab ses raberes i bestiars, sa caça i la peixca.

Quan es referíx a la indústria valenciana, cita la textíl: seda, lli, canem; la ceràmica, sobre tot la de Manises ab els seus ors metalics i pintures a ma; i la de l'espart ab ses cordes, espardenyes i estores.

També alaba el comerç i en fa destacar el de la fusta.

Critica també l'excessíu i fastuós ornament de les dones, que en el fondo es una alabança a l'elegància de la dona valenciana; en quant als homens n'ixen mes ben parats, perqué elogia son ingeni, cortesia, fortalea i corage per a les armes. Estes son les seues paraules:

Referents a les dones:

«Denovenament com les dones sien aci queucom pomposes e vanaglorioses, axi com se son en altres lochs del mon, e aytant mes aci, com mes se acosten a les pompes castellanes. Per les quals vanitats conve als marits portar grans carrechs, per les vestidures superflues e ornaments riquoses, e per altres moltes sumptuositats que requeren.»

Referents als homens:

«La XXIIII es que la terra aquesta produeix comunament fort la gent aguda e apta d'enteniment, e fort coratjosa e ardent, entenent a honor e cortesia, e no en avaricia, tant com les altres gents o nacions. Per rao de açò, acis troben gents honorables, civils, arreades e ben encavalcades comunament, e be endreçades e be acullents persones stranyes. En tant que qualsevol hi vingues, ells se tenen de les gents de aquesta terra molt per pus pagades, que de qualsevol altra nacio que y sia engir ni entorn.»

«La XXV es que aquesta terra produeix los homens ardits, abrivats e fort aptes a armes.»

«La vint e sisena es molt maravellosa, e contra comun cos de natura. Car, com dit sia, que la gent aquesta sia fort abrivada e disposta a armes, empero, han axi dolç voler, que tantost son reduits a pau, apres lur fellonia.»

III. BIBLIOGRAFIA

1. EL CHRESTIA

Libre appellat crestia

Cada escritor te la seua obra que l'immortalisa; i l'obra capdavantera del mestre Fra. Francesc Eximenis es el *Libre appellat Chestia,* en el qual va treballar per espài de deu anys.

Es una gran obra, a l'estíl de *Summa Theologica,* que l'autor la concebé ambiciósament com un repertori o enciclopèdia universàl del dogma i de la moràl de la Iglésia, distribuít en XIII volums. De tots ells, hui per hui, no se'n coneixen mes que quatre: *Primer, Segon, Terç* i *Dotzen del Chrestia.* Estos quatre volums contenen mes de 2.500 capituls, alguns d'ells prou extensos.

Per l'examen intern d'estos llibres i per les deduccions tretes de les dades biogràfiques de Fra. Francesc Eximenis, es pot assegurar que el primér llibre el redactà en Barcelona, entre 1379-1381, a precs del Rei D. Pere d'Aragó; el segón el començà en Barcelona, i l'acabà en Valéncia, entre 1382-1383; el tercér, en Valéncia, l'any 1385; i el que fa dotze, també en Valéncia, entre 1385-1386.

Esta monumentàl obra situaria, per ella mateixa, al seu autor en la cúspide, no sòlament dels mestres de teologia del seu temps, sinó també dels millors literats de la nostra història literària.

La impressió d'estos llibres, en la part que li correspón a Valéncia es (cal afirmar-ho) una obra perfecta de la tipografia valenciana; i el seu contingut constituíx una pedrera inagotable de materials per als historiadors, ya que du notícies i dades interessantíssimes sobre les costums, festes, vestits, devocions, botànica, agricultura, indústria, comerç...

I, perqué no li faltara res, a l'edició d'esta obra ha quedat vinculat per a sempre el nom de Joàn Roiç de Corella, el qual li aconsellà sa publicació.

D'estos quatre llibres publicats es pot dir lo següent:

PRIMER DEL CHRESTIA

Del *Primer apellat Chrestia:* que fon escrít «per manament del molt alt e poderos princep e senyor, lo senyor En Pere, per la gracia de Deu rei d'Arago».

El prolec conté cinc capituls introductoris, i el restant del llibre consta de 375 capituls, distribuïts en quatre parts: caps. 1-191, la 1.ª; caps. 192-205, la 2.ª; caps. 206-361, la 3.ª; i caps. 362-376, la 4.ª.

El matéix Eximenis n'explica el seu contingut.

SEGON DEL CHRESTIA

Del *Segon libre apellat Chrestia:* que, segons l'autor, «tracta com l'hom chrestia per diversos linatges de temptacions cau de la dignitat de chrestianisme e dels dons a ell donats».

Este llibre consta de 239 capituls i, a diferència de l'anterior, no està dividít en parts.

TERÇ DEL CHRESTIA

Del *Terç del Chrestia:* que este tercér llibre tracta de «quins e quants son los pecats e mals en qui l'hom chrestia quant es vençut per les temptacions en que es posat en esta vida e per ses grans malignitats e pravitats».

L'obra consta de 1.060 capituls i està distribuïda en dotze parts.

DOTZEN DEL CHRESTIA

Del *Dotzen Libre del Chrestia:* que l'autor dedica este llibre «al molt alt e poderos senyor, mon senyor N'Anfos, Marques de Villena, comte de Denia e de Ribagorça, fill del molt alt Senyor, e de sacra memoria, Infant frare Pere d'Arago, de l'orde dels frares menors».

Ací n'expòn son pensament politic l'autor; per cert que, en el camp de la política, no paréix que trobe massa dificultats, per tindre'l mes que trillat; es veu que domina la ciència política i que tendíx, si no a estructurar-la, sí, a lo manco, a iluminar-la ab sos clars conceptes i idees en lo que fa al «be public, la cosa publica, la ciutat, els regidors i la comunitat».

Este llibre consta de 905 capituls i està dividít en huit parts: la 1.ª, caps. 1-68; la 2.ª, caps. 69-356; la 3.ª, caps. 357-395; la 4.ª, caps. 396-473; la 5.ª, caps. 474-675; la 6.ª, caps. 676-773; la 7.ª, 774-832; i la 8.ª, caps. 833-907.

REGIMENT DE LA COSA PUBLICA

Esta obra, que forma part del *Dotzen Llibre del Chrestia,* capituls 357-359, l'autor l'entregà avançada als jurats de Valéncia l'any

1383. Es un llibre molt interessant, sobre tot per als valencians. Es va imprimir en Valéncia, en els tallers tipografics de Cristofol Coffman.

A la volta de la portada hi ha un curiós gravat que representa les famoses Torres dels Serrans de Valéncia, ab tres jurats, agenollats i ab les mans juntes, a cada costat de la porta; a espales d'ells està, en la part dreta, el Sant Angel Custodi del Regne ab l'espasa i la corona en les mans, i també dos macers, de peu; i a l'esquerra, un frare, l'autor de l'obra, ab un llibre en la ma fent el gest de presentar-lo. Entre els merlets de les torres es veuen dos estreles, i en roig el rotul «Valéncia» al mig, i a cada costat, «mars» i «scorpio».

L'obra del *Chrestia* i el seu apartat *Regiment de la cosa publica* han mereixcut un tracte especiàl.

Passém ara a l'estudi de les atres obres d'Eximenis.

2. OBRES DE TEOLOGIA

Libre dels Sants Angels

Es un tractat teologic sobre els angels. En ell l'autor pretén instruir «a persones simples y devotes» sobre l'existència i missió dels angels, dins de la mateixa línia del *Chrestia.*

Esta obra la va escriure cap a l'any 1392 i li la dedicà a Pere d'Artés, mestre racionàl i camarlenc del Rei Joàn I. Està dividít en cinc tractats: el primér consta de 18 capituls; el segón, de 17; el tercér, de 59; el quart, de 57, i el quint, de 50.

Per lo que fa a Valéncia, este llibre queda vinculat a la tradicionàl devoció a l'Angel Custodi de la ciutat i del Regne.

Vita Christi

Es una història de la vida de Jesucrist, ab moltes referències bíbliques. La va escriure en Valéncia a instàncies de Pere d'Artés, mestre racionàl i carmarlenc del Rei Joàn I.

Fon redactada abans de 1404 i està dividida en X llibres i 686 capituls.

Tractat de la Concepcio de la Verge Maria

Es un llibre teologic en defensa del privilegi de la Immaculada Concepció de la Santíssima Verge Maria, Mare de Deu.

Està dividít en quatre parts, en les quals tracta del pecat originàl, raons en favor i en contra de l'exemció de la Verge Maria, i de les figures bíbliques «que aço volen dir e tocar».

3. OBRES D'ASCETICA I MISTICA

Scala Dei

Per a podér datar este llibre, només tenim la referència que en ell es dona de la mort de Donya Maria de Lluna, reina d'Aragó, la qual va morir l'any 1406; per tant, l'obra ha de ser anterior.

Est es un llibre d'ascètica i mística, dedicat a «la molt alta y serenissima Senyora: la Senyora donya Maria, per la gracia divina Reina d'Arago» i vol ser «util y molt profitos per a contemplar les coses divines». En el foli 19 v. d'este llibre s'encontra l'himne *La vida de Jesucrist en suma* en llatí i cinc oracions finals en valencià.

Cerca-pou

Ab este titul es conéix un manuscrít «compost per lo reverent mestre Francesc Eximenis, del orde de frares menors, qui fon patriarca de Jerusalem e administrador del bisbat d'Elna.»

Breu confessionari

L'edició princip d'esta obreta es troba en el matéix volúm que conté l'*Art de Ben Morir*.

Es una instrucció sobre com ha de ser la confessió dels pecats i sobre unes atres qüestions al voltant del matéix tema. El va escriure en Valéncia, a les acaballes del sigle xv, a bon segur l'any 1391.

Està dividít en XIII capituls. Les edicions que se n'han fet, després de la qué es pot dir edició princip, son bastant diferents, i alguna d'elles no se li paréix en res. Poden consultar-se: *Tractat de confessio, Tractat appellat confessionari...*

Dels confessors de la vera guia, dels confitents segura via

Es va editar este tractat en Valéncia l'any 1512. Tal com es diu en el seu prolec, n'es un «interrogatori e confessional» en quatre parts subtilment dividít.

Ab el matéix titul i text, esta obra també s'edità en Barcelona l'any 1535.

Art de Ben Morir

Sobre el tema de la preparació del cristià per a morir en amistat i gràcia de Deu va escriure Eximenis un tractat que alcançà un gran exit i moltes edicions. No es un treball originàl sinó una traducció mes o manco lliure de l'*Ars moriendi*, un tractat tradicionàl en llatí que corria de ma en ma per aquells temps.

La primera edició que coneixém es un incunable de finals del sigle xv, tal volta de l'any 1391, el qual, per mes que no du colofó, indubtàblement està imprés en Valéncia.

QÜESTIONS SOBRE ELS NOVISSIMS

A un autor com Eximenis li urgia escriure sobre este tema. En una època turmentada pels reiterats vaticinis sobre la pròxima fi del mon, calia als seus contemporanis escoltar la veu d'un home de la talla de Francesc Eximenis, qui els parlara de les veritats eternes anomenades comunament novissims: mort, juí, infern i glòria.

El tema està presentat d'una forma sistemàtica i senzilla.

El volúm està editat en Barcelona l'any 1486.

4. OBRES D'ASPECTE MORALIZADOR

LIBRE DE LES DONES

Es un llibre moralisador en el qué als defectes de les dones oposa eixemples anecdotics i historietes divertides, i en dona normes concretes de vida cristiana.

L'escriví cap a l'any 1396 i el va dedicar a Donya Sancha Ximenis d'Arenós, Comtesa de Prades, germana de N'Anfós, Comte de Dénia, el matéix al qui li va dedicar el *Dotzen del Chrestia*. L'edició d'este tractat es va dur a terme en Barcelona el dia 8 de maig de 1495 en l'obrador de Johàn Rosembach, alemany.

TRACTAT DE MORAL

Esta obreta fon impresa en Valéncia l'any 1502, pero no consta el nom de l'editor.

En sos 39 capituls tracta d'atres tantes virtuts. Es digne d'estudi, perqué l'autor se n'ocupa d'alguna de les virtuts humanes, que ara son tema d'amuntó d'escrits.

DOCTRINA COMPENDIOSA

Este tractat seguíx les directrius de l'obra titulada *Regiment de la cosa publica*, i el seu titul complet es: *Doctrina compendiosa de viure justament e de regir qualsevol ofici publich llealment e diligent*. L'obra es d'interés per les seues doctrines ètico-socials.

L'incunable d'esta obreta fon editat en Barcelona l'any 1509 per Carles Amorós.

5. OBRES EN LLATI

PASTORALE

Es una obra impresa en 1495 i dedicada al bisbe de Valéncia, Huc de Llúpia i Bagués.

Tracta de la dignitat sacerdotàl i episcopàl; de l'ofici pastoràl i de la glòria que està reservada als qui treballen en el ministeri apostolic.

PSALTERIUM LAUDATORUM

Es un codex maravellós, que es guarda en la Biblioteca de la Uni-

versitat valentina. Comença d'esta manera: «Incipit psalterium alias laudatorum compositum per fratrem Franciscum Eximeni, de ordine minorum excellentem magistrum in sacra pagina.»

En l'Archíu de la Seu de Valéncia hi ha un atre codex ab el titul *Laudatorium* que conté tres parts i estàn distribuïdes en versiculs semblants al salteri de Davit. En la primera, alaba al Creador; en la segona, tracta de l'excelència del Redemtor; i en la tercera, del bon obrar i procedir de l'home viador.

De triplici statu mundi

Es un tractat de lo mes interessant, ya que es caracterisa per sa tendència apocalíptica. Eximenis n'intenta aplicar els signes de l'Apocalipsis als esdeveniments ocorreguts en el temps que li va tocar viure.

Per tal de salvar ara la bona intenció del mestre Eximenis, es precís tindre en conte la gran influència que en ell eixerciren els escritors apocaliptics de l'època seua: Fiori, Villanova, Rocatallada, etc.

Com a nota curiosa, bo serà dir que en este tractat aparéix el mestre Eximenis com a partidari-defensor del Papa Urbà VI.

Sermons

Encara que d'esta obra no se'n conéix cap d'eixemplar, lo ben cert es que sí n'existiren alguns, perqué d'ella en fa referència el seu llibre *Terç del Chrestia* i també en el seu testament notarial, que parla del *Primer llibre dominical dels sermons.*

També ací volém fer referència als tres volums que d'ell exixtien en l'archíu de la Seu Valentina.

Santorale o Flos Sanctorum

A Francesc Eximenis se li atribuíx este tractat, que es una colecció de vides de sants, especialment dels de major devoció de son temps.

De devotione

Tenim constància de l'existència d'este llibre per una carta que P. Regassòl va escriure des de Barcelona, el dia 11 d'agost de 1409, a l'arquebisbe Francesc Climent, en la que li diu: «Dominus noster mandavit mihi cum sua litera ut mitterem Sanctitati Sue unum librum intitulatum *de devocione,* editum a magistro Francisco Eximeni, quem Dominus Franciscus de Blanes nec ego invenire potuimus inter libros dicti domini Tirason; quare placeat d.v. excusare me cum Sua Sanctitate.»

6. OBRES ATRIBUÏDES

Ars predicandi populo.

Expositio in psalmos paenitenciales.

De l'amor de Deu i virtut de la justicia.
Tractat de les virtuts.
Tractat de la Passio de N. S. Jesucrist.
Historia Eclesiastica.
Summa philosofica.
Summa theologica.

IV. OBRA LITERARIA

Davant de la nota bibliogràfica que s'ha acabat de donar, salta a la vista que estém en presència d'un colós de sa època i de tots els temps. Quasi no es pot compendre com un home, contant ab els escassos mijos de qué disponia, va podér escriure, en tan poc de temps, tantes i tan excelents obres, que encara hui realment nos omplin d'admiració.

El renòm i fama d'Eximenis no es d'ara, d'este temps de renaixença valenciana, sinó que ya en vida aconseguí que les seues obres foren reeditades i conegudes per tota l'Europa, puix que apenes n'hi ha una Biblioteca important que no posseïxca alguna de les seues obres, be impreses, be manuscrites. Ara, en este moment historic, no es gens estrany que les seues obres siguen buscades com un autentic tresor.

En quant al seu estíl, cal tindre present que tota la seua obra es d'un remarcat caracter religiós i moralisador. No podrà utilisar, per tant, un estíl liric ni florít, com si de poesia es tractara, sinó que deu tirar ma d'un estíl senzill i familiar, concret i directe, fresc i persuassíu, com «el que sol parlar el poble ab el seu veí», fins aconseguir fer reviure els seus personages, en la força dels seus dialecs i en l'observació dels homens reals als qui dirigia els seus escrits el nostre Eximenis.

En mig de les pàgines de les seues obres intercala, junt ab les veritats de fe i costums, les seues notes personals ab les qué, a mes de fer amenissims els seus escrits, ha aconseguít que l'home de hui puga introduir-se en l'ideari politic, en la vida i pulsació de la ciutat de Valéncia en l'ultim terç del sigle XIV i primeries del XV.

Com a valencians que som, cometriem una injustícia si no rendirem un tribut d'agraïment a Eximenis per l'interés i afecte ab qué tractà les coses de Valéncia i les coses boniques que nos en deixà escrites, només les quals ya l'acrediten com a u dels seus fills mes ilustres, si no de naixença, sí, a lo manco, de cor.

V. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

En l'obra d'Eximenis, català de naiximent, es digna de reflexió i d'estudi la denominació de Llengua Valenciana.

En l'obra *Regiment de la cosa publica,* després de cantar «les especials belleses de la ciutat de Valencia», en la «conclusió de dita lletra», manifesta sa convicció, no d'«un país de nissaga i cultura catalana», tal com afirma el Sr. Sanchis Guarnér per les bones, sinó d'una vertadera nacionalitat, ben definida personalitat, distinta de la catalana.

No diu Eximenis que Valéncia haja segut elegida com a un poble dels «Països Catalans», sinó que es «un Poble especial e elet entre els altres de tota Espanya». Comprove's, si no, el text originàl:

«Per totes aquestes coses e rahons ha volgut nostre Senyor Deu que poble valencia sia poble special e elet entre los altres de tota Spanya. Car, com sia vengut e exit, per la major partida, de Catalunya, e li sia al costat, empero no es nomena Poble Català, ans, per especial privilegi, ha propi nom e es nomena Poble Valencia.

E per aquestes mateixes rahons, es digna cosa que la Ciutat, qui es cap de tot aquest Regne, haja nom Valencia, que aytant vol dir com ciutat de valor e ciutat que per excellencia val e ha valgut e valdra, ab l'ajuda de nostre Senyor Deus, fins a la fi del mon.

E jatsia que en altres partides del mon haja viles e ciutats aixi apellades, empero aqueiles e d'altres terres, com parlen d'aquesta nostra reverent ciutat, tostemps per excellencia hi ajusten dient, Valencia la gran.»

Francesc Eximenis es dona a coneixer ací com un far potentissim que irradia sa llum fins als nostres dies inclús. Ell, que donà proves mes que suficients dels seus coneiximents profundissims de lo que hui diriem «Teoria de l'Estat», i que fon el verdadér forjador del sistema sociàl de sa època, nos ha deixat, com un regàl inestimable, estes paraules, acabades de citar, que venen a ser com l'estructura de la mes bonica i entranyable teoria sobre la personalitat valenciana, dins de la unitat d'Espanya, com tan clar i tant be ell ho remarca: «individuat», pero «entre los altres de tota Spanya». Sí, Valéncia té el seu nom propi i sa pròpia Llengua: «ha propi nom... ha lenguatge». I com si haguera naixcut de les entràmenes d'esta terra beneïda, Eximenis exalta el nom de Valéncia: «Ciutat de valor e ciutat que per exellencia val, e ha valgut, e valdra». Açò es com una profecia. Aquell gran savi i vident, iguàl com tants iluminats de sa època, intuïa esperançat, pese a qui pese i contra vent i marea, que este Regne de Valéncia onejaria la gloriosa senyera de sa personalitat pròpia i individualisada a través dels sigles «val, ha valgut e valdra» en els seus fills bennaixcuts.

I sobre este punt concret de la Llengua, en el matéix llibre, al número finàl, el 32, de «Les specials belleses de la Ciutat de Valéncia», afirma clàrament que:

«La trenta e dues es que aquesta terra ha lenguatge compost de diverses lengues que li son entorn, e de cascuna a retengut ço que millor li es, e ha lexats los pus durs e los pus mals sonants vocables dels altres, he ha presos los millors. E no res menys trobarets dins

aquesta beneyta ciutat qui us pot ensenyar les principals lengues del mon. Axi com son lati, ebraych, e morisch.»

Sí; Valéncia te sa llengua, filla del llatí, que, com totes les llengües romàniques, va anar formant-se a través dels sigles; pero, tal com diu Eximenis, per l'ingeni dels seus fills, tingué la sort d'anar retenint lo millor de cada una d'elles, i arribà a alcançar sa propia perfecció que esclatà en una edat d'or fins a cenyir-la ab el llorér de la victòria i assentar-la entre els primers sitials de la literatura europea.

En quant a les atres obres d'Eximenis, ne tenim dos, per lo manco, en les qué s'afirma categòricament que van ser escrites en «Llengua Valenciana».

Com ya s'ha dit adés, el llibre titulat *Art de Ben Morir*, s'imprimí algunes voltes. I precísament en l'edició catalana, feta per Gabriél Pou en 1507, no en el colofó, sinó dins del Proemi, que te molta mes valor, fa constar Eximenis que «ha deliberat traure'l segons la possibilitat del meu pobre entendre en Lengua Valenciana e manifest estil».

En la seua obra titulada *Scala Dei*, en el recte de la pàgina titular i baix d'un bonic gravat que representa a un religiós franciscà (es de supondre que a Fra. Eximenis) en un gest d'home que prega i intenta pujar per l'escala que du a Deu, representat per la figura del Pare Celestiàl entre querubins, comença dient: «Libre intitulat *Scala Dei* ordenat per lo reverent mestre Francesch Eximenes, mestre en Sacra Theologia, del orde dels frares menors, novament traduit de lemosi en nostra lengua vulgar valenciana, util y molt profitos per a contemplar les coses divines».

Ací tenim dos testimonis fidedignes d'un escritor naixcut en Catalunya i que, quan escríu, diu que ho ha fet en Llengua Valenciana.

Estime que lo mes honest, especialment quan es tracta d'una investigació científica, es reconeixer els fets tal com ells son i no anar ab calfaments de cap intentant buscar explicacions que, a mes de no convencer a ningú, desqualifiquen als qui les proponen.

En este cas concret de crítica literària, digàm ab sinceritat i valentia que els catalans d'aquells sigles, tant escritors com editors, estaven convençuts que el valencià no era català. Per això el classic Eximenis a la Llengua, en qué escríu alguns dels seus llibres, l'anomena Valenciana, perqué la sap diferent de la Catalana. Unes atres voltes, per eixemple en el *Tractat de Moral*, imprés en Valéncia l'any 1502, nos dirà que «la qual obreta es stada treta del tosca en la present lengua catalana».

No cap dubte; si el mestre Antoni Canals oposava la Llengua Valenciana a la Catalana en sa obra *Valeri Maxim*, i el mestre Eximenis les oposa igualment en els seus escrits, serà perqué estos escritors excelents, per la purea i elegància del seu llenguage, i de fama mundiàl, sabien i entenien que la Llengua Valenciana no era la Catalana, i volien conservar la personalitat pròpia de cada una d'elles dos.

quell qui en aq̃sta mateixa manera sera disposst re
comana se tot ala passio de iesucrist cõtinuament
dient la e penç̃at en ella: car p aq̃sta totes les tẽp-
tacions del diable e sos en gãs son vẽçuts. ¶ E es
de saber q̃ en lo article dela mort los q̃ hã de morir
han maiors e mes forts tẽptacions del enemich q̃
iames ans hagueren: segons lo q̃ dauall se mostra:
cõtra les quals lo bon angel porta e dona bones
inspiracions. ¶ per que aq̃st tractat es molt neces-
sari e ꝓfitos axi ben p los sabuts e letrats als q̃ls
es dirigida aq̃sta doctrina en lati: cõ p les comu-
nes psones no letrados: les quals no es rao fretu
regen de tan necessari fruyt: he ỏsliberat traurel
segons la possibilitat del meu pobre e ne[n]dre eii
lẽgua valeciana e mãifest estil: ab ses istories cor-
respõdents segõs en lati exẽplar lo trobe: p que

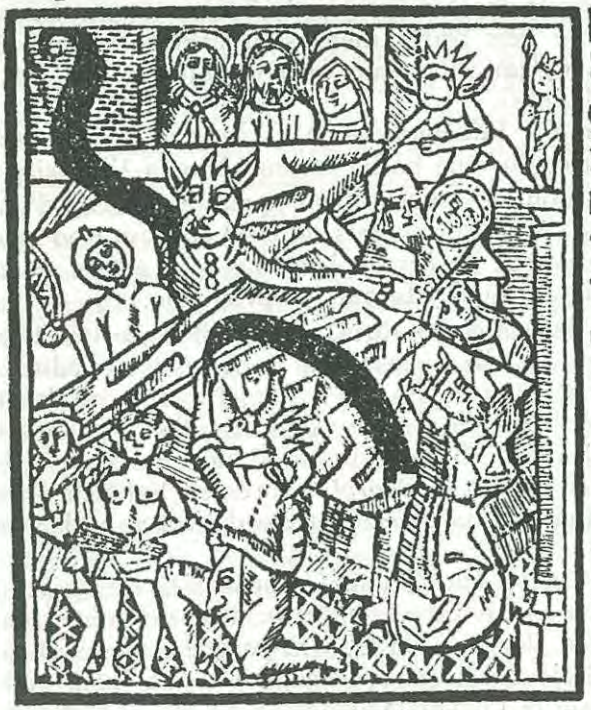

pugã axi cõ en vn
spill mirar e espe
cular les coses pe
ra la salut ỏles a-
nimes pertayẽts
ỏber coseguent q̃
vol be morir: cõsi
dera diligentmẽt
les coses cõtẽgu-
des en aq̃st libre
e a cõseguira grã
aiuda e vtilitat p
defensar se dels
temptacios ỏl di
able e aconseguir
la glia ỏ pardis.

Bela tẽptacio cótra la fe. ¶ a. primer

Finàl del Proemi del tractat de l'**Art de ben morir** d'Eximenis, editat en Barcelona l'any 1507

TRANSCRIPCIO DEL FINAL DEL PROEMI DEL TRACTAT DE L'*ART DE BEN MORIR*, D'EXIMENIS

quell qui en aquesta mateixa manera sera dispost recomanase tot a la passio de Jesucrist continuament dientla e pençant en ella, car, per aquesta, totes les temptacions del diable e sos engans son vençuts.

E es de saber que, en lo article de la mort, los que han de morir han maiors e mes forts temptacions del enemich que iames ans hagueren, segons lo que davall se mostra, contra les quals lo bon angel porta e dona bones inspiracions. Perque aquest tractat es molt necesari e profitos axi ben per los sabuts e letrats als quals es dirigida aquesta doctrina en lati, com per les comunes persones no letrades, les quals no es rao freturegen de tan necessari fruyt, he desliberat traurel segons la possibilitat del meu pobre en[t]endre en LENGUA VALENCIANA e manifest estil, ab ses istories correspondents segons en lati exemplar lo trobe, perque pugam, axi com en un spill, mirar e especular les coses pera la salut de les animes pertanyents. Per conseguent qui vol be morir, considera diligentment les coses contengudes en aquest libre e aconseguira gran aiuda e utilitat per defensarse de les temptacions del diable e aconseguir la gloria de paradis.

De la temptacio contra la fe. Ca[pitol] primer.

¶ La trenta e dues es q̃ aq̃sta terra ha lenguatge cõ poſt de diuerſes lẽgues q̃ li ſon entorn/e de caſcũa a retengut ço q̃ millor li es/e ha lexats los pus durs/ e los pus mals ſonants vocables dels altres/he ha preſos los millors. E no res menys trobarets dins aqueſta beneyta ciutat quius pot enſenyar les prin/ cipals lengues del mon. Axi com ſon lati/ebraych e moriſch.

b ij

Regiment de la cosa publica, de Francesc Eximenis, obra editada en València el 28 de ginér de 1499

TRANSCRIPCIO DE LA 32 ALABANÇA A VALENCIA, DEL LLIBRE D'EXIMENIS *REGIMENT DE LA COSA PUBLICA*

La trenta e dues es que aquesta terra HA LENGUATGE compost de diverses lengues que li son entorn, e de cascuna a retengut ço que millor li es, e ha lexats los pus durs e los pus mals sonants vocables dels altres, he ha presos los millors. E no res menys trobarets dins aquesta beneyta ciutat qui us pot ensenyar les principals lengues del mon. Axi com son lati, ebraych e morisch.

Jeroni Amiguet

ER la nostra Universitat valentina han passat uns quants preceptistes que ensenyaren i varen escriure Retòrica, la influència dels quals, a pesar de sa importància entre el seu alumnat, no transcendí molt mes allá del circol locàl. Entre este grup de professors cal destacar la figura de Jeroni Amiguet, qui, ademés de son magisteri, nos ha deixat la seua Obra escrita.

En eixa pacient especialitat de redactar o compilar Vocabularis o Diccionaris, hi ha en Valéncia bons mestres. A mes del nostre biografiat, recorde's a Esteve, autor del *Liber elegantiarum*, el primér diccionari imprés en llengües romàniques.

I. BREU BIOGRAFIA

De Jeroni Amiguet i de sa vida se'n sap ben poca cosa; només per les obres d'ell que coneixém, nos consta que era naturàl de Tortosa, que va estudiar medicina en Valéncia, a on es va llicenciar, i que hi regentà la càtedra de Gramàtica.

L'obra d'Amiguet, iguàl com la d'Esteve, va tindre gran importància entre els estudiants d'aquell temps, que normalment no coneixen mes Llengua que la Valenciana i que, per a poder accedir als Estudis Generals, havien de tindre un cert domini sobre la Llengua Llatina.

Els escrits d'Amiguet tenen hui, per a nosatres, molt de valor, perqué nos han conservat eixa gran colecció de frases valencianes, traducció de les compostes per Esteve Flisco i editades en Venécia l'any 1494.

II. BIBLIOGRAFIA

OBRA LITERARIA

Dins de l'especialitat de Retòrica, que explicà Jeroni Amiguet en la nostra Universitat valenciana, s'han conservat d'ell dos obres per a la posteritat:

SINONIMA VARIATIONUM SENTENTIARUM ELEGANTI STILO CONSTRUCTA EX ITALICO SERMONE IN VALENTINUM

Est interessant llibre fon imprés en Valéncia per Cristofol Koffman l'any 1502. Els caracters de la impressió son gotics; està editat en 4.º; hi ha foliats setanta fulls dels huitanta que en te l'obra; i, a partir del foli 64, en el qué acaben les frases o sentències, afíg Amiguet alguns formularis de cartes a escriure a diferents personalitats, i n'explica també el modo de computar les kalendes, nones, idus, la lletra dominicàl i el número auri.

Al dors de la portada, l'autor, en una carta en llatí, dedica l'obra al Doctor Jeroni Datio (Dassio), «catedratic de lleis i rector» que fon «de la Universitat de Valéncia».

Fent-ne un incís, convé aclarir que en la provisió del 13 de maig de 1502 hi va ser nomenat rector per un any el magnific Mestre Jeroni Dassio (Datio), pero no es cert que, al matéix temps, ensenyara lleis, ya que eix any estaven designats, com a catedratic primér, Ausias del Bosch i, com a catedratic segón, Damià d'Andrés.

S'ha de dir, tornant ara al solc, que esta obra d'Amiguet es rarísima, puix que no se'n conéix mes que esta edició, i els eixemplars que n'hi ha estàn fets prou malbé per l'us i abús que d'ells se n'ha fet.

HIERONYMI AMIGUETI. DERTOSENSIS MEDICI, IN AELII ANTONI NEBRISSENSIS ARTEM GRAMMATICAM YSAGOGICA VIA, HOC EST, INTRODUCTORIA

Esta gramàtica va ser impresa en Barcelona en casa de Carles Amorós, ab caracters gotics, en 4.º, l'any 1514.

Com molt be del titul es deduíx, esta obra es una gramàtica segons els métodes de Nebrija. D'ella només se'n conéix un eixemplar. Ya la cita en sa famosa obra *Biblioteca Hispana* Don Nicolàu Antonio.

III. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

Es valuosissim el testimoni d'uns homens que, sens havér naixcut en estes terres nostres, asseguren que escrivien en Llengua Valenciana. Aixina ho diu Jeroni Amiguet, en sa obra *Sinonima variationum*, mes d'una volta: en lo que podriem denominar sa portada, i que oferím en facsimil als nostres lectors, diu textualment: «eleganti stilo constructa ex italico sermone in Valentinum». I lo matéix repetíx en el colofó: «ex italico sermone in Valentinum».

Jeroni Amiguet, professor de Gramàtica, que dominava el Llatí i les llengües romàniques del seu entorn, coneixia ben be el català per ser tortosí i perqué prou voltes en les seues sentències se li escapen frases o locucions catalanes com esta: «no puch estar que no et faça...», etc. Puix be; a pesar del seu orige, a pesar de coneixer i

sabér el català i d'havér editat en Barcelona la seua Gramàtica, afirma, per lo manco dos voltes, que escrivia en Llengua Valenciana.

Com a bon gramatic que fon, ell sabia que el llatí era el tronc de les denominades llengües romàniques, pero que després eixe romanç s'aclimatà en el nostre Regne de Valéncia produint unes determinades lleis particulars d'evolució fonètica i morfològica, les quals lleis donaren com a resultat unes diferències essencials, fins a constituir una Llengua, complétament diferenciada de les dels seus voltants, la qual fon batejada, i tan ben batejada, ab l'apelatíu de Llengua Valenciana.

Com diu el P. Fullana, es un fet innegable que, entre la Llengua Valenciana i el català, n'hi ha diferències dialectals des del sigle XIII. El senyor Miret i Sans, parlant d'un document, signat en Alacant l'any 1270, confessa que, ya en este temps, n'hi havia diferències entre el català i la Llengua Valenciana. Diu est escritor català: «Si bé eren barcelonins els atorgants, deu tenir-se present la influència del notari, qui era valencià.»

Des del sigle XIV en avant, ya varen anar aumentant-se eixes diferències fins als nostres dies, i tant han aumentat, que bastaria oir recitar en un teatre a un verdadér català i a un valencià de veritat o llegir algún dels seus llibres, per a comprovar les diferències radicals existents entre abdós llengües. Cego i sort ya seria qui no volgués reconeixer-ho, si volia ser, en este cas, juge imparcial.

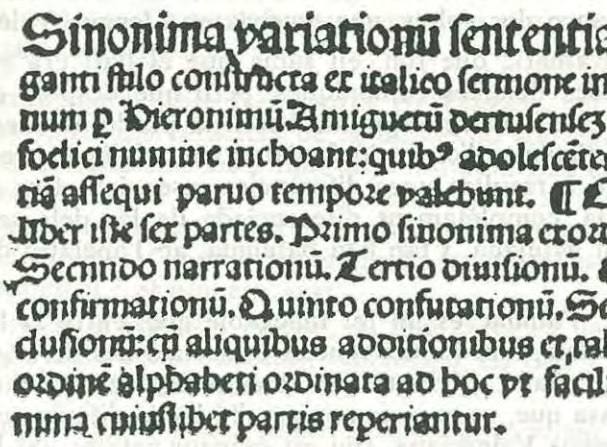
Sinonima variationū ſententiarū elegãti ſtilo conſtructa ex italico ſermone in valentinum p Hieronimū Amiguetū dertuſenſē redacta foelici numine inchoant: quib⁹ adoleſcẽtes eloquẽtiã aſſequi paruo tempore valebunt. ¶ Continet liber iſte ſex partes. Primo ſinonima exordiorum. Secundo narrationū. Tertio diuiſionū. Quarto confirmationū. Quinto confutationū. Sexto conclusionū: cū aliquibus additionibus et tabula per ordinẽ alphabeti ordinata ad hoc vt faciliter ſinonima cuiuſlibet partis reperiantur.

Començament del llibre **Sinonima variationum sententiarum,** editat en València l'any 1502

TRANSCRIPCIO DEL COMENÇAMENT DEL LLIBRE *SINONIMA VARIATIONUM SENTENTIARUM*

Sinonima variationum sententiarum eleganti stilo constructa ex italico sermone in VALENTINUM per Hieronimum Amiguetum, dertusensem, redacta foelici numine inchoant, quibus adolescentes eloquentiam assequi parvo tempore valebunt. Continet liber iste sex partes: primo sinonima exordiorum, secundo narrationum, tertio divisionum, quarto confirmationum, quinto confutationum, sexto conclusionum, cum aliquibus additionibus et tabula per ordinem alphabeti ordinata ad hoc ut faciliter sinonima cuiuslibet partis reperiantur.

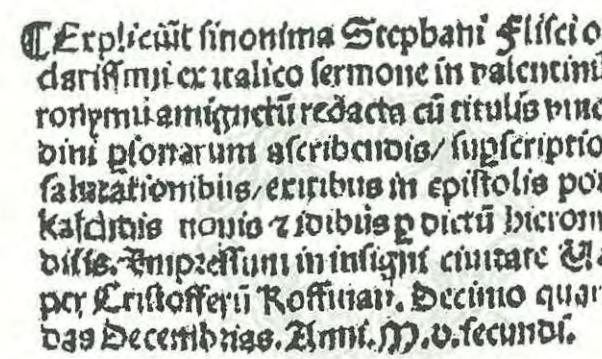
¶ Explicũt ſinonima Stephani Fliſci oratoris clariſſimi ex italico ſermone in valentinũ p Hieronymũ amiguetũ redacta cũ titulis vnicuiq; ordini ꝓſonarum aſcribendis/ ſuꝑſcriptionibus ſalutationibus/ exitibus in epiſtolis ponẽdis t kalendis nonis t idibus p dictũ hieronymũ additis. Impreſſum in inſigni ciuitate Valentie. per Criſtofferũ Roffman. Decimo quarto kalẽdas Decembrias. Anni. M.D. ſecundi.

Colofó del Llibre **Sinonima variationum sententiarum**

COLOFO DEL LLIBRE *SINONIMA VARIATIONUM SENTENTIARUM*

Expliciunt sinonima Stephani Flisci, oratoris clarissimi, ex italico sermone in VALENTINUM per Hieronymum Amiguetum redacta, cum titulis unicuique ordini personarum ascribendis, super scriptionibus, salutationibus, exitibus in epistolis ponendis et kalendis, nonis et idibus per dictum Hieronymum additis. Impressum in insigni civitate Valentie per Cristofferum Koffman, decimo quarto kalendas decembrias. Anni M.D.secundi.

Joàn Bonlabi

ON Just Fustér i Pastor, al referir-se a l'edició de *Blanquerna* de 1521, diu del seu traductor que es un anonim valencià, i per a provar-ho, aduíx tres raons: a) l'autoritat de D. Gregori Mayans; b) que està traduïda al valencià, i c) que el llibre està editat en Valéncia.

Pero es molt estrany que D. Gregori Mayans, iguàl que el bibliograf Fustér, no hagueren vist este llibre; perqué lo ben cert es que en sa presentació o «Epístola» com es diu allí, que seguíx a la portada i a un gravat molt bonic, consta que el traductor es Joàn Bonlabi, i que l'obra va dedicada a mossén Gregori Genovart, doctor en teologia, predicador singularissim i canonge de la Seu de Mallorca.

Al bell començament d'eixa mateixa Epístola proemiàl es fa constar que Joàn Bonlabi es català, de Rocafort de Queralt, poble, hui en dia, del partít judiciàl de Montblanch, província de Tarragona; ell matéix, al finàl d'esta carta o prolec, s'autodenomina «Joannes Bon-, labii, Tarraconensis». Igualment allí es fa constar que el traductor es capellà i Mestre d'Arts.

I. BREU BIOGRAFIA

Arreplegant tots els detalls que nos oferixen, a mes de l'edició valenciana de l'obra *Blanquerna*, el testament, l'inventari de sos bens i algunes atres fonts disperses, podém reconstruir, encara que molt esquemàticament, la biografia de Joàn Bonlabi.

Va naixer en Rocafort de Queralt (Catalunya); sos pares es dien Pere i Eulàlia; i, per ser prou freqüent en son temps, es cambià el seu cognòm o llinage, que era el de «*Malbech*», pel de «*Monlabi*».

En son testament, datat el 15 de febrér de 1526, hi figuren un germà seu, Antoni de nom, una germana, Caterina, un cunyat, Pere Duch, i un nebot, Joàn Duch.

Per mes que en l'inventari de sos bens, datat el 21 dels susdits mes i any, hi aparéix ab el titul de «Magistri in Sacra Theologia», açò

no nos consta; allò que sí es pot assegurar es que era «Mestre en arts» i sacerdot.

Va cursar sos estudis en Valéncia, perqué hi figura documentalment com a alumne d'Alfons de Proaza, professor de Retòrica en l'«Estudi General de Valencia».

Lo més segur es que fera també sos estudis eclesiastics, que s'ordenara de capellà i eixercira son ministeri sagrat en esta mateixa ciutat, puix que en sa biblioteca n'hi ha alguns dels famosos sermonaris o homiliaris de l'època.

També, com a home enamorat de l'obra de Ramón Llull, hi aparéix entre els prohomens del Lulisme valencià.

Després d'havér fet ací l'edició valenciana del Llibre *Blanquerna* l'any 1521, a Bonlabi ya no se'l troba més en esta ciutat i aparéix en Barcelona, a on, segons sembla, eixercí de Professor de Lògica i hi regentà la càtedra de Lulisme. Si son testament i l'inventari de sos bens estàn datats respectívament el 15 i el 21 de febrér de 1526, sa mort hagué de produir-se per força entre eixes dos dates.

Pel testament sabém també que residia en Barcelona i hi tenia son estudi en casa d'una cosina germana seua, de nom Joana, esposa que fon de Lluís Guardamàl: «en la cambra de la qual lo dit diffunt fina sos dies, que es en la casa de madona Guardamal, viuda cosina germana de dit difunt.»

L'abundant número de tituls de llibres de sa biblioteca, 204 n'hi ha d'inventariats, nos dona una idea de sa formació i de ses aficions. Ademés de sa excelent formació filosòfica i teològica, d'acort ab l'estíl del seu temps, hi aparéix sa afició a l'obra Luliana, puix que allí n'hi ha 62 tituls de Ramón Llull, a part de molts atres de l'escola luliana.

Encara que seria molt interessant continuar estudiant la personalitat de Bonlabi, estime que allò que ara cal fer es presentar un «conspectus generalis» de la vida i obra de Ramón Llull, autor de *Blanquerna*, de la que el nostre biografiat va fer tan digna i acertada traducció al valencià.

II. BREU BIOGRAFIA DE RAMON LLULL

Ramón Llull fon descendent d'una noble família de Palma de Mallorca, ciutat en la qué va naixer als voltants de l'any 1233.

Sa condició familiar el dugué a viure una vida cortesana, des de sa primerenca joventut, ab una remarcada lleugerea i unes costums prou dissipades.

Se sap que es va maridar i fon pare de dos fills. Ya en sa plenitut de vida, acompanyat de Raimón de Penyafort, prengué l'habit, com a terciari, de l'Orde dels Menors de Sant Francesc. D'ací que no es gens

estrany que un dia pensara trencar ab tots els lligams familiars i destruir sa obra profana, per tal de seguir mes de prop al Senyor.

Va fundar en Montpellér (França) el seu colege missionàl de Miramar. Predicant ses doctrines ab la sola força de la paraula, viajà per les ciutats mes importants d'Espanya, França i Itàlia.

Va discutir públicament ab judeus i musulmans i, al remat, va morir com a martir a conseqüència dels colps que li propinaren en Bugia (ciutat de l'Algèria) els seus adversaris, cap a l'any 1315.

Es va distingir Llull per la celsitut del seu talent, per la profunditat de la seua inteligència i per la fecunditat de sa doctrina. Tant va excelir en sabiduria, que aplegà a formar escola, reconeguda, fins a hui, com a Lulisme.

Del Lulisme ha dit bellíssimament Menendez i Pelayo que es la teodicea popular; l'escolàtica en la llengua del poble, que ix de les càtedres per a anar difonent-se pels camins i les places; la metafísica realista i identificada ab la lògica; l'imperi del simbol, la càbala cristiana que predicava a les gents aquell aventurér de la idea i cavallér caminant de la filosofia, asceta i trovador, noveliste i missionér, en qui tota concepció de l'enteniment s'abrasia ab el foc de la passió i es va vestir i s'iluminà ab les imagens i els matisos de la fantasia.

Davant les corrents filosòfiques de sa època, que defenien el binomi fe i raó, Ramón Llull s'alça rabent per a predicar apassionàdament que els misteris de la fe, ademés de no ser oposts a la raó, son conciliables ab les seues exigències.

Per això ell defenia que la filosofia depén de la teologia; afirmava la identitat entre la lògica i la metafísica, i propugnava la vida contemplativa com a resultat i objectíu de tota la filosofia.

La influència d'estes corrents del pensament lulià fon molt notable en Valéncia, tant que, ya en vida de Llull, n'eixiren admiradors que van seguir fidelment sa doctrina.

Després de la mort de Ramón Llull, no sòlament aumentà ací el número de sos discipuls que van formar nuclis considerables d'intelectuals, sinó que ademés proliferà l'edició de ses obres.

L'escola Luliana de Valéncia fon la mes important del seu temps i irradià sa influència cap a les atres ciutats d'Espanya.

Entre els personages que apareixen en l'escena del Lulisme en Valéncia, se'n pot destacar a Bernat Garí, Pere Rosell, Antoni Riera, Pere Sesplanes, el nostre Joàn Bonlabi, Alfons de Proaza, Dimes de Miquèl i molts d'atres. Tenint en conte la gran influència del Convent de Sant Francés de la ciutat de Valéncia ab sos famosos i acreditats frares, pense's ara en Francesc Eximenis; i, sent també Ramón Llull de la tercera Orde dels Menors franciscans, ya no es gens d'estranyar el floriment del Lulisme en esta ciutat.

I no únicament en l'Orde Franciscana, sinó també en atres Ordens Religioses, puix que, com ya es sabut, el dominicà Antoni Canals va escriure una Exposició de *L'ars memorativa* de Ramón Llull, expo-

sició que, si, per mala sort no haguera desaparegut, nos hauria donat la idea cabàl d'allò que Canals pensava del Lulisme en una època no tan florescent i que ya tenia els seus detractors i els qui li la falsificaven.

III. BIBLIOGRAFIA

A mes de citar ara el llibre lulià *Blanquerna,* traduít al valencià per Joàn Bonlabi, i objecte d'est apartat, del qual llibre ha dit Menendez i Pelayo que es el primér espècimen de la novela biogràfica de les literatures occidentals de l'Edat Mijana, cal remarcar que tot el nucli doctrinàl de Ramón Llull està contingut en la seua Obra *El libre de contemplacio en Deu* de la qual brollen, com d'una font, l'*Ars Magna* i *El libre de Amich e d'Amat,* en les quals aprofundisa i amostra les raons, simbols, amor..., idees totes elles que constituïxen el seu pensament, digam-li, originàl.

D'entre les seues obres, en citarém, per no allargar-nos-en massa, les editades ací en Valéncia i per orde cronològic: *Ars metaphisicalis,* de 1506; *De demonstratione Trinitatis per aequiparantiam liber,* de 1510; *Liber proverbiorum,* de 1510; *Controversia cum Homerio, sarraceno, habita in urbe Bugia. Sermone Arabigo in latinum a Lulio traslata,* de 1510; *De nova Logica,* de 1512; *Ars generalis,* de 1515; *Ars brevis,* de 1515; *Ars inventiva veritatis,* de 1515; *Liber de conceptu virginali Virginis,* de 1518; *Blanquerna,* de 1521; *Ars expositiva,* de 1584, etc.

Clar està que, si en esta breu relació d'obres lulianes, en figuren algunes molt importants, també es cert que la relació completa de la seua obra originàl i la de les edicions, fetes fins als nostres dies, n'ocupen pàgines i mes pàgines en els repertoris bibliografics.

Blanquerna

Com ya es conprén, d'entre les edicions de les obres de Ramón Llull, dutes a terme en els tallers tipografics valencians, se n'ha de destacar necessàriament la de *Blanquerna.*

El volúm de l'edició valenciana hi conté el *Blanquerna* i el *Libre de oracions y contemplacions* ab ses respectives portades i diferents dates de terminació de l'obra: 30 de maig i 12 de juliòl de 1521, abdós dutes a terme en els tallers tipografics de «Joan Joffre, prop lo moli de la Rovella», a dos tintes, lletra gòtica i ab uns bellissims gravats.

Si es vol fer un resúm del contingut de *Blanquerna,* es prou transcriure'n la portada: «Tracta de cinc estaments de persones: de Matrimoni; de Religio; de Prelatura; de apostolical senyoria (la qual es en lo Pare Sanct y en los Cardenals) i del estat de Vida Hermitana contemplativa, de bax de los quals tots son continguts. Hordenat per lo Ylluminat doctor y martyr mestre Ramon Lull.»

Al dors de la portada hi ha un gravat; en seguíx l'Epístola-proemi en valencià, dedicada al canonge Genovart; una atra carta, en llatí, dedicada al canonge Lluís Despont, la taula, un atre gravat i el cos del seu text. Interpolat en el llibre V, folis 106 a 119, es troba el «*Libre de Amich e d'Amat*», al qual seguíx la matèria del susdít llibre quint que s'acaba en foli 140, ab el colofó.

En el recte del full que correspòn al foli 141 hi comença el text de l'atra obreta ab esta portada: «*Libre de oracions y contemplacions del enteniment en Deu, compost per lo Ylluminat doctor y martir mestre Ramon Llull.*» A este frontis li seguíx un atre gravat bellissim, el text corresponent i el seu respectíu colofó.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

D'esta obra famosa de Ramón Llull no se'n donen ara ya mes detalls, perqué la finalitat proposta ací en est escrít no es atra que la de fer ressaltar este fet: que sa traducció es va fer en Llengua Valenciana. Per lo manco en tres llocs del llibre ho diu clàrament: en la portada: «Traduit y corregit novament dels primers originals y estampat en Llengua Valenciana»; en l'Epístola o proemi: «lo qual ara novament es fet, traduit, corregit y stampat en Llengua Valenciana»; i finalment, en la portada del «*Libre de oracions y contemplacions*», a on es llig: «y corregit novament dels primers originals en Lengua Valenciana». Queda ben clar, per tant, segons el matéix Bonlabi, que escrigué en Llengua Valenciana la traducció del *Blanquerna* lulià.

Pero no ho es açò tot; també nos crida l'atenció poderósament un detall: que un home, català d'orige per tarraconí, diga que escríu o traduíx el llibre en Llengua Valenciana. Es mes; n'hi ha una frase molt important en l'«Epístola» o proemi que diu: «segons me pregua me prengues yo lo carrech, coneixent-me affectat a la sciencia de aquell en que noy sia docte, ni menys llimat en dita lengua, com sia a mi pegria [peregrina] y strangera».

En conseqüència, un català diu que escríu en Llengua Valenciana i demana disculpes de no coneixer prou be el valencià, per ser-li una llengua estranya i estrangera.

La idea en este context n'es lluminosa: Bonlabi, català, que coneixia perfèctament sa Llengua Catalana, assegura que la Llengua Valenciana li es estrangera. Aquell mestre en Arts sabia prou be que una cosa era la Llengua Catalana, i una atra, la Valenciana, ya que personalment havia comprovat ses diferències fonètiques, morfològiques i sintàctiques d'abdós idiomes. I estes diferències son les que hem de conservar i remarcar els valencians de hui, com el mes ric tresor aconseguít a força d'anys pel desplegament naturàl i espontani de la nostra Llengua materna: la Valenciana.

Portada de **Blanquerna**, edició feta en València l'any 1521

Ab gracia y preuilegi.

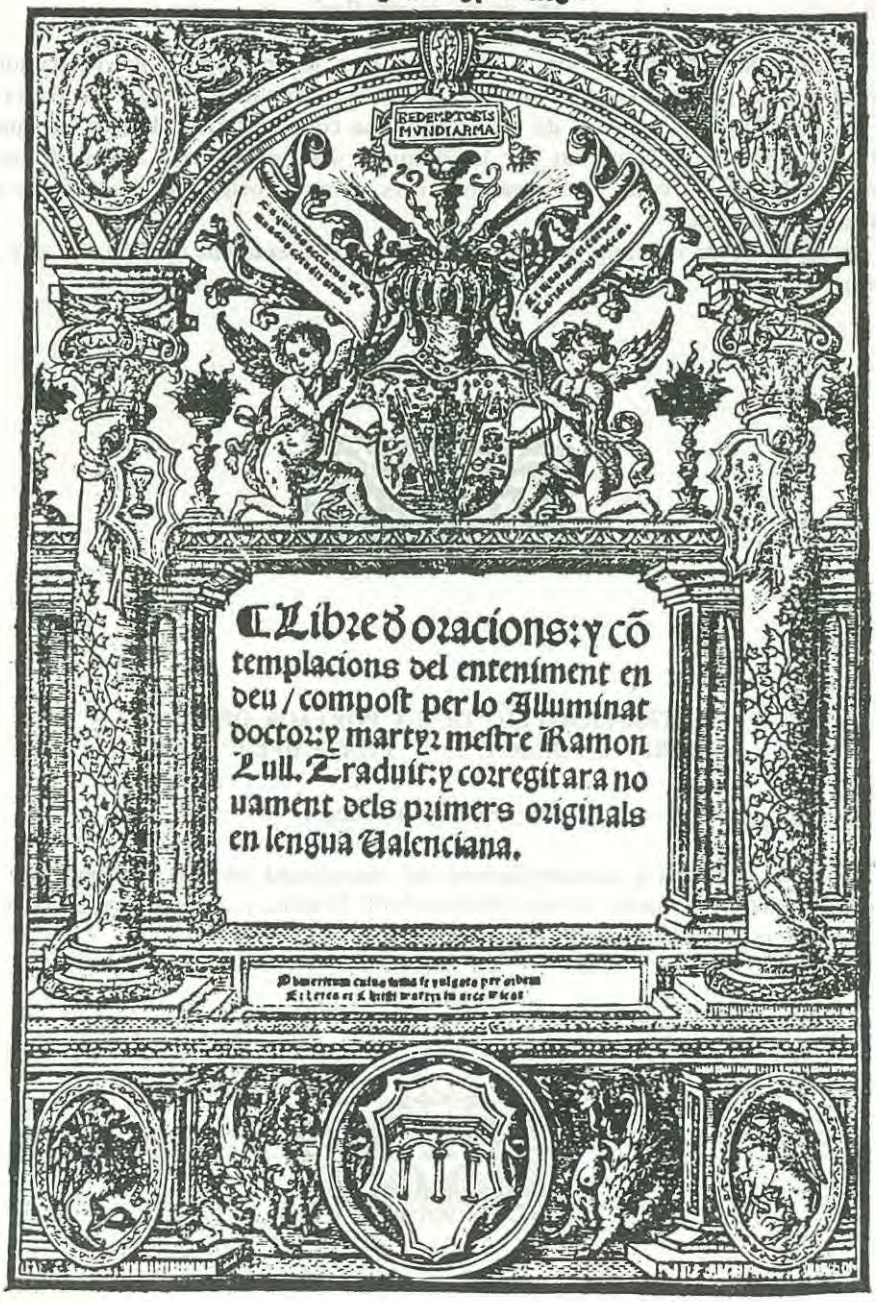

Portada del **Llibre de oracions**, editat en Valéncia l'any 1521

TRANSCRIPCIO DE LA PORTADA DE *BLANQUERNA*

Ab gracia y previlegi

Blanquerna, qui tracta de sinch estaments de persones: de matrimoni, de religio, de prelatura, de apostolical senyoria (la qual es en lo Pare Sanct y en los Cardenals) y del estat de vida hermitana contemplativa, de bax los quals tots son contenguts. Hordenat per lo illuminat doctor y martyr mestre Ramon Lull. Traduit y corregit ara novament dels primers originals y estampat en LLENGUA VALENCIANA.

Ab lo Libre de oracions y contemplacions del enteniment en Deu, fet per lo matex doctor.

TRANSCRIPCIO DE LA PORTADA DEL *LIBRE DE ORACIONS Y CONTEMPLACIONS*

Ab gracia y previlegi

Libre de oracions y contemplacions del enteniment en Deu, compost per lo illuminat doctor y martyr mestre Ramon Lull. Traduit y corregit ara novament dels primers originals en LENGUA VALENCIANA.

Joàn Llorenç Palmireno

NTRE els retorics del Renaiximent que van escriure i ensenyaren en Valéncia, cal fer menció de Joàn-Llorenç Palmireno. D'ell ha dit l'eminent poligraf D. Marcelí Menendez i Pelayo, en sa famosa obra *Historia de las ideas estéticas en España,* que fon «un erudito de mucha y tumultuaria lección, buen latinista y hombre inofensivo». Entenga's este qualificatíu com a home honrat i bo, de tal modo que ya el P. Escoto, en sa famosa Biblioteca, l'alaba com de virtuós i el qualifica de sant.

I. BREU BIOGRAFIA

Es desconeixen els vertaders cognoms o llinages d'est personage, perqué «Palmireno» es un seudonim. No obstant açò, ab el nom de Llorenç o de Joàn-Llorenç Palmireno ha quedat inscrít entre els noms dels catedratics de la Universitat valentina. Com a tal el citen, i, per cert, ab admiració i bons elogis, Escolano, Diago, Nicolàu Antonio, Marinér, Escoto, Graciàn, Martí Sebastiàn i d'atres; i ho confirmen numerosos documents que n'hi ha en els nostres archius, tant en el Generàl com en el de «Serrano Morales», de l'Ajuntament, en el del Reàl Convent Dominicà de Valéncia i en el parroquiàl de Sant Esteve.

Per a compondre sa biografia cal començar dient que va naixer en Alcanyiç (Teròl) cap a l'any 1524.

De família humíl, deprengué les primeres lletres sense destacar quasi gens entre els seus condicipuls, que el consideraven mes be com un arressagat per taciturn.

Com ell matéix nos dirà en *El estudioso cortesano,* un bon dia va caure en ses mans d'adolescent l'obra d'Erasme *De ratione studii;* el fet d'haver-la llegít l'ajudà ab sos métodes a eixir del sopor en qué estava i a convertir-se en un estudiant avantajat.

Per tal de perfeccionar sos estudis d'Humanitats i seguir els de Filosofia, se'n va vindre a Valéncia, atret pel renòm del seu «Studi Generàl». Pels escrits del matéix Palmireno sabém que el seu Profes-

sor fou Nicolàu Biesio, alias Scirpus Flander, qui va regentar la càtedra de Poesia l'any 1546.

Sens havér acabat sos estudis, el trobém de mestre en un poble d'Alacant; i en la provisió de càtedra del 22 de maig de 1550, en l'Estudi Generàl de Valéncia, se li assigna la de Poesia.

Dins d'est any, el 25 d'octubre, se li conferia el titul de Bachillér en Arts.

La càtedra de Poesia la va regentar, per nomenaments successius, del 12 de maig de 1553 al del 26 d'octubre de 1558.

En el transcurs d'estos anys fa sos estudis de medicina i aconsseguíx son corresponent titul de Bachillér.

Durant el curs 1558-1559 desaparéix de Valéncia, be siga per la pesta que assola la ciutat o be siga per uns atres motius, i el veém de nou en Alcanyiç, son poble natàl. Per haver-se-li oferít unes bones condicions acceptà ensenyar a la joventut de Saragossa.

De retorn a Valéncia, en la provisió de càtedres del 22 de maig de 1561 se li assigna la de grec, la qual li la confirmaren en les provisions del 14 de maig de 1562, del 26 de maig de 1563 i del 18 de maig de 1564.

Per motius que es desconeixen abandona la càtedra de la Universitat valentina i reaparéix en Alcanyiç, a on intenta restaurar l'estudi d'Humanitats.

Esta absència del «Estudi Generàl», que se la fa coincidir ab la seua eixida de Valéncia i ab sa residència en Alcanyiç, yo no la veig gens clara, perqué en l'archíu de la parròquia de Sant Esteve, de la qué soc rector, es conserven algunes actes bautismals referides a fills i filles de Llorenç Palmireno, no únicament naixcuts fins al 1554, sinó també després, tals com les datades en 1562, 1563, 1565, 1568 i 1569. També n'hi ha una acta de defunció d'un «albadet», fill del mestre Llorenç Palmireno, del 15 de novembre de 1563, i una atra de la seua mullér, datada a 6 de desembre de 1578. Eixe matéix dia el mestre Ll. Palmireno encarrega 20 misses en sufragi de l'ànima de sa difunta esposa.

Per esta documentació parroquiàl, a mes de sabér que Palmireno vivia en el barri de «Xerea», aleshores feligresia de Sant Esteve, es refuten les notícies sobre el número de sos fills i la data de la mort de sa mullér.

Després d'havér dit açò per tal de provar que Palmireno residia, molt o poc, per aquells anys, en Valéncia, passém ara a afegir que en la provisió de càtedres del 24 de març de 1572, se li va assignar la càtedra d'Oratòria, provisió que es reiterarà el 28 de maig de 1574 i el 8 de juny de 1576. El dia 20 de setembre de 1577 es van crear cinc càtedres de Gramàtica en l'Estudi Generàl de Valéncia, i a Palmireno se li n'assignà la primera. El darrér nomenament que aparéix

en el *Manuàl de Consells* es el del dia 14 de maig de 1578 a fi de pendre provisió de la primera càtedra d'Oratòria.

En quant a la data de la mort de Joàn-Llorenç Palmireno, no puc oferir cap document, perquè en l'archíu de la parròquia de Sant Esteve falta precísament el volúm de 1579, l'any de sa mort provàblement. Açò no obstant, també n'hi ha, entre els seus biografs, qui parla de dates posteriors; i inclús el P. Josèp Rodriguez l'allarga fins a 1616.

D'entre els fills de Palmireno destacà, en el matéix ram del sabér que son pare, u d'ells, anomenat Agesilàu.

En la creació de les cinc Càtedres de Gramàtica de l'any 1577, de la qué adés n'hem fet ya menció, se li assigna també a Agesilàu Palmireno la tercera d'eixes cinc càtedres. Es pot colegir el precoç i extraordinari ingeni i talent d'Agesilàu, no sòlament per havér obtingut, sent tan jove, esta Càtedra, sinó també per havér colaborat eficaçment ab son pare en l'edició d'algunes de les seues obres. Aixina consta, a lo manco, en dos d'elles. En la portada d'una es diu: «Dilucide conscribendi Epistolas ratio, quondam a Joanne Laurentio Palmyreno edita, nunc ab Agesilao, filio suo, sedulitate ingenii aucta et emmendata.» I en una atra es llig lo següent: «Prosodia Adagia Hispanica in Romanum Sermonem conversa et brevis Epitome Rhetorice a Joanne Laurentio Palmyreno Septima editione aucta et emmendata ab Agesilao Palmyreno, filio suo. Poeticae Facultatis in Academia Valentina Professore.»

D'Agesilàu Palmireno també n'hi ha algunes dades en l'archíu de Sant Esteve. Per elles sabém que era casat; que va tindre un fill, anomenat Lluc-Cebrià, batejat en 1583; que el 2 de novembre d'est any 1583 va ser soterrat un fill seu «de braços»; que el divendres del 17 d'octubre de 1592 recebia els Sants Olis de la Unció de Malalts i que era enterrat dos dies mes tart, el dilluns, dia 19.

El conjunt d'estes dades el considere prou necessari, per haverne vist moltes d'equivocades al voltant d'este mestre de Retòrica.

II. OBRA LITERARIA

La categoria d'este professor, tant per sa dedicació a la càtedra, com pels seus escrits, nos ve confirmada pel prestigi i renòm de qué gojà entre els seus coetanis i per les abundants reedicions de ses obres.

Tant per part dels seus discipuls, que en foren molts, i alguns prou distingits, com d'atres escritors, va recebir grans elogis per sa obra ben feta i per la seua dedicació admirable a la docència universitària: «notable y fecundísimo escritor», «Maestro aventajado», «célebre en la persuasión y arte de convencer», «varón de sabroso

ingenio, discreto erudito y mucho más que gramático» aplegaren a dir-li.

Pero no tot li van ser alabances. El poeta Domenech Andrés, no sabém per qué, en una de les seues composicions diu, referint-se al canvi de cognòm o llinage pel seudonim, que, en conte de Palmireno, mes be haguera pogut cambiar-se'l pel de Rinoceront. També es va ficar ab ell el lloctinent de l'Orde de Montesa, Don Jaume-Joàn Falcó en les seues *Sátiras*. El matéix Don Gregori Mayans no el considera gens be, i Menendez i Pelayo el qualifica com de «pésimo poeta».

Evaluar objectívament la seua obra seria un treball no gens facil i sí prou costós, donada la multitut dels seus escrits; pero n'hi ha una nota o detall que cal destacar, molt encomiable. Es l'aportació de Palmireno a allò que hui en podriem dir teatre infantivol. Entre les seues obres apareixen fracments de comèdies, algunes inclús originals d'ell, que a bon segur eren representades pels seus alumnes mes espavilats; tals com *Fracmenta aliquot ex comaediis Palmyreni, Palmyreni Praefatio in suam comaediam Labeniam, Fracmentum ex Sigonia Comaedia Palmyreni, Fracmentum ex comaedia Octavia*, etc.; i en son llibret *Phrases Ciceronis* encaixa la comèdia bilingüe *Fabella Aenaria Laurentii Palmyreni acta in Academia Valentina.*

III. BIBLIOGRAFIA

L'obra de Joàn-Llorenç Palmireno es molt abundosa i caldria fer un treball prou seriós sobre els llibres i fulletets que encara es conserven en les nostres Biblioteques valencianes.

1. OBRES PER ORDE CRONOLOGIC

A falta d'un estudi critic, me limitaré a enumerar, per orde cronologic d'edició, algunes de les seues obres, especialment aquelles que yo he fullejat en les nostres Biblioteques, sobre tot en la de la Universitat Literària valentina:

— *Aphthosui clarissimi Rhetorii progrimnasmata Joanne Maria Catanaeo interprete.* Valéncia 1553, en 8.º.

— [*Ori Apollinis Nilliaci hieroglyphica*] *Excudebat Antonius Sanahuja e regione portae Apostolorum Templi Maximi.* Any 1556, en 8.º.

— *De genere et declinatione nominum. De praeteritis et supinis verborum, praecentiones brevissimae et ad Ciceronianum loquendi genus acomodatae.* Saragossa 1557, en 8.º.

— *Enchiridion Graecae Linguae Hipotipotesis, ex Tito Livio, Cornelio et Paulo Jovio. Lyó.* 1558, en 8.º. N'hi ha algunes edicions en Valéncia.

— *De vera et facili imitatione Ciceronis o de imitatione ciceroniana, cui aliquot opuscula adjuncta sunt.* Saragossa 1560, en 8.º. N'hi ha

algunes edicions en Valéncia. En esta obreta s'inclouen les doscentes frases o adagis en castellà i en valencià ab sa versió llatina.

— *Etymologia latina.* Valéncia 1560, en 8.º. N'hi ha moltes edicions.
— *Libellus de Ratione Sylabarum.* Saragossa 1560.
— *Praelectiones in Orthographiam.* Saragossa 1560.
— *Silva de vocablos y frases de monedas, medidas, comprar y vender para los niños de Gramàtica.* Valéncia 1563, en 8.º. N'hi ha unes quantes edicions. N'es part del *Vocabulario del Humanista.*
— *Cathecismo o Suma de la Religion cristiana.* Valéncia, en 8.º. N'hi ha mes d'una edició.
— *Epitome prosodiae.* Valéncia 1566, en 8.º.
— *Rhetoricae prolegomena. Pars prima Rhetoricae. Secunda Pars Rhetoricae. Tertia et ultima Pars Rhetoricae.* Valéncia 1556-1567, en 8.º.
— *El estudioso de la Aldea.* Valéncia 1568. en 8.º. N'hi ha algunes edicions.
— *Vocabulario del Humanista.* Valéncia 1569, en 8.º. L'obra te dos parts, i cada una d'elles du els seus respectius «abecedarios».
— *Escalera filosófica.* Valéncia 1569, en 8.º. N'hi ha mes edicions.
— *Dialogo de imitatione Ciceronis.* Saragossa 1570, en 8.º.
— *Phrases Ciceronis obscuriores in hispanicam linguae conversae.* Valéncia 1572, en 8.º. N'hi ha d'atres edicions. Hi conté la peça dramàtica «Fabella Aenaria».
— *El estudioso cortesano.* Valéncia 1573, en 8.º. N'hi ha mes edicions.
— *De arte dicendi, sive Rhetorices libri V.* Valéncia 1573, en 8.º. Se'n coneixen mes edicions.
— *El latino de repente.* Valéncia 1573, en 8.º. Hi conté la primera i segona part. D'edicions se'n coneixen d'atres.
— *Descuidos de los latinos de nuestros tiempos enmendados con toda modestia.* Valéncia 1573, en 8.º. N'hi ha mes d'una edició.
— *España abreviada.* Valéncia 1573, en 8.º.
— *Ortographia latina. Hac tertia editione locupletata.* Valéncia 1573, en 8.º. D'edicions n'hi ha de posteriors.
— *Campi eloquentiae.* Valéncia 1574, en 8.º.
— *Stromata.* Barcelona 1575. Es part del *Vocabulario del Humanista.*
— *Vocabulario de Antiguallas para entender a Cicerón, César y Virgilio.* Barcelona 1575, en 8.º. Es també part del *Vocabulario del Humanista.*
— *Camino de la Iglesia.* Valéncia 1675, en 8.º.
— *Symbola Pythagore Hispanica explanatione illustrata.* Any 1576.
— *Sylva de vocablos de escribir con algunas reglas de Ortografia.* Saragossa 1577. N'es part del *Vocabulario del Humanista.*

— *Prosodia latina.* Valéncia 1578, en 16.º, quarta edició. Se'n coneixen moltes més i variades.
— *Eloquencia Juvenalis, ubi elogia et exempla extemporalis facundiae continentur.* Valéncia 1578, en 8.º.
— *Descanso de estudiosos ilustres.* Valéncia 1578, en 8.º.
— *Oratorio de enfermos.* Valéncia 1578, en 8.º. N'hi ha d'atres edicions.
— *Vocabulario de las partes más principales del mundo con las de España más estendidas que las de otras regiones.* Valéncia 1578, en 8.º.
— *Etymologiae latinae.* Valéncia 1578, en 8.º; 5.ª edició.
— *Las elegancias de Paulo Manucio, traducidas del toscano.* Valéncia 1578. N'hi ha prou mes edicions. En destaquém la de Pere-Patrici Mey, de 1616, en 8.º.
— *Adagiae Hispanicae in Romanum Sermonem conversa.* Valéncia 1584, en 8.º.
— *Dilucide conscribendi Epistolas ratio quondam a Joanne Laurentio Palmyreno edita, nunc ab Agesilao, filio suo, sedulitate ingenii aucta et emmendata.*
— *Adagiae Hispanicae in Romanum conversa ejusdem auctoris.* Valéncia 1584, en 8.º.
— *Prosodia, Adagia Hispanica in Romanum Sermonem conversa et brevis Epitomme Rhetoricae a Joanne Laurentio Palmyreno septima editione aucta et emmendata ab Agesilao Palmyreno, filio suo.* Valéncia. N'es l'edició de 1591, en 8.º.
— *Codex, sive de Exceptorio Codice ab estudiosis, rite, atque ordine, secundum Ludovici Vives praescriptam regulam conficiendi.* Alcalà 1588, en 8.º.
— *Elegantiae.* Saragossa 1588, en 8.º.

2. OBRA LEXICOGRAFICA

Vocabulario del Humanista

Per la simple enumeració de les obres de Joàn-Llorenç Palmireno, encara que algunes es repetixquen, i, a voltes, en siguen ampliades o sintetisades en distintes edicions, es pot calibrar l'esforç d'un home com este per a preparar degúdament les seues classes diàries i per a dedicar un llarc espài de temps a la preparació dels seus llibres.

La major part de les edicions dels seus treballs es van realisar en Valéncia, célebre en el mon pels seus famosos estudis tipografics.

Mereixen ser estudiades totes les frases en valencià, que ell traduïa al llatí perqué els seus alumnes, que parlaven en sa Llengua Materna, puguessen acostumar-se a parlar i traduir corrèctament la Llengua del Laci.

Mes, per tindre en la Biblioteca de la nostra Universitat Literària Valentina un eixemplar de la seua obra *Vocabulario del Humanista,* vullc dedicar-li'n una atenció especiàl.

Es est un volúm de 82 fulls, ab la portada que ací reproduím, a la qué li seguixen 8 fulls, escrits en llatí, ab la dedicatòria a Don Joàn de Ribera, per aquells dies Arquebisbe de Valéncia i Patriarca d'Antioquia, i el seu corresponent prefaci o prolec.

Tal com consta en la mateixa Portada, esta primera part del *Vocabulario del Humanista* tracta de les aus, ocells o pardalets, dels peixos, dels quadrúpedes ab els vocables corresponents de caçar i peixcar; de les herbes, metals, monedes, pedres precioses, gomes, drogues, olors i d'atres moltes mes coses curioses que tot estudiós en lletres humanes ha de menester.

La *Segunda parte del Vocabulario del Humanista* tracta de les monedes, metals i pedres precioses, i en fa referència a cites bíbliques que parlen de sicles, talents, assos, etc.

IV. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

En l'avís per al curiós lector de la *Primera parte del Vocabulario del Humanista,* Joàn-Llorenç Palmireno diu exppréssament: «Y aunque eso no fuese, basta ver que, si no hallo vocablo con que arromançar una cosa en castellano, pongola en Valenciano, Italiano o Frances o Lengua Portuguesa.»

En tan poques paraules s'inclòu el reconeiximent de la nostra Llengua Valenciana, per part de Joàn-Llorenç Palmireno, ab els mateixos drets de les atres Llengües del seu entorn: Castellana, Italiana, Francesa o Portuguesa. El merit d'est escritor, com a argument positíu en defensa de la nostra Llengua Valenciana, està en qué no es naturàl del nostre Regne, sinó del d'Aragó, i, per tant, al fer una tal afirmació, no el pogué moure mai cap amor patri, per exagerat que en fora.

Palmireno fon catedratic de la nostra Universitat valentina durant molts anys de sa vida, i a la seua aula d'Humanitats hi assistien alumnes de totes les comarques del Regne. Per això ben be pugué comprovar que la llengua, que els seus alumnes parlaven i en la qué hi trobava tantes i tan excelents obres dels autors valencians que el precediren, era la Valenciana, filla del matéix tronc, el llatí, i germana de les del seu voltant, denominades «Llengües romanç».

A est aragonés, Joàn-Llorenç Palmireno, per tant, Valéncia li deu un tribut d'agraïment, puix que el te ben mereixcut.

El seu testimoni el crec molt important per algunes raons: en primér lloc, per ser un gran llatiniste i bon coneixedor de les Llengües romanç; també per ser un juge imparciàl en causa aliena i, finalment,

per ser un eslabó o anell d'unió entre els testimonis dels classics valencians i els escritors que venien ací a continuar una tan brillant tradició.

Este nou testimoni constituïx un nou argument en defensa de la nostra Llengua Valenciana, la qual, instituïda com a llengua literària per havér alcançat ya la edat seua d'or en estos temps de l'autor, intenten alguns reduir-la a un simple dialecte del seu germà, el català.

VOCABVLARIO
DEL HVMANISTA,

compueſto por Lorenço Palmreno: donde ſe trata de aues, peces, quadrupedos, con ſus vocablos de caçar, y peſcar, yeruas, metales, monedas, piedras preciosas, gomas, drogas, olores, y otras coſas que el eſtudioſo en letras humanas ha meneſter:

DIRIGIDO

Al Illuſtriſsimo y Reuerendiſsimo ſeñor don Ioan de Ribera Patriarcha de Antiochia, y Arçobiſpo de Valencia. &c.

Hay tambien vn vocabulario de antiguallas para entender a Ciceron, Ceſar, y Vergilio.

VALENTIAE,
Ex typographia Petri à Huete, in platea herbaria, 1569.

Portada del **Vocabulario del Humanista**, editat en Valéncia l'any 1569

cumplidamẽte en la prefacion ſobre Ariſtote les de Animalibus. Y vemos que el Rhetorico ſin eſto ni terna buenos apodos, ni Metaphoras, ni oracion copioſa. Los Medicos y Philoſophos por ſolo eſto trabajan de ſaber las cauſas vniuerſales, para verlas en eſtas coſas particulares.

¶No me tienẽ los diſcretos lectores de reprehender, por q̃ no guardo la regla de vocabulario; pues en ello mas hay trabajo mio, q̃. daño del lector. Si yo puſiera ſolo el vocablo, enfadara los lectores que hoy ſon tan delicados, y no vinieran al libro ſino cõ neceſsidad. Agora entendiendo que hay otras coſas curioſas breuemente tocadas, vernã mas deſſeoſos a leer, y continuaran mucho; lo qual ſera occaſion, que los vocablos no ſe oluiden. Y aun que eſſo no fueſſe, baſta ver que ſi no hallo vocablo con que arromançar vna coſa en Caſtellano, pongola en Valenciano, Italiano, o Frances, o lengua Portugueſa: para que el niño, con la buena occaſion que a la Corte de Eſpaña vienen de todas naciones, pueda de algun ſoldado, o peregrino ſaber aquel vocablo en ſu patria, como ſe dize. Y quando eſſo me

Segona pàgina de l'**Aviso para el curioso lector** del **Vocabulario del Humanista**, edició valenciana de 1569

Onofre Pou

N esta mostra d'escritors que han afirmat paladínament que escrivien en Llengua Valenciana, no hem intentat fer-ne un estudi exhaustíu. No debades es una mostra, es dir, una senyal, un indici o prova d'una cosa, a sabér, de l'existència de la nostra Literatura Valenciana.

En este bosc tan immens seria pueríl volér esgotar lo que la naturalea nos ha regalat a mans plenes, ab tanta d'exuberància.

Els autors, que ací presentém, els hem trobat quasi espontàniament en la investigació diària de tants i tants incunables i manuscrits dels archius i biblioteques de la Ciutat de Valéncia.

I. BREU BIOGRAFIA

D'Onofre Pou, l'*Onophrio Povio* que aparéix en les distintes edicions de la seua Obra, únicament sabém que naixqué en Girona i que era doctor en Arts. Que el *Thesaurus puerilis*, l'obra pacient de Pou, pacient com ho es tot vocabulari, obtingué una gran acceptació, nos ho proven les distintes edicions que es van fer en tan poc de temps. N'es prou, per a comprovar-ho, seguir llegint aténtament esta nota bibliogràfica.

II. BIBLIOGRAFIA

OBRA LEXICOGRAFICA

THESAURUS PUERILIS

La primera edició que es conéix ab el titul de *Thesaurus puerilis*, «ubi quae de rebus domesticis latine scire oportet in Valentinorum et Gotholanorum gratiam, praeposita vulgari lingua...» fon impresa en Valéncia, en els tallers tipografics de Pere de Huete, l'any 1575.

També n'hi ha qui cita una atra edició, encara que no se'n conéix cap eixemplar, feta en Barcelona, de 1579.

En cambi, sí que hi ha eixemplars de l'edició feta en Barcelona, en la tipografia de Pere Moll, l'any 1580. La seua portada diu: «Jesus. «*Thesaurus Puerilis* authore Onophrio Povio, Gerundensi, Artium Doctore. Ad illustrem et egregium Michaelem Joannem Quintana I. V. D. de Regio Consilio S. C. C. R. M. dignissimum. Editio secunda ab eodem authore aucta et emmendata.»

Es de notar com una cosa ben rara que esta segona edició del *Thesaurus Puerilis* es repetíx, ab la mateixa portada, pero ab diferent gravat centràl, en Perpinyà «ex typographia Sonsonem Arbus», l'any 1591. Com se'n deduíx, esta edició hauria de ser la quarta.

N'hi ha una atra reimpressió com la de 1580, pero ab diferent gravat centràl, feta en Barcelona, «ex Typographia Jacobi a Cendrat, de 1600. Una atra edició es la que es va dur a terme en l'obrador de Pere-Patrici Mey en Valéncia, l'any 1615, dedicada als Regidors d'Alzira.

Se'n coneixen dos mes, d'edicions, realisades en Barcelona, en 1680 i 1684.

III. DENOMINACIO DE LA LLENGUA

A lo llarc de les edicions de l'Obra d'Onofre Pou, que duren mes d'un sigle, es va repetint que l'obra va dirigida als catalans i als valencians. El propi autor afirma que escríu l'obra en Llengües Catalana i Valenciana. Veja's com, en el facsimil que n'hem elegít, precísament editat en Barcelona, es diu textualment: «Es la primer lo vulgar en Llengua Cathalana y Valenciana, y despres lo llatí.»

Ací tenim un atre testimoni, no sòlament de l'existència de la Llengua Valenciana, sinó d'allò mes lluminós: l'afirmació terminant de la coexistència d'estes dos Llengües per a ell diferents: la «Cathalana» i la «Valenciana» en un matéix pla o nivell.

Esta afirmació del gironí i, per tant, català, Onofre Pou, nos fa recordar aquelles famoses paraules d'Antoni Canals en les qué assegurava també l'existència d'estes dos llengües germanes: la dels valencians i la dels catalans.

Valéncia, Capitàl i Regne, sempre ha segut molt respetuosa i ha sabut apreciar els fills dels seus pobles veïns. Es lamentable que ara, per qüestions falaçment anomenades filològiques o científiques, s'estiga creant i fomentant l'odi d'uns pobles que sempre es volgueren com a germans.

Digàm finalment que l'Obra d'Onofre Pou es un verdadér vocabulari valencià, i, per tal de provar-ho, n'hi ha prou si escollím algunes paraules dels pesos i mesures, del cos humà, oficis, parentela, agricultura, de la mar, de la guerra, monedes, iglésia, etc. Veja's, si no:

Per orde, son estes: «la paret y el portàl, la entrada, la bodega

o cellér, lo estable y corràl de bestiar, lo hort, la capella, la sala de armes, llibreria, lo rebost, pastador y forn, la cuyna, les cambres; les estàncies de alt, lo granér, porxada y terrat, la torreta; del pou, cisterna y font; llocs de guardar coses; de les mesures antigues de coses líquides, romanes; bestiar gros y menut; aygua de regar, dels boscs, animals salvatges y caça, pardals o moxons; dels goços, caça de perdius ab esparver; de les medides de terra, de les ahines i obres de agricultura, de les abelles, de la escala, archiu, noms y frases de negociar, usures, frases de comprar y de vendre, y arrendar; deutes y credits; lletres de cambi; modos de fer alvarans; dels officis de casa, receptes de fer tinta; de la sala de menjar, parador, vaxella y taula, armaris de confitures, de cuynar; noms de algunes malalties; de medicines; noms dels ossos del cos; dels tendrums, lligadures, nirvis, tels o membranes, arteries, venes, grex y molls, pell, ungles, pels; postures y moviments del cos; de les robes de vestir en particular, del retret, de pedres precioses; historia dels cucs y obres de seda; del graner, grans y llegums; y mesures antigues de coses seques, les parts del dia y de la nit», etc., etc.

Esta curta mostra fa ben evident el llenguage valencià dels dies d'Onofre Pou i dels nostres. Els vocables i frases d'esta Obra, que ara i ací n'hem triat, estàn encara hui en plena vigència en boca de l'home del carrér dels nostres pobles i viles.

IESVS:

THESAVRVS PVERILIS

Authore ONOPHRIO POVIO Gerundenſi Artium Doctore.

Ad Illuſtrem & egregium Michaelem Ioannem Quintana I. V. D. & de Regio Conſilio S. C. C. R. M. dignißimum.

Editio ſecunda ab eodem authore auſta, & emendata.

BARCINONE
Apud Ioannem Paulum Meſcal. 1580.
Cum licentia & priuilegio.

Portada del **Thesaurus Puerilis**, editat en Barcelona l'any 1580

EN lo preſent libre ſe cõtenen vocables curioſos de mòltes y diuerſes coſes, ſegòs parexera enla taula. Eſta primer lo vulgar en llengua Cathalana, y Valẽciana, y deſpres lo llati. Y tambe eſtan aſsi poſats los noms dels antichs peſos y meſures, medides de terra, noms y valor de monedes antigues: y vna breu deſcripcio del cos del home, abtetes, les parts en llati: y los noms de comptar, de parentela, y officis, de coſes de Agricultura, de Mar, de guerra, de Yglesia, y de coſes de caſa, y altres, com mes llargamẽt en la taula ſe veura. Eſta tot en major augment que en la primera impreſsio, y ella aſſenyalat en los noms lo genero, y declinatio: y en los verbs, la conjugacio. Son preſos los vocables de libres doctiſsims, los quals ſe anomenen en la Epiſtola poſada ala fi del libre.

1 2

Nota de l'autor del llibre **Thesaurus puerilis**, en la que afirma escriure'l **en llengua Cathalana y Valenciana**

Epilec

Encara que m'hauria agradat allargar mes i mes el número de testimonis a favor de la denominació de la nostra *Llengua Valenciana*, pose ya punt finàl a esta relació d'autors, autèntica mostra literària, que, per ella mateixa, s'hi val per a donar fe d'açò: que els nostres classics, a mes d'escriure en la nostra Llengua, van tindre a molta honor i també l'encert de deixar-nos constància, a les generacions futures, que ho feen també en *Llengua Valenciana* i ben conscientment.

Ab l'edició d'este llibre no s'acaba ya el meu esforç; me queden encara llargues jornades de camí per este camp de la investigació. Si, com a primícia, he volgut arrancar unes quantes pàgines del meu blok de treball, això ha segut esclusívament per tal de ser util al poble valencià, que està demanant a crits una paraula clarificadora en estos moments de confusionisme, quan apenes n'hi ha qui l'escolte.

Per i per a este poble meu tan amat, del que yo he naixcut, al que me dec i al que em glorie en pertanyer, he aportat uns documents ací, en est escrít, en els quals aparéix tan clàrament com la llum del dia que, segons el testimoni d'escritors dels sigles XIV al XVI, naixcuts molts d'ells en Valéncia i d'atres en terres d'Aragó o de Catalunya, la nostra Llengua te son nom propi, el de LLENGUA VALENCIANA.

Potsér algú pensarà que no valia la pena cremar tantes hores d'estudi per a un tema, aparentment tan trivàl, com ho es el de la denominació d'una Llengua. Pero yo estime que en este moment historic, qualsevòl esforç que es faça en este sentít es ben poc i, a mes, insuficient per a aclarir-ho; cal fer-ne mes, prou i molt mes, perqué, iguàl com detràs de cada nom propi n'hi ha una persona, també darrere de la denominació de la nostra Llengua està la personalitat, es dir, la pròpia identitat del nostre poble valencià.

Si els detractors i enemics del Regne de Valéncia volen, a través de la Llengua, arrebatar-nos la cultura, la història, la geografia, les tradicions, lo nostre..., nosatres hem de defendre, entre les del seu entorn, no únicament la personalitat diferenciada de la nostra Llengua, sinó també sa denominació pròpia; i açò devém fer-ho no a soles perqué nos correspón a nosatres, com a poble, donar-li nom, sinó ademés per tindre ella al seu favor una multisecular tradició en haver-la denominada com a *Llengua Valenciana* els escritors que la van enlairar

tantissim i nos glorificaren ab un sigle d'or literari, el primér de la nació espanyola.

La nostra *Llengua Valenciana* també te els seus propis origens, com li correspón a un poble d'història que es pert en la lluntania dels temps: des dels denominats substrats iberics, passant pels elements basics del baix llatí i de les aportacions dels visigots i els araps, fins aplegar a les influències posteriors dels pobles del seu voltant, la nostra Llengua ha anat enriquint-se dia a dia, sobre tot ab l'aportació dels seus classics, els quals nos la deixaren en herència com el millor tresor, i no com una cosa morta sinó viva i vivificant.

Nosatres, els valencians, no volém res que no siga nostre. Pero, per això matéix, no permetrém que ningú gose tocár ni apropiar-se de res d'allò que nos pertany. Valéncia i son Regne no volen ser atra cosa que això: Valéncia i no res mes que Valéncia: es dir, la Pàtria dels Valencians.

Per activa i per passiva, i enfadosament se nos està parlant de la identitat de la Llengua Valenciana ab la catalana. Els qui això asseguren, crec que es recolzen en raons mes polítiques que científiques. No està be (perqué no es honest i, per tant, no es deu fer), aduir la similitut d'una llengua ab una atra per a, ab eixa escusa, robar, fentse-les seues, la cultura, la història, les costums... es dir, l'ànima d'un poble.

A eixos tals, si es que son capaços d'atendre a raons, se'ls podrien recordar les paraules de D. Manuèl Montolíu publicades al *Diario de Barcelona:* «Hoy día los escritores catalanes ya no oponen razones *científicas* a la *fuerte* personalidad de la Lengua Valenciana. Ya no se oye con tanta frecuencia como antes alegar la clasificación de las lenguas romances según la cual se da nombre de *catalán* a todo el grupo de lenguas occitánicas de España.»

Encara que crec en el valor psicologic de la repetició, no vullc convertir ara est epilec en un nou capitul. Aixina i tot, allò que sí voldria es deixar-ne constància de la meua amor i fidelitat a la nostra Valéncia, Ciutat i Regne: perqué crec en Valéncia; m'estime moltíssim sa terra i sa mar: inclús sa última pedra, l'arena de ses plages i la més insignificant de les flors dels seus camps; vixc inténsament sa història; venere les seues gents i em goge en les seues festes i tradicions; per això, els senc com a propis, perqué els faig també meus, sos bens i sos mals; en fi, que hi contemple esperançat el seu pervindre, que es també el meu.

I ara dic, com diu Viciana en son *Libro de las Alabanzas de las Lenguas,* que: «en açò perdone Castella (i Catalunya, afig yo) si la Llengua Valenciana defén son propi partít, perqué escrít està: ma honor no la done a ningú.»

Lo nostre es problema d'honor. Els valencians no devém cedir

mai, ni aguantar ni esperar mes per a despertar tots d'una i ajuntar-nos baix dels plecs de la nostra Senyera, simbol identificador del nostre poble.

Tot es i deu ser qüestió d'honor. I els valencians l'hem tingut, el tenim i volém seguir tenint-lo. Lope de Vega i Carpio, el Fenix dels poetes d'Espanya, ya ho va dir:

«Aunque me dió contento Barcelona,
Valencia me ha agradado sumamente.
Bellísima ciudad; pero quisiera
que llegaras, señor, con gallardía;
que son muy principales los señores
y caballeros desta tierra, y suelen
en las cosas de honor ser Alejandros.»

I com tan acertàdament ho canta el poeta Casp, també yo m'unixc a ell dient:

Soc, tant si vullc com si no vullc,
¡que sí que vullc!, valencià.

Index

I. BIOGRAFIES

Pàg.

1. ESCRITORS DEL REGNE DE VALENCIA

Dom Bonifaci Ferrér ... 25
Fra Antoni Canals ... 49
Joanòt Martorell ... 63
Sor Isabél de Villena ... 87
Joàn Roiç de Corella ... 107
Lluís de Fenollet ... 139
Bernardí Vallmanya ... 149
Miquèl Perez ... 163
Joàn Esteve ... 191
Fra Tomàs de Vesach ... 203
Pere-Antoni Beuter ... 219
Rafèl Martí de Viciana ... 229

2. ESCRITORS NAIXCUTS FORA DEL REGNE

Fra Francesc Eximenis ... 247
Jeroni Amiguet ... 265
Joàn Bonlabi ... 271
Joàn-Llorenç Palmireno ... 281
Onofre Pou ... 293

II. DOCUMENTS

Text de l'APOCALIPSIS de la Bíblia de Dom Bonifaci Ferrér ... 43
Colofó de la BIBLIA de Dom Bonifaci Ferrér. *De lengua latina en la nostra Valenciana* ... 44
Dedicatòria del VALERI MAXIM, d'Antoni Canals. *Tret de lati en nostra vulgada Lengua Valenciana* ... 61
Prolec de TIRANT LO BLANCH, de Joanòt Martorell. *De portoguesa en vulgar valenciana* ... 82

Pàg.

Colofó de TIRANT LO BLANCH, de Joanòt Martorell. *E apres en vulgar Lengua Valenciana* 84

Portada de VITA CHRISTI, de Sor Isabél de Villena 103

Carta de D. Hipolit Sampér sobre la VITA CHRISTI, de Sor Isabél de Villena. *Compuesto en Lengua Valenciana* 105

Colofó de la PRIMERA PART DEL CARTOXA, de Roiç de Corella. *Trelladada de lati en Valenciana Lengua* 132

Colofó de la SEGONA PART DEL CARTOXA, de Roiç de Corella. *Traduhida de latina lengua en valenciana prosa* 133

Finàl, Oració i Colofó de la PRIMERA PART DEL CARTOXA, de Roiç de Corella. *Trelladada de lati en Valenciana Lengua* 134

Prolec de la HISTORIA DE JOSEPH, de Roiç de Corella. *D'escriure en vulgar de valenciana prosa* 136

Colofó de la HISTORIA D'ALEIXANDRE EL GRAN, de Fenollet. *En la present Lengua Valenciana transferida* 146

Començament de LO CARCER D'AMOR, de Vallmanya. *De lengua castellana en estil de valenciana prosa* 158

Finàl de LA REVELACIO DEL BENAVENTURAT APOSTOL SANCT PAU, de Vallmanya. *De vulgar ydioma castella en valenciana prosa* 160

Primera plana de LA IMITACIO DE JESUCHRIST, de Miquèl Perez. *Esplanat de lati en Valenciana Lengua* 180

Dedicatòria de LA IMITACIO DE JESUCHRIST, de Miquèl Perez. *Traduit de lati en valenciana prosa* 182

Dedicatòria de LA VIDA DE SANCTA CATHERINA DE SENA, de Miquèl Perez. *Traduhir de lati en valenciana prosa* 184

Dedicatòria de LA VIDA DE SANT VICENT FERRER, de Miquèl Perez. *De traduhir de lati en Valenciana Lengua* 186

Dedicatòria de LA VIDA DE LA SACRATISSIMA VERGE MARIA, de Miquèl Perez. *No deu esser en la nostra Valenciana Lengua callada* ... 189

Ultim full del LIBER ELEGANTIARUM, de Joàn Esteve. *Latina et valentina lingua exactissima* 200

Prolec de LA VIDA DE LA SERAPHICA SANCTA CATHERINA DE SENA, de Fra Tomàs de Vesach 215

Continuació del Prolec de LA VIDA DE LA SERAPHICA SANCTA CATHERINA DE SENA, de Fra Tomàs de Vesach. *La he feta emprenptar en nostra Lengua Valenciana* 216

Portada de la PRIMERA PART DE LA CRONICA GENERAL, de Beuter ... 226

Dedicatòria de la PRIMERA PARTE DE LA CRONICA GENERAL, de Beuter. *Imprimiose, pues, en Lengua Valenciana* 227

Portada del LIBRO DE LAS ALABANZAS DE LAS LENGUAS, de Viciana. *Lenguas: Hebrea, Griega, Latina, Castellana y Valenciana* ... 241

Pàg.

Finàl del text i Colofó del LIBRO DE LAS ALABANZAS DE LAS LENGUAS, de Viciana. *La Lengua Valenciana puede pedir su justicia* ... 242

Finàl del Proemi de l'ART DE BEN MORIR, d'Eximenis. *En Lengua Valenciana e manifest estil* 263

Alabança 32 en el REGIMENT DE LA COSA PUBLICA, d'Eximenis. *Aquesta terra* (Valéncia) *ha lenguatge compost de diverses lengues.* 263

Començament del llibre SINONIMA VARIATIONUM SENTENTIARUM, d'Amiguet. *Ex italico sermone in Valentinum* 270

Colofó del llibre SINONIMA VARIATIONUM SENTENTIARUM, d'Amiguet. *Ex italico sermone in Valentinum* 270

Portada de BLANQUERNA, traducció de Bonlabi. *Estampat en Llengua Valenciana* 278

Portada del LLIBRE D'ORACIONS, de Bonlabi. *Novament dels primers originals en Lengua Valenciana* 279

Portada del VOCABULARIO DEL HUMANISTA, de Palmireno. *Pongola en Valenciano* 291

Portada del THESAURUS PUERILIS, d'Onofre Pou 298

Nota de l'autor del llibre THESAURUS PUERILIS. *Esta primer lo vulgar en llengua cathalana, y Valenciana* 299

A honor i glòria de la Santíssima Trinitat,
de la Mare de Deu dels Desamparats,
Patrona del Regne de Valéncia,
i dels Patrons Valencians
Sant Vicent Martir i Sant Vicent Ferrér,
s'acabà d'imprimir el present Llibre
CRIT DE LA LLENGUA,
que tracta de la denominació de la nostra Llengua Valenciana,
als tallers tipografics de Carles Nacher,
carrér del Milacre, núm. 6,
de la ciutat de Valéncia, Cap i Casàl del Regne,
el dia 1 de juliòl de l'any del Senyor 1981,
festa de la Preciosíssima Sanc de Nostre Senyor Jesucrist.

✠

Deo gratias

PLVS
VLTRA.
NOSTRIS
LINGUIS
MAGN
V. Lopez lo dibujó
M. Brandi lo grabó

PVP
6002